

VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJA
VILNIUS ACADEMY OF ARTS

AISTĖ KISARAUSKAITĖ

Meno projektas

**DARŽO FENOMENAS
DARŽAS KAIP MENO PRAKTIKA**

Art Project

**A GARDEN PHENOMENON
GARDENING AS AN ART PRACTICE**

Meno doktorantūra, Vaizduojamieji menai, Dailės kryptis (V 002)
Art Doctorate, Visual Arts, Fine Arts (V 002)

Vilnius, 2024

Meno projektas rengtas Vilniaus dailės akademijoje 2018–2024 metais

KŪRYBINĖS DALIES VADOVAS:

Prof. dr. Žygimantas Augustinas

Vilniaus dailės akademija, vaizduojamieji menai, dailė V 002

TIRIAMOSIOS DALIES VADOVĖ:

Dr. Erika Grigoravičienė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, humanitariniai mokslai, menotyra H 003

Meno projektas ginamas Vilniaus dailės akademijoje Meno doktorantūros dailės krypties gynimo taryboje:

PIRMININKAS:

Prof. Alvydas Lukys

Vilniaus dailės akademija, vaizduojamieji menai, dailė V 002

NARIAI:

Dr. Mindaugas Gapševičius

Veimaro Bauhauzo universitetas (Vokietija), vaizduojamieji menai, medijų menas

Meno licenciatė Aurelija Maknytė

Vilniaus universitetas, vaizduojamieji menai, dailė V 002

Prof. dr. Agnė Narušytė

Vilniaus dailės akademija, humanitariniai mokslai, menotyra H 003

Dr. Skaidra Trilupaitytė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, humanitariniai mokslai, menotyra H 003

Meno projektas ginamas viešame Meno doktorantūros dailės krypties gynimo tarybos posėdyje 2024 m. gegužės 24 d. 14 val. VDA parodų salėse „Titanikas“, (Maironio g. 3, 01124 Vilnius).

Su meno projektu galima susipažinti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo, Vilniaus dailės akademijos bibliotekose.

The Artistic Research Project was carried out at Vilnius Academy of Arts during the period of 2018–2024

ART PROJECT SUPERVISION:

Prof. Dr. Žygimantas Augustinas

Vilnius Academy of Arts, Visual Arts, Fine Arts V 002

THESIS SUPERVISION:

Dr. Erika Grigoravičienė

Lithuanian Culture Research Institute, Humanities, Art History and Theory H 003

The Artistic Research Project will be defended at a public meeting of the Academic Board of Fine Arts at Vilnius Academy of Arts composed of the following members:

CHAIRPERSON:

Prof. Alvydas Lukys

Vilnius Academy of Arts, Visual Arts, Fine Arts V 002

MEMBERS:

Dr. Mindaugas Gapševičius

Bauhaus-Universität Weimar (Germany), Visual Arts, Media Art

Licentiate of Arts Aurelija Maknytė

Vilnius University, Visual Arts, Fine Arts V 002

Prof. Dr. Agnė Narušytė

Vilnius Academy of Arts, Humanities, Art History and Theory H 003

Dr. Skaidra Trilupaitytė

Lithuanian Culture Research Institute, Humanities, Art History and Theory H 003

The public defence of the Artistic Research Project will be held on May 24, 2024, 2 p.m., at Vilnius Academy of Arts Exhibition Halls „Titanikas“ (Maironio str. 3, 01124 Vilnius).

The art project is available at Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, and the library of Vilnius Academy of Arts.

TURINYS

Išvadas	4
I. Sėklos	11
II. Oranžerijos, šiltnamiai, žiemos sodai	26
Raudondvario dvaro oranžerija	29
Krištolo rūmai.....	32
Kretingos dvaro Žiemos sodas	33
VU botanikos sodas. Sereikiškės.....	38
VU botanikos sodas buvusiam Kairėnų dvare	41
Trakų Vokės dvaro žiemos sodas	44
Renavo dvaro oranžerijos liekanos.....	45
Aukštosios Fredos dvaro sodybos oranžerija	47
Plungės dvaro sodyba	49
Baisogalos dvaro oranžerija.....	51
Baisogalos dvaro sodybos oranžerija	53
NASA daržai.....	56
III. Vienas taškelis žalios arba augalų manijos	62
IV. Mažasis tyrimas apie žaliuosius monstrus	69
V. Rūtų darželis.....	85
Rūtų darželis kaip tautinė emblema.....	85
Rūtų darželio augalai ir jų atsiradimas Lietuvoje	88
„Ruta graveolens“	93
Rūtų darželis lietuvių folklore	100
VI. Trumpai apie gėlių kalbą.....	110
VII. Ornamentas: užmiršto dialogo liudijimas	112
Prancūziškas parkas kaip teritorijos užvaldymas	113
Sodų meno ir gėlininkystės plėtra bei įtaka.....	114
Sodo augalijos tąsa architektūrinėje ornamentikoje	116
Ornamentas kaip nusikaltimas. Užmarštis.....	118
Le Corbusier ir miesto-sodo idėja Sovietų Sąjungoje	119
Antroji užmarštis	120
Išvados.....	124
Santrauka	127
Summary	130
Literatūros sąrašas	134
Aistės Kisarauskaitės CV	140
Publikacijos	143
Meno projektas.....	144

IVADAS

Šis tyrimas atsirado kaip įvairių daržininkavimo patirčių ir teorinių paieškų pynės, vijusios viena kitą, skatinusios arba neigusios, kaip augalų emancipacijos siekis, tarprūšinio (angl. *interspecies*) rūpesčio praktikos, hibridinės gyvybės sampratos, ekofeminizmas, aktyvizmas prieš medžių kirtimą, egzotiškų augalų rinkos tyrimas, Donna Haraway ir Bruno Latour'o teorijų bazė, popkultūros fragmentai, socialiniai tinklai ir kasdieniai pokalbiai su dukra, skirtingi kolektyviniai miesto daržai ir namų terariumai. Įvairių šaltinių, teorinių prieigų ir fikcinių elementų persiklojimai su menininkės praktika tapo galimybe jungti itin skirtingus meninio tyrimo fragmentus, kaip tai jungia daržas – medžiai, žolė, gėlės, daržovės padeda vieni kitiems ir visuomet šalia atsiranda neišviešintų elementų: sliekai, bitės, lietaus vanduo, nutekėjęs gilyn į dirvožemį. Terminas „meno praktika“ čia naudojamas pagal Vytauto Michelkevičiaus straipsnyje „Meninio tyrimo sampratos ir kontekstai: paini pradžia ir atspirties taškai“ naudojamą reikšmę, kai meno praktika suprantama kaip menininko veikla šiuolaikinio meno praktikose (menininkų veikloje).¹

Galima tarti, kad šis tyrimas prasidėjo nuo paauglystėje darže užaugintos juodos tulpės „Queen of Night“, o tai buvo inspiruota Aleksandro Dumas romano „Juodoji tulpė“, nuo įvairiaspalvių morkų ir senųjų bulvių veislių. Tyrimo metu buvo išbandytos įvairios praktikos – daržas kaimo sodyboje, kovos dėl Sapiegų parko išsaugojimo, ir tai atvedė į Antakalnio daržininkų bendruomenę, kuri turi didžiulį šiltnamį tame pačiame Sapiegų parke, kolektyvinės lysvės greta Tarpdisciplininio meno sąjungos centro (sodas 2123 Vitebsko g.), galiausiai – egzotinių augalų augintojų bendruomenė ir jų grupės socialiniuose tinkluose. Šios patirtys leido ieškoti savo santykio su daržu, tiksliau – galimybės jį turėti, auginti, skirti jam savo laiką ir būti kartu, jis tapo kūrybine laboratorija. Tokios patirtys turėjo intenciją įvairiais būdais pažvelgti į žmogaus ir augalo tarpusavio santykius.

Meninis tyrimas visuomet atrodo keblus vien jau dėl dvipolio santykio – iš vienos pusės, tai tyrimas, todėl reikalauja nešališkumo ir bejausmio mokslinio tikslumo, iš kitos pusės, menas dažniausiai savyje talpina itin intensyvią emociją, jos siekia ar ja yra paremtas. Jei moksliniuose tyrimuose vietoje įvardžio „aš“ dažnai sutinkame „mes“ kaip mažiau asmenišką formą, meno kūrinuose priešingai – subjektyvusis menininko „aš“ turi ypatingą reikšmę. Šis bipoliškumas pirmiausia veikia teksto kalbą, kuri tarsi skyla per pusę. Greičiausiai apie savo kūrybos procesą pasakoti moksliskai tiksliai ir išoperavus emociją nėra prasmės, todėl šiai problemai spręsti

¹ Vytautas Michelkevičius. Meninio tyrimo sampratos ir kontekstai: paini pradžia ir atspirties taškai, *Acta Academiae Artium Vilnensis*/79, 2015, p.38.

buvo iškviestas Lietuvos Didžiosios kunigaikštienės ir Lenkijos karalienės Bonos Sforcos D'Aragonos (Bona Sforza D'Aragona, 1494 m. Vidžėvanas, Italija – 1557 m. Baris, Italija) personažas, kuris pakeičia įvardžius „aš“ ar „mes“ ir perkelia pasakojimą į trečio asmens lūpas.²

Antrasis Bonos Sforcos atsiradimo šiame tekste tikslas – jos, kaip istorinės asmenybės, reikšmingų darbų – naujų daržovių ir prieskoninių žolių atvežimas į Lietuvą, Valakų reforma³ – sąsajos su tyrimo tema. Be to, Bonos Sforcos, kaip talentingos moters, likimas, jos nuopelnų priminimas ir pasakojimas iš moters perspektyvos leidžia atskleisti feministinę tyrimo prieigą. Tapdama pasakotoja, Bona sujungė tris moteris – Boną Sforčą, mane ir mano vyresniąją dukrą, kuri netikėtai atsirado procese kaip praktinio tyrimo – augalų auginimo – dalyvė. Bona Sforca veikia tiek savo istoriniame laike, tiek dabartyje, taip sukuriamas absoliučiai fikcinis personažas. Tokio metodo pavyzdžiu galėtų būti Bruno Latour'o „After Lockdown: A Metamorphosis“.⁴

Taigi karalienės Bonos lūpomis pasakojamos kūrybinės patirtys, pastebėjimai, emocijos, taip sujungiant du naratyvus – faktus, teorijas, įvairią surinktą medžiagą iš vienos pusės ir kūrybinį procesą iš kitos. Šiuo metu su augalais dirba ar apie juos kalba daugelis viso pasaulio menininkų, todėl nemažai dėmesio buvo nukreipta į Lietuvos reiškinius, susijusius su daržu, kurie išties menkai tyrinėti. Atskiri šio darbo skyriai yra kaip savarankiški tekstai su savo uždaviniais, kaip savarankiškus uždavinius, plotus ir augimo laiką turi bulvės ir pomidorai ar braškės, tačiau jie visi susipina, o tarp bulvienojų dažnai gali rasti nutįsusį braškės ūsą su jau įsitvirtinusi augalu.

Pradžioje buvo manyta, kad daržas egzistuoja kaip atskira aptverta teritorija ir joje esanti struktūra, į kurią buvo žvelgta kaip į kūrybinę laboratoriją žmogaus ir augalo santykių tyrimui. Tačiau net pradėjus tyrimą nuo terminų, tampa aišku, kad yra painiavos, kurią anglai ar

² Rasa Leonavičiūtė-Gecevičienė, daktaro disertacija „Bona Sforca ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: Jogailaičių dinastijos stiprinimas“, Vilnius, 2021, Vilniaus universitetas, Lietuvos istorijos institutas, p. 7. Jos įvade rašoma: „XV–XVI a. I pusėje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) vyko reikšmingi ekonominiai, politiniai, kultūriniai pokyčiai. Per pusantro šimto metų padariusi fenomenalų kultūrinį šuolį, XVI amžiuje, anot E. Gudavičiaus, Lietuva pritapo prie Europos. Šių įvykių kontekste į LDK politinį, ekonominį ir visuomeninį gyvenimą įsiliejo ir valdovo sutuoktine tapusi Bona Sforca, pademonstravusi, kad šalia valdovo atsirado svarbi žaidėja, kurios interesų Lenkijos Karalystės (LK) ir LDK didikai turės paisyti. Lenkijos karaliene ir Lietuvos didžiąja kunigaikštiete ji buvo beveik keturis dešimtmečius (1518–1557). Per šį laikotarpį ji buvo aktyvi LK ir LDK politinio gyvenimo dalyvė, administravo savo žemėvaldą, valdė muitines, plėtojo verslus, rūpinosi miestais ir miesteliais, atliko teismines funkcijas.“

³ Ludwikas Kolankowskis nagrinėja Bonos dvaruose vykdytas ūkines pertvarkas kaip pradinį visuotinės Valakų reformos etapą (L. Kolankowski, Pomiera włóczna, in: *Ateneum Wileńskie*, 1927, t. 4, z. 13, s. 237–251). Vladimiras Pičeta analizavo Bonos vykdytas ūkines pertvarkas plačiame visuotinės Valakų reformos kontekste (В. И. Пичета, *Белоруссия и Литва в XV–XVI веках: (исследования по истории социально-экономического, политического и культурного развития)*, Москва, 1961.) Jis aukštai vertino šias pertvarkas ir jos žemės ūkio politiką, kurią įvardina kaip revoliucinę. Bonos išleistus nuostatus dvarams V. Pičeta vadina teoriniu žemės ūkio politikos traktatu.

⁴ Bruno Latour, *After Lockdown: A Metamorphosis*, Polity Press, 2021.

prancūzai sprendžia daržą ir sodą pavadinę vienu žodžiu (angl. *garden*, pranc. *jardin*). Dabartinis žmogus puikiai žino, kad lietuvių kalboje mes turime atskirus žodžius – sodas, gėlynas, daržas, tačiau daržo teritorija yra nuolat kintanti, besiplečianti už ribų, net jei ji ir apribota tvora. Taip pat ir sklypo viduje daržas susilieja su savo genetiniais giminaičiais – sodu, gėlynu. Tačiau reikšmingiausia, kad daržas susilieja su sodu ir gėlynu ne tik praktikoje, bet ir pagal senesnes žodžio „daržas“ reikšmes, kurias dabartinis žmogus vartoja itin retai, taip pat ir pagal etimologiją. Tiek lietuvių kalbos⁵, tiek etimologijos žodynas⁶ nurodo beveik identišką žodžio **daržas** reikšmes:

1. Žemės sklypas prie sodybos daržovėms; tame sklype daržovės. Daržo žemėj javai išgriūva (trąšiai auga). Nedidelis daržiukas, neką ten pasodinsi.

2. Žr. darželis 1: Gale lango rūtų daržas Klvd3. Miegok, mergelė, daržo rūtelė JD680.

3. Nedidelis žemės sklypas. Turi tris daržus žemės ir visai gerai gyvena Rdm. Gyvena ant daržuko, argi iš to išsimaitins su šeimyna Rdm.

4. Sodas. Jei daržą turime, ... bevelijame jame turėt obelis, grūšias. DP558.

5. Rojus. Jūs nevalgysit iš visokio medžio žardyje (paraštėje darže)? BB1Moz3,1. Daržas ramus pirmo žmogaus SD314.

6. Aptverta vieta gyvuliams. Kolek daržą būt aptvėrę, dobilieno[je] būt paganę Mžš.

7. Langelis (audimo raštas). Kad audastambiais daržais, auda daržetai, o kad dar stambesniais – langetai Šts.

8. Upės dalis tarp perkolo ir užtvaros (žvejojant). Žuvys daržė vis tiek kaip bučiuoj Užp.

9. Ratas apie mėnulį, drignė.

Daržas tyrimui pasirinktas kaip augalų erdvė, kurioje vyksta itin intensyvus darbas, greitas augimas ir reikalinga nuolatinė priežiūra, taip sukuriant labai glaudžius ryšius tarp žmogaus ir augalo.

Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje⁷ pagal paiešką „daržas“ iš viso nieko nerasta, tačiau yra skyrius apie daržininkystę, kur rašoma: „daržininkystė, augalininkystės šaka ir mokslo disciplina, nagrinėjanti augalų biologiją ir apimanti įvairias daržovių auginimo technologijas.“ Skirstoma į lauko ir šiltadaržių daržininkystę.⁸ Dauguma daržovių yra auginama lauke.

Ilgo vegetacijos periodo daržovių daigai auginami šiltadaržiuose, po priedangomis ir į lauką sodinami tik palankiomis sąlygomis. Daržo augalai, kurie jautrūs temperatūroms, gali būti auginami dirbtinio mikroklimato sąlygomis šiltnamiuose. Todėl tyrime atsirado lietuviškų oranžerijų, šiltnamių ir žiemos sodų istorija.

⁵ <https://www.lietuviuzodynas.lt/zodynas/Darzas>.

⁶ <https://zodis.eu/reiksme/darzas> <https://etimologija.baltexus.lt/?w=darzas>.

⁷ <https://www.vle.lt/straipsnis/darzininkyste/> (žiūrėta 2023 m. kovo 5 d.).

⁸ Lauko ir šiltadaržių daržininkystė. Vilnius, Mokslas, 1983.

Be to, šis tyrimas siekė pažvelgti į rūtų darželio fenomeną, pradžioje atrodžiusį kaip negyva klišė, neturinti aiškaus istorinio pagrindo, todėl pradėta tirti jį iš botaninės ir istorinės perspektyvos – peržvelgti augalų, augintų darželiuose, atkeliavimo į Lietuvą laikotarpius ir perspektyvas, jų kilmę, tyrėjų darbai, nustatantys darželių Lietuvoje atsiradimo laiką. Vėliau – etnologų tyrimai ir dainuojamosios tautosakos šaltiniai. Šiame tyrime reikšmingas ir žaliųjų žmogeliukų įvaizdžio dabarties popkultūroje tyrimas, pradžioje matant jį kaip įsigalėjusio santykio su augalais, kaip su Kitu reprezentaciją. Monstriškumo temą plėtoja ir variegacinių augalų istorijos. Per visą tyrimą lyg stuburas praeina augalų manijos ar finansiniai burbulai, pavyzdžiui, garsioji tulpių karštligė, paryškinanti augintojų aistras, paskatinusias ir architektūros, skirtos augalams ar inspiruotos jų, atsiradimą.

Tiriant remtasi ir „išcentruoto žinojimo“ (*Vernacular knowledge*) koncepcija. „Išcentruotas žinojimas“ pagrįstas daugialypiškumu, kuris kyla iš už galios ribų egzistuojančių žinių laukų, iš dažnai neįvertintų vaizduotės ir realybės formavimo modelių.⁹ „Išcentruotas žinojimas“, dažnai verčiamas kaip „liaudiškos žinios“, yra diskursų ir įsitikinimų sfera, kuri meta iššūkį vyraujančioms institucijoms ir oficialioms tiesoms, prieštarauja reguliavimui ir vengia vienbalsių *status quo* išraiškų. „Skirtingai nei monolitinės religinės ar pasaulietinės „tiesos“, „išcentruotas žinojimas“ yra dinamiškos, sklandus, dviprasmiškas, prieštaringas, pasireiškia įvairiomis formomis ir yra atviras alternatyvoms.¹⁰

Taip pat dinamiškas, dviprasmiškas, prieštaringas, sklandus yra ir daržas, kuris pasirodo įvairiomis formomis. Tyrimo pradinė nuostata yra, kad keisdamas formas, pavadinimus, tūrius ir istorinį kontekstą, daržas yra vieta arba, tiksliau, būdas, kaip žmogus ir augalas veikia kartu, kuria nuostabias formas, pasakoja pasakojimus, saugo vienas kitą ir maitina.

Sąvoka „kentauras“ šiame tyrime atsirado kaip metafora, nors galbūt turėtų būti „plantatauras“ (lot. *planta* – augalas), „phytotauras“ (sen. graikų k. φυτά – augalas), tačiau kentauras šiuo atveju pasirinktas sąmoningai, ne tiek jį suprantant formaliai – kaip žmogaus ir arklio hibridą, kiek pagal graikų lyrinį poetą Pindarą, kuris pirmasis kentaurus aprašė kaip dvigubos prigimties monstrus. Įtakos turėjo ir tai, kad kentaurai pagal vieną iš graikų mitų versijų buvo Iksiono ir Nefelės, lietaus debesies, palikuonys. Nereikia priminti, kad lietaus vanduo, laistymas yra būtini augalų augimui. Svarbus atrodo ir tyrimas apie augalinio ornamento atsisakymą architektūroje, tai matoma kaip bandymas atskirti, kai atskyrimas žaloja abi puses, lyg kentaurą padalintum į dvi dalis.

Analizuojant daržo fenomeną, pasinaudota ir Elizabeth Grosz teiginiais apie meno prigimtį. Ji, remdamasi nuo Deleuze'o iki prancūzų feminizmo ir savo pačios Darvino evoliucijos teorijos perskaitymu, interviu su Julie Copeland tvirtina, kad meną turime suprasti

⁹ Gerda Palušytė, Gharīb. Pokalbis su Andriumi Arutiunian apie Armėnijos paviljoną 59-ojoje Venecijos bienalėje, 2022 m. rugpjūčio 9 d., www.artnews.lt.

¹⁰ Ūlo Valk, Marion Bowman, *Vernacular Knowledge. Contesting Authority, Expressing Beliefs*, Equinox Publishing, 2022.

kaip „gamtos pertekliaus šėlsmą, kaip ir mūsų kūnuose esančios energijos pertekliaus šėlsmą“ („The Creative Impulse“). Grosz posthumanistiškai tvirtina, kad „mes nesame pirmieji menininkai ir galbūt net nesame didžiausi menininkai, mes, žmonės, imame pavyzdį iš gyvūnų pasaulio. Taigi kas mus žavi? Tai stulbinantis žemumų grožis, tai nuostabi paukščių spalva, tai paukščių giesmės“.¹¹

„Manau, kad radikaliausia yra tai, kad menas pirmiausia ne vien konceptualus, kad tai, ką jis reprezentuoja, yra gyvuliškiausia mūsų dalis, o ne pati žmogiškiausia mūsų dalis. Atvirai kalbant, tam tikra prasme tikrai džiugina tai, kad meną kuria ne žmogaus kilnumas, o žmogaus gyvuliškumas, ir tai jį daro potencialiai įdomiu“, – rašo Elizabeth Grosz. Jos nuomone, pagrindinis meno tikslas nėra susijęs su sąvokomis ar reprezentacija, o yra siekimas sukelti pojūčius“ (ir „tai yra intensyvus kažko jausmas, [nors] gali būti tam tikro supratimo šalutinis produktas“). Šios tezės leidžia į daržą žvelgti ir kaip į meno kūrinį.

Deleuze'as, kuriuo remdamasi Elizabeth Grosz kuria savo teoriją, atmeta idėją, kad menas pirmiausia turi būti suprantamas kaip ketinimas ar reprezentacija. Pagal Grosz, jis greičiau nori pasakyti, kad „menas sukuria ir generuoja intensyvumą, kuris tiesiogiai veikia nervų sistemą ir intensyvina pojūčius. Menas yra afekto menas daugiau nei reprezentacija, dinamiškų ir paveikiančių jėgų sistema, o ne unikalių vaizdinių, veikiančių ženklų režimu, sistema“.¹²

Taigi tyrimo tikslas yra ne dokumentuoti visas įmanomas daržo modifikacijas ar istorinius etapus, tai būtų lygu visų bulvių veislių surašymui, kuris galbūt irgi įdomus, tačiau čia siekiama surasti, užlopyti suplyšusius žmogaus ir augalo ryšius, sumegzti mazgus ir pynes, parodyti jau esančias ar tebesitęsiančias iš praeities, atskleisti daržą kaip žmogaus bei augalo bendrą kūrybą, kur nėra skirties tarp kūrėjo ir kuriamojo.

Tyrimo naujumas yra ne tik kitoks požiūris į bendrą žmogaus ir augalų sistemą – daržą, bet ir atskirų skyrių išvados ir įžvalgos. Lietuviškasis rūtų darželis iki šiol neturėjo platesnio apibendrinto tyrimo, kur būtų sistemingai peržvelgta tiek botaninė-istorinė medžiaga, tiek tautosakos tyrėjų darbai ir etnografiniai archyvai. Vienas iš tikslų – merginos (mergelės) vaidmuo sodinant ir auginant rūtų darželį, taip pat rūtos augalo populiarumo priežasčių tyrimas. Kaip jau minėta, darželio augintojai ir tautosakos kūrėjai savitai transformavo šią augalams dedikuotą vietą ir būdą būti kartu, todėl šis reiškinyje reikalauja išsamesnio ir labiau apibendrinto tyrimo.

¹¹ Carrie Rohman, „Kuriame gyvenimą“: vibracija, estetika ir nežmonės bangose („We make life“: vibration, aesthetics and the inhuman in the waves). *Virginia Woolf and the Natural World*, Liverpool University Press, 2011, p. 2.

¹² Elizabeth Grosz *Chaos, Territory, Art: Deleuze and the Framing of the Earth* (The Wellek Library Lectures), 2008, p. 63.

Įvairios bulvių rūšys, auginamos Peru

Nemažą dalį sudaro tekstai, susiję su architektūra, skirta augalams ir likusia be jų. Šis tyrimas netikėtai atvėrė nemažą gedėjimo lauką, nors Donna Haraway siūlo gedėti dėl nykstančių mūsų bendražygių – įvairių Žemės augalų ir gyvūnų rūšių, tačiau čia yra gėlos padiktuotas sunaikintų bendrų žmogaus ir augalų kūrinų – oranžerijų, botanikos sodų, kaip ir augalų juose – tyrimas. Šiuo tekstu siekiama susisteminti ne tik istorinius faktus apie Lietuvos dvarų oranžerijas, bet ir parodyti jų dabarties situaciją ir augalų buvimą (nebuvimą) jose. Su architektūra susijęs tekstas apie ištremtą iš architektūros ir dizaino objektų augalinį ornamentą, kuriuo ieškoma šio reiškinių priežasčių. Gedėjimo tekstu dėl nykstančių senųjų daržovių veislių ieškoma jų nykimo priežasčių, o visame tyrime išsakomas rūpestis dėl vis dar nepakankamo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos karalienės Bonos Sforcos veiklos Lietuvoje įvertinimo. Iš kitos pusės, planuotas dalyvavimas aistringai daržininkaujančiose bendruomenėse, bendravimas su egzotinių augalų kolekcininkais siūlo naujas patirtis, kurios planuojamos kaip pagrindinis kūrybinio projekto pasakojimas.

Tyrimo prieiga ir metodai

Panašaus pobūdžio tyrimai gali būti atliekami pasitelkiant įvairius tyrimo metodus. Galima sakyti, kad tyrimas remiasi ekofeministine prieiga, sujungiant skirtingus metodus į

tarpdisciplininį tyrimą, remtasi išcentruoto žinojimo (Vernacular knowledge) koncepcija, naudota šaltinių kritinė analizė, istorinio konteksto, socialinių ryšių, dabarties populiariosios kultūros tyrimai ir botaninė perspektyva (naujų augalų atkeliavimas į Europą ir Lietuvą, variegacinių augalų tyrimai), lyginamoji analizė, literatūrinė fikcija, tačiau karalienė Bona pasakytų, kad, būdamas meniniu tyrimu, toks tekstas leidžia įvesti dar du svarbius dėmenis - empirinės patirties sisteminimą ir galimybę pažvelgti į visa tai per jausmo plotmę. Meninis tyrimas įtraukia fikcinės herojės fragmentišką ir asmenišką žvilgsnį, užpildytą džiaugsmu, meile, rūpesčiu, slypinčiu augime ir auginime, taip pat gedėjimą dėl prarastųjų rūšių bei bendradarbiavimo taškų.

I. SĖKLOS

Karalienė Bona ilgisi savo Vavelio pilies sodo su daržu, pavėsine, žydinčiais pavasarį hiacintais. Kol dar buvo karalienė, jos valia ten įrengtas nuolat kerpamų daugiamečių augalų ornamentas su S raide viduryje – Sigismundus, jos vyras, Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Žygimantas Senasis. Karūnavus sūnų (1529) Žygimantą Augustą Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ir tais pačiais metais ir Lenkijos karaliumi, o ypač po 1548 m., mirus vyrui, Bona pajuto, kad jos vienturtis kitoks, nei ji norėtų, nei turėtų būti galingos valstybės karalius. Ji nesuprato sūnaus lengvabūdiškumo, o jam nerūpėjo motinos planai, jos noras šalį paversti stipria valstybe. Bonos vyrui, karaliui Žygimantui Senajam mirus, viskas siaurėjo, erdvės veikti liko vis mažiau, jos pačios liko vis mažiau. Bona prarado beveik visas galias ir didžiąją dalį sukaupytų pinigų¹³, tačiau jos rankose vis dar atsigaudavo sunykęs singonis, ji vis dar galėjo pakartotinai išauginti alokacijas supūdytomis šaknimis (geriausiai tikėtų žodis „restart“, kurį ir vartojo, kalbėdama su dukra). Prieš mėnesį Bonai paskambino dukra ir tiesiai paklausė:

– Mama, tau gi viskas augdavo, gal norėtum ir vėl užsiimti augalais? Dabar galima nusipirkti tokių nuostabių, tu net neįsivaizduoji. Arba padauginti juos ir parduoti.

Ji priėmė dukros pasiūlymą vėl užsiimti auginimu, sodai ir daržai visuomet buvo jos pusiausvyros ir energijos atgavimo būdas. O ir pinigai visai praverstų.

Taip prasidėjo pagrindinis šio tyrimo etapas.

Bona galvoja, kad pradžioje sunku rasti tinkamą kalbą. Kaip Donna J. Harraway¹⁴ ji nenorėtų kalbėti Žmogaus, didžiojo vyro kalba, gaminti linijinės logikos racionalistinio naratyvo (o ar daug tokių iš tiesų esama? Greičiau taip tiesiog įprasta vėliau iforminti), nenorėtų prisiimti dalyvauti proto sąvokoje¹⁵, naudoti Apšvietos ir Modernizmo argumentų,

¹³ Grįžus Bonai gyventi į Barį, Ispanijos karalius Pilypas II paprašė jos parduoti jam Bario kunigaikštystę. Bona atsisakė, tuomet karalius paprašė milžiniškos paskolos. Bona paskolino prašytus 120 000 aukso dukatų ir taip padarė lemtingą klaidą. Manoma, kad Pilypas II paprašė Bonos tarnų ją palaipsniui nunuodyti, kad paskolos nereiktų grąžinti.

¹³ Donna J. Harraway. *Staying with the Trouble. Kin in the Chthulucene*, Duke University Press, Durham and London, 2016, p. 30.

¹⁴ Donna J. Harraway, „*Staying with the Trouble. Kin in the Chthulucene*“, Duke University Press Durham and London 2016. p. 30.

¹⁵ „Vakarų filosofijoje galime atsekti mąstymo tradiciją, kurią pačiu bendriausiu būdu galime vadinti dalyvavimu proto sąvokoje. Pavyzdžiui, senovės Graikijos filosofas Parmenidas pasakė, kad „mintis ir tai, apie ką mąstoma, yra tas pats“ (Парменид, с. 1989, 297). Kai mes persikeliamo į naujuosius amžius ir įsižiūrime į I. Kanto ir G. Hegelio filosofijas, atrandame tikrovės subordinaciją protui ir daiktų prilyginimą mintims. Hegelis sakė, jog „tai, kas protinga, yra tikroviška; ir kas tikroviška, yra protinga“ (Hegel, 2000, p. 37). Vakarų filosofijoje matome tendenciją pripažinti, kad tikrovė yra

formų, turinių, tačiau ji nesiruošia ir apsimesti kalbanti nariuotakojų, koralų, žirnių ūsų kalba, tiesiog šioje sumaištyje, kai už visko šmėkščioja Antropocenas ar Kapitalocenas, o dabar ir karas Ukrainoje, tenka megzti tinklus, palikti galus-čiuptuvus ar vijoklių ūsus, išorines šaknis, galinčias jungtis su kitais, rinkti naujas bendradarbiavimo komandas, naudoti prieštarų choras.

Bonai kyla nemažai klausimų dėl žemėlapiavimo metodo, nes jis turi per daug panašumo į teritorijų pasisavinimą, užgrobimą, tačiau daržas taip pat yra lysvių, augalų susodinimo planas, tad šia prasme žemėlapiavimą galima priimti. Priešingai nei Harraway, čia labiau tiktų ne nariuotakojų, bet miško ir pievų tinklai, žolės ir jas ėdančių karvių, paskui karves vaikščiojančio gandro sistemos, sėklų rinkimo (čia mes pakeleivės) ir bulvienojų mirties¹⁶, titanių kentaurų, Magmos¹⁷ kalba. Ji galvoja nutiesti tiltus tarp kultūros ir gamtos, ieškodama kelių skirties mažinimui, pasiremama sąvokos etimologine kilme¹⁸ ir Bruno Latouru, tikėdama, kad giminingos šaknys leis rasti bendrus veikimus, o ne užsidaryti atskirų meno ir gamtos muziejų celėse su taksidermijos pavyzdžiais¹⁹. Daržas čia irgi mums siūlo taiką – stiklainiuose tūnantys agurkai (dėkinga už pastebėjimą Audronei Žukauskaitei) gali būti ta pati taksidermija, nenužudant žirafos. Nurašyti obuoliai, nuskinti moliūgai pilni sėklų, taksidermiją paversdami būsima, įmanoma gyvybe.

mąstymas. „Toks tikrovės suvokimo būdas sukūrė modernųjį mokslą ir technologijas, o pastarosios modernųjį pasaulį (Augustinas Dainys, Nuo dalyvavimo proto sąvokoje prie dalyvavimo pasaulio įvykyje, *Žmogus ir žodis*, 2013, IV.

¹⁶ „Chtoniška Terra galia leidžia jos audiniams pasiskverbtis visur, nepaisant civilizacinių dievų agentų pastangų įkelti juos į dangų.“ (Ten pat, p. 31.)

¹⁷ Magma terminas iš Cornelius Castoriadis „L'Institution imaginaire de la société“ [The Imaginary Institution of Society], Seuil, 1975.

¹⁸ Terminas „kultūra“ kilęs iš senovės Romos oratoriaus Cicerono „Tusculanae Disputationes“ pavartoto termino „cultura animi“, tai reiškė sielos auginimą. Čia jis panaudojo žemės ūkio metaforą kalbėdamas apie filosofinės sielos kūrimą, teleologiškai suprantamą kaip aukščiausią įmanomą žmogaus idealą. (Wikipedia).

Šią sąvoką panašiai supranta ją šiuolaikiniame kontekste perėmęs Samuelis Pufendorfas, tačiau jis nebeturi omenyje, kad filosofija buvo natūralus žmogaus tobulumas. Jo ir daugelio po jo kūrusių rašytojų vartojimas „nurodo visus būdus, kuriais žmonės įveikia savo pradinį barbarizmą ir per išmanymą tampa visiškai žmogiškaisiais“.

1986 m. filosofas Edwardas S. Casey parašė: „Pats žodis kultūra reiškė gyventi, rūpintis, tvarkyti, garbinti ir kultą. Būti kultūringam reiškia gyventi pakankamai intensyviai ją ugdant – būti atsakingam už ją, reaguoti į ją, rūpestingai ją lankyti. (Angl. The very word culture meant 'place tilled' in Middle English, and the same word goes back to Latin colere, 'to inhabit, care for, till, worship' and cultus, 'A cult, especially a religious one.' To be cultural, to have a culture, is to inhabit a place sufficiently intensive to cultivate it—to be responsible for it, to respond to it, to attend to it caringly.

¹⁹ Akvilė Grigoravičiūtė, Modernusis eksperimentas: gamtos ir kultūros priešprieša, *Post Scriptum*, nr.9: politika ir gamta, 2006, <http://www.postscriptum.lt/9-politika-ir-gamta/modernusis-eksperimentas-gamtos-ir-kulturos-priespriesa> (Žr. 2020 m. kovo 1 d.).

Iš šio pasakojimo nėra išbrauktas ir tas nepopuliarus Žmogus, Anthropos, Didis Vyras, o skyriuje apie augalinį ornamentą – Le Corbusier²⁰, nors daržininkai su šiuo karinguoju turi nedaug bendro, bet čia niekas ir nekovo, tik gedės išmesto į paraštes augalinio ornamento, vaisių ir uogų pynių raštų sienų dekore ir besirangančių lapų turėkluose, užsibaigiančių vaisių dėžutėmis, gedės augalų vaizdų, kurie atstotų gyvuosius žiemą. Čia ne vieta išmesti ką nors, net jei tai medžiotojas, jis taikiai randa savo vaidmenį, nieko neužgoždamas – Kolumbo, Marko Polo vietą, keliautojų ir atradėjų, atvežusių į Europą naujus egzotinius augalus, arba oranžerijų statytojų vietą.

Donna J. Harraway naudoja kelioninio krepšio, į kurį kraunami pasakojimai bei gamtos-kultūros istorija, teoriją, pasiskolintą iš Ursulos Le Guin: „Jos teorijos, pasakojimai yra galingi krepšiai, kuriuose kaupiama, nešiojama ir atpasakojama gyvenimo medžiaga. (...) Kodėl šioje istorijoje staiga atsirado kuprinė, puodas, butelis? Kaip tokiems kukliems daiktams pavyksta pratęsti pasakojimą?..“²¹

Tačiau keliautojo krepšys siaučiant karui Bonai atrodo itin sunkus, tad ji renkasi savo paprastuosius daržo įrankius, bulvių krepšį ir vazonus augalams. „Kartais atrodo, kad ta [herojiška] istorija artėja prie pabaigos. Kad nebebus daugiau pasakojimų. Kai kurie iš mūsų laukinėse avižose, tarp svetimų kukurūzų, mano, kad geriau pradėti pasakoti dar vieną, kurį žmonės gali testuoti, kai baigsis senasis... Taigi tam tikru skubos jausmu ieškau kitos prigimties, dalyko, žodžių, nenusakomo, gyvenimo pasakojimo.“²² Tiesa, Bonai vis dar sunkiai sekasi parinkti sodrius, ryškiomis gyslomis, efektingus žodžius šiam tekstui, bet lapai sukasi taip pamažu. Žodžiai irgi.

Pristatydama tyrimo temą, dažnai išgirstu – ar tu eksponuosi tikrą (realų) daržą?

Norint atsakyti į šį, atrodo, itin paprastą klausimą, reikia tikslinti – o kada, kokių metų laiku vyks pristatymas? Ši klausimų seka ištraukia pirmąjį iš prieštaravimų, susijusių su daržu/sodu. Mūsų klimatinėje zonoje, kaip ir daugelyje Europos šalių, jis yra itin aiškiai apribotas laike, šiltesnėse klimato zonose esančiuose kraštuose taip pat egzistuoja klimato svyravimai – sausrų ar liūčių periodai, iš esmės lemiantys sezoniškumą. Pagaliau patys darže auginami augalai yra dažniausiai vienmečiai. Tad lieka neaišku – ar daržas, esantis po sniegu, sunykus vienmečiams augalams, laukiantis savo laiko, yra daržas?²³ Ar nesudygusios sėklos

²⁰ Le Corbusier (Charles-Edouard Jeanneret), 1887 m. spalio 6 d. – 1965 m. rugpjūčio 27 d.) – šveicarų kilmės prancūzų architektas ir rašytojas, XX a. modernistinės architektūros pionierius, urbanistas, brutalistas, skulptorius.

²¹ J. Donna. Harraway, *Staying with the Trouble. Kin in the Chthulucene*, Duke University Press Durham and London, 2016, p. 30. Athena, 2019, Nr. 14, p.79-117. Cituoja: Ursula Le Guin, *The Author of Acacia Seeds*, Journal of the Association of Therolinguistics, p. 175.

²² Ten pat, p. 119.

²³ Rašant „laukiantis savo laiko“ tarsi žvelgiama iš žmogiškosios perspektyvos, priskiriant jam žmogaus jausmus, taip nejučiomis papildant klausimu – ar daržas „laukia“? Gal pripažįstant jį lygiaverčiu partneriu galima tarti, kad jis savitai išgyvena laiką, tarsi „laukia“?

yra daržas? O pasibaigus sezonui, kai sandėliukuose guli sunokę obuoliai, morkos, kopūstai, ar tai *dar* daržas? O kaip su stiklainiuose užmarinuotais agurkais, kas tai yra? Daugelis atsakytų, kad tai jau nėra daržas, o tik jo rezultatas.

Reikia pastebėti, kad kasdienybėje, kalbėdami apie daržą, mes dažniausiai mintyse išsitraukiame vešlumo ir gausos vaizdą, kai augalai yra savo epogėjuje – jau nokstantys ir prinokę pomidorai, didžiulės kopūstų galvos, gausybė dailiai kabančių pupelių ankščių ir pan. Tačiau tokį vaizdą atitinkantis daržas egzistuoja nepaprastai trumpą laiką, jei iš viso egzistuoja, nes vieni augalai keičia kitus, o, tarkim, pupelių branda ir laikas, kai jos tinkamos vartoti, iš viso gali būti vos kelios savaitės. Gėlių žydėjimo laikas taip pat skirtingas ir vienintelė gėlyno konstanta – nuolatinė kaita. Šiltuoju metų periodu. Tad šis mintyse iškylantis daržo vaizdas greičiau yra idealaus daržo vizija su eliminuotais amarais, sausra, vėlyvo pavasario šalnomis ir lietaus pertekliaus nualintais augalais.

Kasdienėje kalboje sakant „turiu daržą“, jis suvokiamas kaip žemės sklypas, dažnai prienamų, kuriame kuriais nors nepalankiais metais gali niekas ir neužaugti, bet jis vis tiek liks daržu. Galima pastebėti, kad nors šis žemės sklypas aiškiai susijęs su augalijos pasauliu – jame turi augti daržovės, gėlės, prieskoniniai augalai, vaiskrūmiai ar vaismedžiai, vis tik tam tikrą laiką jis lieka daržu, net niekam neaugant, pakanka vien daržo buvimo galimybės. Iš kitos pusės, vos įvardijus sklypą su augalais kaip „kopūstų lauką“ ar „burokų lauką“, jis tampa agrarinės pramonės dalimi, iškrisdamas iš daržo kategorijos.

Dar ankstyvą pavasarį pasėti į mažus vazonėlius pomidorai, vėliau agurkai ir moliūgai, cukinijos, kalafiorai – ar jie, stovėdami ant mano palangės, yra daržas? Greičiausiai ne. Dažniausiai kasdienybėje daržas vis dėlto yra suprantamas kaip tam tikras žemės plotas, nors galimi „balkono daržai“, tačiau jie aiškiai pabrėžia, kad tai nėra „tikrasis“, įprastas daržas. O augalai vazonėliuose dar tik bus pasodinti darže. Taigi net pradėti kalbėti apie daržą nėra paprasta, jis išsprūsta iš konkretybių arba pasirodo greičiau kaip tam tikra galimybė, sukoncentruota žemės plote, nors per trumpą laiką galinti išsipildyti.

Sklypas laiko požiūriu yra nelyg koks „baltas lapas“ ta prasme, kurią taikome kalbėdami apie būsimus tekstus, arba „balta drobė“, kalbant apie tapybos kūrinį. Tačiau tuomet ir vazonai yra ta potenciali galimybė. Tik skirtumas tas, kad prirašytas lapas tampa geru ar blogu tekstu ir norint rašyti kitą imamas kitas popieriaus lapas ar kita drobė. O daržo žemė išsivalo žiemos periodu, vazone taip pat galima kartoti balto lapo ir užpildančio jį turinio ciklą. Vakar vėl, kalbant apie meno kūrinį parodai, pirmiausia išgirdau klausimą:

– Tai tu sodinsi daržą?

Tačiau paroda vyks vasario mėnesį! Šis (kalbant apie daržą) pasikartojantis gamtos ciklo kaitos, dinamiško augalų augimo (nes jie daugiausia vienmečiai) „užmiršimas“ yra akivaizdus simptomas, kad daržas dažniau suvokiamas kaip sustingęs laike objektas, eliminuojant vieną svarbiausių jo savybių – ekspresyvią, dinamišką, nuolatinę kaitą ir priklausomybę nuo metų laikų. Jis suvokiamas kaip *nuolat esantis*. Galima tarti, kad daržas yra ir tam tikra simbolinė

erdvė, egzistuojanti tiek mūsų įsitikinimuose, tiek steigiamą kasdienėmis praktikomis. Tačiau vėlgi šios daržo istorijos prašosi savo kalbos, sąvokų, neskubriai besistiebiančių kaip sudygusios sėklos, tad ir čia vėliau turėtų išaugti atitinkami įvardinimai.

Ir ne tik iš laiko perspektyvos sunku apibrėžti, kada daržas jau yra, o kada jo dar nėra. Fizinės daržo ribos išsklidusios kaip šaknų tinklas. Bandant suvokti, kur baigiasi daržas ir prasideda, tarkim, sodas ar gėlynas²⁴, iš karto matyti, kad šios, mums atrodančios skirtingos, kategorijos tikrovėje susilieja, užsikloja viena ant kitos kaip ir kiti augalijos dariniai – miškas ar pieva, pelkė, upės pakrantė, visi gali būti vienas kitame ir kartu. Nors, tarkim, daržas ir yra aptverta teritorija, jis vis tiek labai dažnai susilieja su savo genetiniais giminaičiais – sodu ar gėlynu. Netgi sovietmečio kolektyviniai sodai (kai kurie žmoės juos tebeturi ir net naudoja pagal paskirtį) – viename 13 arų sklype tilpo lysvės su daržovėmis, vaismedžiai ir vaiskrūmiai, gėlynas. Daržovių lysvės nusidriekdavo tarpuose tarp obelių, jose augo ir gėlės – norint kuo geriau išnaudoti mažą plotelį žemės, tekdavo pasukti galvą, kaip viską sutalpinti. Akivaizdu, kad čia nebuvo ribos tarp „sodo“ ir „daržo“ ar „gėlyno“.

Arba dabartis – Dzūkijos kaime tradiciškai siaurais rėžiais suformuotuose sklypuose daržai taip pat dažnai atsiduria tarpueiliuose tarp obelių, čia pat iškyla saulėgražų tvoros, medetkų kupetos ar vienmečių svogūninių gėlių eilės (pvz., tulpių), joms nužydėjus jų vietoje sėjamos prieskoninės žolės, daržovės. Netgi priešingai – galima sakyti, kad jis taip retai yra atskiras, kaip ir trumpai trunka gamtos ciklo – metų – laiko skalėje.

Kasmet Bona Sforca bloškia į šalį visus darbus ir skuba į sodybą, nes per karščius reikia laistyti pomidorus, kitas daržoves, gėles arba reikia nurinkti kolorado vabalus nuo bulvių. Daržas pririša, ji dirba jame, jam. Abu dirba vienas kitam.

Žinoma, jis ne laukinis, jame nepuoselėjamos garšvos ar piranijos, nėra nė lapių ar paupio brūzgynų. Tačiau čia tarpsta žolės ir gėlės, vaiskrūmiai ir vaismedžiai, sodo paukščiai ir bitės. Galime tarti, kad tai hibridinė erdvė, kurioje darbuojasi žmogus ir augalai, kur rankos yra

²⁴ Žvelgiant į istorinius daržus, tarkim, Sapiegų, istoriniuose rūmų ir parko inventoriuose daržas aprašytas kaip parko dalis. 1718 metų inventoriuose matome, kad „sodas“ ir „parkas“ naudojami kaip sinonimai, apibūdinantys tą patį žemės plotą su medžiais ir kitais augalais: „Prie tų rūmų <...> sodas <...>. Tame parke nieko nėra, jokių augalų, išskyrus liepas, <...> ir alyvas.“

1790 metų inventoriuje išvardijama Antakalnio **sode ir šiltnamyje** esančių įvairių medelių, taip pat daržovių lysvių: senų figmedžių – 31 vienetas; jaunų figmedžių – 15 vienetų; granatmedžių (?) – 6 vienetai, rožių – 7 vienetai, Juka Gloriosa – 7 vienetai, obelių ir kriaušių skiepių – 13 vienetų; obelių ir kriaušių, šiais metais įskiepytų akele – 20 vienetų; mirtos (?) – 20 vienetų; jazminų – 1 vaza; citrinmedžių – 8 vazos; gvazdikėlių – 3 vazos; leukonijų – 1 vaza; alijošiaus – 2 vazos; balzamininių sprigčių – 3 vazos; cikorių – 1 lysvė; burokų – 16 lysvių; morkų – 4 lysvės; pasternokų – 3 lysvės; salierių – 4 lysvės; porų – 6 lysvės; lenkiškų kopūstų – 24 lysvės; ropinių kopūstų – 3 lysvės; žieminių ridikų – 4 lysvės; ropių – 8 lysvės. Aukščiau pažymima, kad yra „liepų gyvatvorių – 10 gatvių, už liepų gyvatvorių virtuvės daržas, arba sklypai daržovėms, vietomis serbentais apsodinti.“

Iš šio pavyzdžio matyti, kad daržas čia toli gražu nėra tuo grynuoju pavidalu, kokį mes kartais linkę įsivaizduoti, sunku suprasti, kur auga gėlės, kur daržovės, **sodas** tapatinamas su **daržu**, ir visa tai yra Antakalnio (Sapiegų) **parke**.

skolinamos, judėjimas yra skolinamas, kaip ir dalijamasi maistu, kaip dalijamasi ateitimi, kaupiant sėklas, renkant jas į tą bendrą maišą. Čia dirba sliekai, sodo paukščiai (*Bonos ką tik pasodintas obelis pernai nugraužė stirnos ir kiškiai, o bulves doroja kurklys*), netoliese kala genys, jis yra toks pat kaimynas, kaip ir aš jam, todėl manęs nė kiek nebijo, naktimis girdžiu girgždant rupūžę. Šis plotas tinka bendrystei, skirtingų narelių, rankų, šaknų susikabinimui, rankų skolinimui, sėklų kaupimui.

„Besitęsiančio ktuluceno epochoje Žemė yra simpoetiška, o ne autopoetiška“, – sako Donna J. Haraway. „Kai žvalgydamasi kažko daugiau nei autopoetikos pagundos aš pavartoju *simpoetikos* sąvoką, Katie King man papasakojo apie M. Beth Dempster 1998 metais parašytą aplinkos studijų magistro darbą, kuriame *simpoetikos* sąvoką ji siūlė taikyti „kolektyviai produkuojančioms sistemoms, kurios pačios neapsibrėžia erdvės ir laiko ribų. Tarp šių sistemų komponentų paskirstoma informacija ir kontrolė. Šios sistemos evoliucionuoja ir jose esama potencialo vykti stulbinantiems pokyčiams“. Priešingai, autopoetinės sistemos yra „save kuriantys“ autonomiški vienetai, turintys „savo pačių apibrėžtas erdvės ar laiko ribas, kurios yra linkusios būti kontroliuojamos iš centro, homeostatiškos ir nuspėjamos.“ Daržas yra ypač simpoetiškas²⁵, nuolatinėje kaitoje egzistuojamas ir kaip planas, ateities ilgesys ar praeities liudininkas, kaip tam tikra simbolinė erdvė. „Būtent todėl, kad vaizduotė keistu būdu nuolat siejasi su pačiu pasauliu, dažnai negalime tiksliai pasakyti, kur prasideda, o kur baigiasi įsivaizdavimo veikimo laukas“²⁶.

ATIDUOKITE MŪSŲ SĖKLAS!

Kai Bonos vyresnioji dukra mokėsi kažkurioje iš paskutinių mokyklos klasių, jos geriausios draugės mama susirgo vėžiu. Melanoma. „Liko apie penketą metų“, – prognozavo daktarai. Tačiau liga progresavo daug greičiau. Ji vis paklausdavo, kaip laikosi draugės mama. „Niekur neina, viena akimi beveik nemato. Perka gėlių sėklas internetu“, – atsakydavo dukra.

Šie pradžios sakiniai užrašyti toli gražu ne dabar, jie laukė savo eilės taip, kaip sėklos laukia pavasario, laukia žemės. Kiekviena sėkla nukreipta į ateitį, kurioje ji išsipildys, nors neša savyje praeitį, visų protėvių genų banką, kurio išsaugojimui sutverta. Sėklos yra atminties laikmenos. Jos yra ir utopija. Tam tikra prasme ir pavasaris yra utopija. Nostalgija ateičiai. Sėklos visuomet yra ant mirties ir gyvybės slenksčio. Ta ribinė vieta galėtų būti ne Stikso upė,

²⁵ Autopoeisis – tai terminas, kurį 1972 m. įvedė Čilės biologai Humberto Maturana ir Francisco Varela, norėdami apibrėžti gyvų ląstelių savaime išsilaikančią chemiją. Maturana ir Varela bandė užfiksuoti sisteminį sudėtingumą to, kas gali pasikartoti, t. y. gyvybę. Vietoje *Autopoeisis* Donna Haraway siūlo *Sympoiesis* terminą. „Simpoezė yra paprastas žodis; tai reiškia „padaryti su“. Niekas nesusidaro pats; niekas iš tikrųjų nėra autopoetinis ar savaime organizuojamas. (Donna J. Haraway, *Staying with the Trouble. Making Kin in the Chthulucene*, *Duke University Press*, 2016, p. 58.

²⁶ Ten pat, p. 26.

o laukas iš mažų ir stambesnių grūdelių, ankščių, dėžučių, kankorėžių, be judesio gulinčių gilių, sporų, sparnuotų ir kitokių sėklų.

Vitebsko g 21/23 kieme planuojamas daržas. Bona dalyvavo jau ne viename susitikime. Pagamintos pakeltos lysvės. Braižomi planai, nagrinėjamos schemas, kokie augalai gali augti greta, o kurie greta būdami vienas kitam kenkia, kaip sodinti aukštus ir žemus, agresyvius ir ne. Ginčijamasi, kaip suvaldyti topinambų plitimą. Daržo dar nėra, neaišku, koks jis bus – mes visi (Lietuva, Europa, kitos Žemės šalys, kiek jų bus, kai skaitysite šį tekstą?) koronaviruso COVID-19 karantino įkalinti namuose. Bet dabar dar aiškiau matyti ateities kontrolės poreikis bei ateities nostalgija. Karantino (savi)kontrolė įsijungusi visu pajėgumu. Teliaka pasinaudoti Donnos J. Harraway šūkiu „Stay with the Trouble!“. Nors vienas pagrindinių Antropoceno bruožų – kontrolės praradimas, jam antrina COVID-19 siaubas, kai prarandama ne tik kontrolė, bet kasdienės judėjimo laisvės, įprastos veiklos, nutrūksta socialiniai kontaktai. „Stay with the Trouble!“ ir kalėjimo režimas, kai gali būti normuojami net išėjimai į lauką.

Kartais pasėti sėklas yra labai sunku. Kartais tenka persodinti pasaulį iš naujo. Donna J. Harraway siūlo mums ne tik iš naujo pasėti pasaulį, bet jį naujai perskiepyti. „Pasaulių sėjos tikslas – atverti rūšių kompanionių pasakojimą apie jų negailestingą įvairovę ir skubias bėdas.“²⁷ Ji rašo, kad gyvybės sėklas galima persodinti ir kad jos klesti visokiausiose netikėtose ir visada pavojingose vietose bei pavojingu metu. Antrinu – telieka sėti būsimus pasaulius būtent šiuo metu, didžiulio pavojaus akivaizdoje. Tam reikalinga žemė, dirva, motina. Ir čia žemė nebus tik „terpė“ sėklai.²⁸ Laikas sėti anksčiau surinktas sėklas, pilnas ateities, praeities, skirtumų, galinčias vėl surinkti mažąsias ir gausiąsias sodo gentis.

Pamažu nusigręžiant nuo Parmenido (per menkai ir per lėtai), nuo Hegelio, sakiusio, kad „mintis ir tai, apie ką mąstoma, yra tas pats“²⁹, nuo dalyvavimo proto sąvokoje, tikimasi didesnio jautrumo kitoms nei žmogiškoji būtimis. Apie tai kalba nedideli chorai – sodininkai, menininkai, filosofai, mokslininkai. Pasiskolinau tris trumpas Mateuszo Salvos³⁰ citatas, rodančias pokytį: 1. „Mąstyti ir būti – vienas ir tas pats“; 2. „Sodinu, vadinasi esu“; 3. „Dygstu, vadinasi esu“.³¹ Nors tai atrodo „žmogiška, pernelyg žmogiška“, kaip sakė Friedrichas Nietzsche. Dėl to egoistinio įvardžio „aš“ (aš dygstu, aš esu).

²⁷ Ten pat, p. 118.

²⁸ „Planting seeds requires medium, soil, matter, mutter, mother. These words interest me greatly for and in the „sf“ terraforming mode of attention. In the feminist sf mode, matter is never „mere“ medium to the „informing“ seed; rather, mixed in terra’s carrier bag, kin and get have a much richer congress for worlding.“ Ten pat, p. 120.

²⁹ Парменид, 1989, p. 297 <https://nsu.ru/classics/plato/vorsokratiker2.htm> (žr. 2020 m. kovo 6 d.).

³⁰ Mateusz Salwa, Estetyka ogrodu. Między sztuką a ekologią, Przypis, 2016.

³¹ „Pirmoji citata – tai gerai žinomi žodžiai iš René Descartes’o „Metafizinių apmąstymų“; antroji – tai ilgamečio Versalio sodininko Alaino Baratono knygos pavadinimas; trečioji – sakinyš iš vertikalios sodų kuriančio šiuolaikinio botaniko Patricko Blanc’o knygos „Laimė būti augalu“ (Le bonheur d’être plante, 2005), kurioje jis aprašo pasaulį iš nedidelio augalo, sonerilos, perspektyvos. Iš: Anna Czaban, Steigiant vietos prigimtį. Jazdovo miesto sodo projektas Varšuvoje,

Pasak Hugh'o Johnsono, visus sodus sieja tik vienas bendras veiksnys – tai didesnė ar mažesnė žmogaus vykdoma gamtos kontrolė. Jis mano, kad net augalai sode nėra privalomi, ir čia galima prisiminti japoniškus sodus. Nors jis teisingai kontroliuoja estetinius tikslus, iškeldamas virš utilitarinių, jie vis tiek atrodo taip pat baugiai, kaip ir utilitariniai. Tiesa, neimant domėn sodų be augalų, sakyčiau, kad ne sode-parke, o sode-darže, kur tarsi vyrauja ta neigiamai piešiama utilitarinė funkcija, gamtos kontrolė yra tokia pat efemeriška, kaip žmogaus pranašumas prieš augalą. Mūsų judėjimas nesukuria jokios išskirtinės galios, mes vis dar surišti pačia baisiausia – abipusio išgyvenimo – grandine. Ne, suklydau, mums reikia medžio, bulvės, pomidoro, jiems reikia mūsų.

Įdomu, ar žmogus gali apsieiti be daržo augalų, – svarsto Bona, – galbūt šiaip ne taip galėtų. O daržovės be žmogaus ar išliktų? Jos turi laukinius protėvius, kaip ir mes turime, tačiau vieniems be kitų dabar būtų labai sunku. Per daugelį šimtmečių tapome surišti išgyvenimo venomis.

Tačiau yra ne tik išgyvenimo, bet ir estetiškos vilionės, kaip juodai papūgiškai karpyta tulpė „Black Parrot“, siūlydama savo grožį, kurio pakanka, kad vėlai rudenį vertėtų mesti kitus darbus ir važiuoti į sodybą jos sodinti, nesvarbu, kad tulpės nevalgomos. Gryna juoda spalva gamtoje beveik nesutinkama. Ji yra suodžiai, galbūt dar rastume keletą atvejų, kai kažkuri augalo dalis daugmaž juoda, gal todėl pagunda peržengti šį barjerą viliojo ne tik Alexandre'o Dumas romano „Juodoji tulpė“ herojus, bet ir realius selekcininkus.

Kaip rašoma Amsterdamo tulpių muziejaus informacijoje, 1891 m. gerai žinomas augintojas E. H. Krelage paskelbė pagaliau išauginęs šią juodąją gėlę. Savo naują veislę jis pavadino „La Tulipe Noire“, nors jos spalva toli gražu nėra juoda, ji tamsiai violetinė. Todėl augintojai nenurimo – 1937 m. C. Keuras užregistravo egzotišką papūginę tulpę „Black Parrot“, 1944 m. J.J. Grullemansas išvedė populiariąją „Queen of the Night“, o 1955 m. M. van Waverenas sukūrė „Black Beauty“. Visos jos buvo neabejotinai tamsios. Bet visos buvo neabejotinai violetinės. Nors 1986 m. tulpių augintojas Geertas Hagemanas, įkvėptas Dumas romano, vėl buvo paskelbęs apie tikrai juodos tulpės sukūrimą, kuri užregistruota 2000 m. „Paul Scherer“ vardu, tačiau ji vėl nebuvo visai juoda. Tad iš tiesų Dumas sugalvota juodoji tulpė vis dar lieka fantazijos sferoje, neišsipildžiusi.

Christiane Löhr,
Permeable form. 2012,
tree blossoms,
20 x 32 x 32 cm

Menininkė Christiane Löhr (gimusi 1965 m.) savo skulptūras gamina iš sėklų, arklio ašutų, džiovintų žiedų ir kitų organinių medžiagų. Trapūs ir efemeriški lyg pienės pūakai kūriniai primena visai kitą sėklų pusę – estetinę. Tiltai per Stikso upę ar Charono valtys turėtų būti pagaminta iš skriejančių, plevenančių, sparnuotų sėklų, iš sudėtingiausios architektūros dėžučių, sujungtų varnalėšų kibukais. Be abejo, juodosios tulpės estetikos negalime atskirti nuo socialinių, ekonominių ar politinių kontekstų, nuo tos įsivaizduojamybės, skatinusios ją tapti sau nebūdingos spalvos, o žmonės – kraustytis dėl nebūdingos spalvos ar formos augalų iš proto. Tačiau nuo čia galėtų tiestis vynuogės ūsas, varnalėšos kibukas į kitą skyrių, skirtą augalų manijoms.

Sėklos turi ir savo utopijas, savo būsimybes, savo viliones, senas kaip jų genai. O mes nuo tų vilionių priklausomi. Ir būtent ši sėklų praeities įvairovė mums vis labiau uždaroma. Norint persėti, persodinti, perskiepyti pasaulius, reikia turėti ne vieną saują senųjų sėklų, tų, menančių laikus iki Parmenido. Privalom grįžti atgal, kur Medžiotojas Vyras ir Rinkėja Moteris vis dar sutaria, kur dar nėra Ievos ir tebeturi kūną galimai egzistuojanti kai kuriuose apokrifuose pirmoji moteris Lilit. Man sunku atleisti šitam naratyvui už išmestą moterį, už jos atimtą kūną, kaip sunku atleisti ir už antrąją žmoną, už jos daugybę amžių truksiančių pažeminimą. Tačiau neturime laiko pykti, kai miršta ištisos rūšys, Rūsčiojo Dievo paskirtos mūsų nuosavybėn: „Būkite vaisingi ir dauginkitės, pripildykite žemę ir užvaldykite ją, viešpataukite jūros žuvims, padangių paukščiams ir kiekvienam gyvam padarui, kuris kruta ant žemės!“.³²

Kapitalocenas ir viešpatauja, dažnai slaptai, mes jo nematome, kaip ir klimato atšilimo, tačiau ištisę ranką netikėtai nebegalime užčiuopti įprastos kasdienybės – medžio, kurį nupjovė dėl naujo greitkelio, sniego, kuris taip ir nepasninga per visą žiemą, senųjų sėklų. Nebėra karvių pievoje, todėl paskui jas nebevaikšto gandrai, o arkliai nešuoliuoja maudytis į Merkį paskui savo šeimininką Joną. Pagal dabarties Europos įstatymus galime tiek daug, bet dar 2018-aisiais mums buvo neleidžiama su kaimynu pasidalinti savo surinktomis sėklomis, o ir dabar norint tai padaryti, asmens pateiktą jų sąrašą turi patvirtinti valstybės institucijos³³. Austrijos sodininkus ir smulkius ūkininkus vienijančios nevyriausybinės organizacijos „Nojaus arka“ („Arche Noah“) teisininkė Iga Niznic atkreipia dėmesį, kad Jungtinių Tautų Maisto ir žemės ūkio kultūrų organizacijos duomenimis, nuo 1900 metų pasaulyje beveik 75 proc. senųjų daržo, sodo ir grūdinių kultūrų jau yra išnykę.³⁴ Europoje visa sėklų rinka yra kelių didelių korporacijų rankose, jos užsiima ne tik sėklomis, bet ir gamina cheminius preparatus kenkėjams naikinti, įvairias trąšas.³⁵

Bona mano, kad teisingi yra teiginiai apie žemės ūkio modernizacijos ištakas, susijusias su po abiejų pasaulinių karų prikauptais dideliais cheminių medžiagų kiekiais, kuriuos reikėjo kažkam parduoti. Net paliekant nuošalyje sovietinę kolektyvizaciją ir melioraciją, sunaikinusią mūsų viensėdžius, ūkininkus, istoriją, augalų įvairovę, senuosius gamtos tinklus ir pelkių

³² Pradžios 1, p. 26-28.

³³ Valstybinė augalininkystės tarnyba. Įsigalioja Privalomųjų rinkai tiekiamos daržovių sėklos kokybės reikalavimų aprašo pakeitimas, 2019 m. sausio 15 d.

http://www.vatzum.lt/lt/naujienos/isigalioja_privalomuju_rinkai_tiekiamos_darzoviu_seklos_kokybes_reikalavimu_apraso_pakeitimas/

³⁴ <https://www.delfi.lt/grynas/gyvenimas/suzinoje-nustero-pasidalinsi-seklomis-gausi-bauda.d?id=66517360>

³⁵ Kaip teigia „Nojaus arkos“ (Arche Noah) teisininkė Iga Niznic, dabar tik 15 proc. skirtingų augalų veislių žmogui užtikrina 90 proc. reikalingos energijos, kuri gaunama su maistu. Net 75 proc. kukurūzų sėklų rinkos dalijasi penki gamintojai, 65 proc. cukrinių runkelių rinkos valdo keturios kompanijos, o net 95 proc. daržovių sėklų rinkos kontroliuoja irgi tik penkios kompanijos.

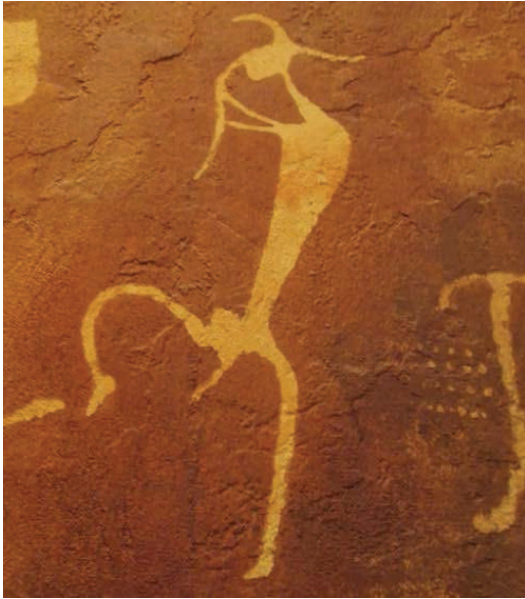
sistemas, žmogaus ir augalo ryšius, pakanka nukreipti žvilgsnį į korporacijas, kurios dabar diktuoja ir mūsų nacionalinius įstatymus.

Dar Pirmojo pasaulinio karo metu buvo išrastos garstyčių dujos, davusios pradžią insekticidų gamybai. Vokiečių chemikas Fritzas Haberis (1868–1934) 1918 m. gavo Nobelio chemijos premiją už amoniako sintezę. Taip buvo įneštas milžiniškas indėlis į cheminių ginklų vystymą ir į žemės ūkio pertvarkymą. Po Antrojo pasaulinio karo užsilikusios cheminės medžiagos buvo panaudotos sintetinių trąšų gamybai. Modernaus žemės ūkio pagrindu tapo buvusi karo pramonė. Iš esmės karas taip ir nesibaigė, tik persikėlė į gyvų organizmų ir augalų rūšių genocidą. Ir silpniau ar aktyviau siautėja Ukrainoje, prikeldamas karo pramonę.

Kasmet pasaulinė sėklų rinka generuoja 27 mlrd. dolerių pajamų, o pesticidų gamyba – 44 mlrd. dolerių (I. Niznic pateikti 2014 m. duomenys) „Tos pačios kompanijos gamina sėklas ir pesticidus. Kai jie nusprendžia, kokia bus sėklų įvairovė rinkoje, kartu pristato ir augalams užauginti reikalingą chemiją. Didieji sėklų gamintojai negali būti suinteresuoti sėklomis, kurios prisitaiko prie aplinkos sąlygų, nes jie patys gamina chemiją, reikalingą kenkėjams naikinti“, – teigia I. Niznic. Kaip ji sako, gamtos įvairovė yra tarsi augalų gyvybės draudimas, tai suteikia galimybę jiems patiems prisitaikyti prie aplinkos sąlygų, nenaudojant trąšų, pesticidų ir t. t.

„Kokopelli“ organizacija Prancūzijoje nuo 1999 m. užsiima maistinės ir vaistinės biologinės įvairovės apsauga nuo agronomijos; sėklų ir augalų, skirtų valstiečių bendruomenėms, kurios nebegali naudotis derlingomis sėklomis, auginimu ir parama. Už tai jie kelis kartus buvo paduoti į teismą, juos persekiojo Prancūzijos žemės ūkio ministerija, korporacijų lobistai. Organizacija sumokėjo 90 tūkst. eurų baudų, bet „Kokopelli“ nelegalias sėklas įsigijo ir kelios Prancūzijos miestų merijos, gamtos muziejus, parkai. „Kokopelli“ savo tinklapyje siūlo nuo 1400 iki 2000 veislių ar rūšių (priklausomai nuo sezono). Organizacijos teigimu, šis asortimentas – unikalus savo gyvybe ir perduodama informacija – yra lobis, kurį ji saugo, padedama profesionalių gamintojų /platintojų tinklo. „Kokopelli“ savo tinklapyje kviečia daugiau sužinoti apie fleitininką, jo istoriją ir misijas!³⁶

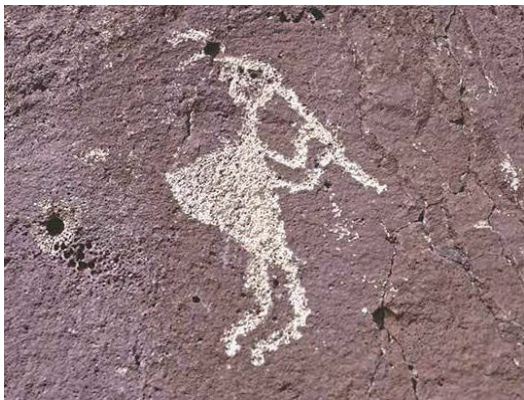
³⁶ <https://kokopelli-semences.fr/fr/> (žr. 2020 m. balandžio 6 d.). Organizacija „Kokopelli“ Prancūzijoje nuo 1999 metų perėmė „Terre de Semences“ veiklą, kuri buvo priversta užsidaryti po Prancūzijos žemės ūkio ministro dekreto, nustatančio drakoniškas senųjų daržovių veislių registracijos sąlygas „Nacionaliniame mėgėjų veislių“ sąraše. Dominique Guillet *Semences de Kokopelli*, Association Kokopelli, 2005.

Kai 1966 m. Arizonoje buvo pastatyta Glen kanjono užtvanka, Meadio ežeras užtvindė daugybę senovės petroglifų piktogramų. Menininkai replikavo daugelį geriausių „Anasazi“ valstybiniame parke Boulderio UT. Visų mėgstamiausias „Anasazi“ motyvas yra „Kokopelli“, fleitininkas ir pokštininkas/apgavikas.

“Smėlio salos petroglifuose yra ir Kokopelli, vieną svarbų skirtumą (nuo komercializuoto ženklo, aut. pastaba) galite pamatyti, t. y. kuo jis yra apdovanotas. Šis Kokopelli yra žemiškas vaikinąs, trėšiantis žemę savo didžiuliu peniu. Kaip graikų dievas Panas, jis groja savo fleita, dar yra žinomas kaip puikus apgavikas. Manau, kad tai mes buvome apgauti. Džiaugiuosi, kad buvo proga su juo susitikti <https://paperarts2.com/2015/07/20/i-meet-the-real-kokopelli/>

Senųjų Amerikos gyventojų Hopi žodžiu vadinamo muzikanto su fleita ir kuprine arba kupra petroglifas. Kokopelli paprastai randamas ant akmens ar keramikos kaip senovės simbolių galaktikos dalis. Tačiau ant stačios kanjono sienos virš Mažosios Kolorado upės į šiaurę nuo Springerville, Arizonoje, bazaltiniame riedulyje yra iškaltas šis absoliučiai izoliuotas Kokopelli. <https://www.desertusa.com/desert-people/kokopelli.html>

Kokopelli iš La Cieneguilla netoli Santa Fe.

Fleitininkas turi savo atskirą pasakojimą: „Svarbu, kokios mintys audžia kitas mintis. Svarbu, kokie žinojimai pažįsta žinojimą. Svarbu, kokie santykiai kuria santykius. Svarbu, kokie pasauliai supasaulina pasaulius. Svarbu, kokios istorijos pasakoja istorijas.“³⁷

Senasis kuprine nešinas vaisingumo ir gausybės dievas Kokopellis, užburiančių istorijų pasakotojas su plunksnomis ar į anteną panašiais iškyšuliais ant galvos, vaikščiodavo po kaimus žmogaus pavidalu grodamas fleita ir keisdavo orus – šis dievas žiemą keitė į pavasarį, pavasarį į vasarą ir vasarą į rudenį³⁸... Sakoma, jis gali būti antropomorfinis³⁹ vabzdys, grojantis fleita.

Kartais jis – tiesiog sijonuota kuprota būtybė. Jį taip pat pasisavino Kapitalocenas, paversdamas suvenyrų pramonės brendu. Ką šiame pasakojime veikia senasis dievas? Pasakoja istorijas.⁴⁰

Ši istorija ne tik apie senojo Dievo atvaizdo suprekinimą, kai 1880 m. nutiesus „Santa Fe“ geležinkelį, senųjų Amerikos pietvakarių gyventojų menai ir amatai tapo turizmo industrijos dalimi. Kokopellio įvaizdis buvo komercializuotas, jo figūrą galima rasti ant įvairių prekių ir rinkodaros gaminių. Ši istorija apie kastruotą dievą, už pinigus grojantį suvenyrų parduotuvėse ir pseudotautiniuose festivaliuose (Kokopellio festivaliai vyksta ir Lietuvoje). Šiuolaikinė Kokopellio ikonografija yra kastruotas fleitistas ir, atmetus anksčiau egzistavusias kultūrinės konotacijas, jo komercinė abstrakcija atspindi neokolonizmo funkciją šiuolaikinėje anglų-Amerikos visuomenėje⁴¹.

Dabartinė
komercializuoto
Kokopelli figūra

³⁷ Donna J. Haraway, Čiuopiantis mąstymas, Antropocenas, Kapitalocenas, Kthulucenas, *Athena. Filosofijos studijos*, 2019, nr. 14.

³⁸ Jį ir dabar garbina kai kurios JAV pietvakariuose gyvenančios senosios Amerikos tautos. Kokopellis buvo gerbiamas nuo senovės Hohokamo, Yumano ir ankstyvųjų Pueblo tautų. Pirmieji jo vaizdai sutinkami Hohokamo keramikoje, datuojamoje 750–850 m. pr. Kr.

Kita teorija yra ta, kad Kokopellis iš tikrųjų yra antropomorfinis vabzdys.

³⁹ Atvaizdas dažniausiai turi ir ryškiai išreikštą falą.

⁴⁰ Richard A. Rogers, *Deciphering Kokopelli: Masculinity in Commodified Appropriations of Native American Imagery*. Communication and Critical/Cultural Studies. 4 (3), September 2007: 233-255. doi:10.1080/14791420701459715. ISSN 1479-1420.

⁴¹ Ten pat. Kaip rašo Richardas Rogersas, kultūrinis hiperseksualizuoto Kokopellio pasisavinimas ir suprekinimas susijęs su „kitoniškumo“ praktika JAV, kurioje baltųjų hegemonija romantizuoja ikieuropietišką kontaktą kaip „kitą primityvų“. Dešimtajame dešimtmetyje stipriai išaugo šios kultūros asignavimai. Šiame procese tikroji kultūrinė Kokopellio reikšmė ir vertė yra prarasta, nes senasis Kokopellis buvo pakeistas angliškai modifikuota, iškreipta versija. Mokslininkai tvirtina, kad sociologiniu lygmeniu Kokopellis atstovauja įtampai tarp anglų-amerikiečių civilizuoto vyriškumo ir „kito“ primityvaus

„Kokopelli“ asociacija pasirinko sijonuotą Kokopellį, galintį būti ir moterimi su sėklų rinkėjos maišu ant nugaros. Tačiau tai gali rodyti ir milžinišką pagundą kastruoti dėl kilnaus naratyvo.

Šiandien gausos ir vaisingumo dievas – vabzdys Kokopellis, sėklų rinkėja Kokopelli su maišu ant nugaros vaikšto po mūsų gatves, nešdami sėklas, keisdami orus.

Nėra tai malonūs dievai, kartais net uždarantys mus dėl Covid-19 pandemijos namuose. Kai ateina Kokopellis, net oras tampa švaresnis. Nors trumpam. Dėl pandemijos neskraidė lėktuvai. Buvo uždaryti fabrikai. Fleitininkas turi ne vieną istoriją. Tačiau neverta šiuo pasakojimu ką nors iškastruoti, pajungiant jį saviems naratyvams.

Antropoceno istorijoms tinka meno kūrimo praktika. „Meno kūriniai yra sąjamoninės šios pasaulio kaitos schemas“, – sako Theodoras W. Adorno. Ir tuo tikiuosi naudotis, nes senosios racionalistinio tyrimo schemas šiame sutrūkinėjusiame Antropoceno pasaulyje turi tik kastravimo galią⁴², reikia kvestionuoti savo žinių audinius ir pažinimo būdus, kad būtų galima reaguoti į neantropocentrinius skirtumus.

O jei mes būtume neišgyvenę, persodintų pasaulį, persėtų iš naujo kas nors kitas. *Darius Žiūra buvo teisus – geriausi giliukai yra Karmėlavos kapinėse. 2019-ųjų pavasarį buvo vėlyvos šalnos, Lietuvos qžuolai rudenį nesubrandino gilių, kaip sakė menininkas, jų buvo tik Karmėlavos kapinėse (na, dar kur nors tikrai buvo, bet mes nežinom). Jau sudygusių, įleidusių šaknis į žemę. Bona rinko pilnomis riešučiomis, pasirodo, netikėtai tam turėjo popierinį maišą.*

Donna J. Harraway siūlo gedėti. Bona turėtų gedėti visų mirusių liepų, kurios trukdė Šiaulių ir Vilniaus merams, Kauno Vytauto prospekto kaštonų, ji nenustos ilgėtis mirusių kaimų, kur nebesigano karvės, išnykusių senųjų daržovių veislių, ypač karaimų agurkų, visų baltųjų meškų ir titanų, pralaimėjusių Dzeuso komandai (nuo vaikystės liūdžiu dėl Atlanto likimo), iškastruoto Kokopelli, numelioruotų pelkių su visais vėžliais ir gervėmis, vabalais,

vyriškumo. Pavertimo „kitu“ procese pirminis Kokopellis vyriškumas projektuojamas į vietinius gyventojus kaip į atskirą subjektą, pabrėžiant seksualinį vyriškumą bei amoralumą.

⁴² Theodor W. Adorno, *Aesthetic Theory*, Continuum, 2002.

vėžiagyviais, nuolat skaudės mirštančius koralus ir giliavandenės žuvis. Tik gali būti, kad gedėti nėra laiko. Ji pasiliks ties ilgesiu eidama tolyn. Sėklos visada turi ilgesio dėmenį.

„Mielas Vincai! Štai keli tulpių svogūnėliai, tarp jų ir „Greenland“. Kauno Botanikos sode perduokit linkėjimus Jadvygai Balvočiūtei, sėklų mainų laboratorijos direktorei Avižieniuose, Vilniaus r. Petrui Balčikoniiui, gladiolų specialistui, selekcininkui. Vieną gladiolą pavadino mano vardu. Jei reikėtų vaismedžių ar skiepių, kreipkitės į Algirdą Lukoševičių, Kaunas 2343026 Domeikavos p., Vytėnai. Jei būtų įdomu kitos gėlės, sakysim, margalapiai caladium, kreipkitės į Simoną Gliožerį, Kaunas – Akademija, LŽŪA botanikos katedra. Viso labo, Vytautas“ (Vytauto Virkau laiškas Vincui Kisarauskui, o svogūnėliai, kurių prašė jo dukra Aistė Kisarauskaitė, ir laiškas Lietuvą pasiekė jau po V. Kisarausko mirties).

Nemoku kalbėti mirusiųjų kalba, koralų, žirnių ūsų balsu, bet sodindama sėklas būsiu žirnių ūsai – pasidalinu savo rankomis su sėklomis, pasidalinu savo rankomis su sudygusioms gilėmis arba giliukais, nešdama vandenį. Kokopelli su sėklų maišu gali būti vyras su dideliu peniu, gali būti moteris rinkėja, gali būti antropomorfinis vabzdys, gali būti žirnių ūsai, mes visi galime juo/ja būti. Antropomorfiniu vabzdžiu, grojančiu fleita. Turime bendras rankas ir bendrą vandenį, bendras sėklas, bendrą augimą. Ir potencialią galimybę ateičiai.

II. ORANŽERIJOS, ŠILTNAMIAI, ŽIEMOS SODAI

„Pro darbo kambario langus matosi šiltnamiai, kuris man žymi fizinį darbą, žemę ir gamtos gaivališkumą. Vasarą šliužai nuėdė visas mano salotas! Esu įsitikinusi, kad tekstai, parašyti žiūrint į liepas, skiriasi nuo tų, kurie parašyti žiūrint į šiltnamį.“⁴³, – rašo Jelena Šalaj.

XVII a. į Europą pradėjo plūsti egzotiškų augalų sėklos, svogūnai, gumbai, auginiai. Svetimų kraštų augmenija, jos nematytos formos ir spalvos žavėjo naujų žemių atradėjus ir pasiturinčius keliautojus, kurie norėjo augalus parsivežti ir dauginti.

Lietuvos dailės istorikų draugija sukūrė videopasakojimų ciklą „Dvarų dëlionė“, kurio viena iš dalių – pasakojimas apie Lietuvos dvarų oranžerijas. Tačiau Bona Sforca nesiruošia kartoti tyrėjų nuveikto darbo, ji tikisi, pasiremddama šiuo tyrimu ir kitais šaltiniais, papasakoti, ar dar egzistuoja kadaise buvusios nuostabios Lietuvos oranžerijos ir kas jose auga, priminti kadaise madingus apelsinmedžius, figmedžius ir „itališkas salotas“, pakeliui pagriebti Krištolo rūmų architektą sodininką Pakstoną, nutiesti ūglius iš praeities į dabarties egzotinių augalų augintojų butus, į šviesos būstais paverstus sandėlius ar rūsius, kur auga naujų vardų augalai.

*Jau senokai Bona įsigijo *Microsorium thailandicum* (mėlyno aliejaus papartis), kuris, papurškus vandenių lapus, blizga mėlynai, kaip ir Povo papartis arba kitaip vadinamos vaivorykštinės samanų *Selaginella uncinata*. Papartis jau pusmetį tiesiog stovi terariume po anturiumų lapais, nei auga, nei miršta. Neabejotinai todėl ir buvo parduotas – savininkė, matyt, išsigando, kad numirs augalas, už kurį sumokėti ištis nemaži pinigai. Sunkiai sekasi ir tokiu pačiu blizgesiu pasižyminčiai begonijai Pavonina. Jai reikia vėsių naktų, tad nejaugi nešiosi kas vakarą į balkoną. Nors gal vertėtų. Bona tiesiog nupiešė tą neaugantį papartį, nors tai tik pasižymėjimas, lyg fakto užtvirtinimas, nes mėlyni lapai, papuršksti vandenių, atrodo lyg išsiliejusi nafta ir net fotografija sunkiai susidoroja su jų vaizdu. Neseniai Bona per permatomo plastiko vazonėlį šaknų gilumoje pastebėjo lėdančius naujus lapelius. Gyvens, atsiduso. Kartais laimė atrodo ir taip.*

Atkeliavę nauji augalai negalėjo augti šaltesniame ar sausesniame klimato, ir tai skatino oranžerijų statybas, tiesa, pradžioje jos buvo gerokai primityvesnės ir skyrėsi nuo tų, kurias dabar vadiname oranžerijomis. Primityvumą apsprendė to meto inžinerijos pasiekimai, stiklo gamybos technologijų lygis. Kaip pasakojama „Dvarų dëlionės“⁴⁴ dalyje, skirtoje

⁴³ Jelena magijos Šalaj, Tarp ir religijos: ką Pierre’as Bourdieu pasakytų apie fotografuojančias supermamas? *Šiaurės Atėnai*, 2022 01 07.

⁴⁴ Lietuvos dailės istorikų draugijos videopasakojimų ciklas „Dvarų dëlionė“, dalyvauja dr. Rūta Janonienė, Indrė Kačinskaitė, dr. Rasa Butvilaitė, dr. Dalė Puodžiukienė, dr. Indrė Užuotaitė ir Marius Daraškevičius, muzika Migloko.

oranžerijoms, jos pradžioje mažai kuo skyrėsi nuo kitų pastatų – storomis sienomis, nedideliais langais, šildomomis krosnimis, kurių dūmai ėjo tiesiai į vidų. Tačiau oranžerijos buvo skirtos išsaugoti egzotinius augalus ir jais didžiulis, kaip buvo didžiuojamasi meno kūrinių kolekcija, todėl dažniausiai joms buvo skiriama vieta centrinėje dvaro dalyje. Deja, egzotiniams augalams labai svarbios aplinkos sąlygos – vienoda drėgmė, šviesa, deguonis. Netrukus buvo pastebėta, kad dūmai kenkia augalams. XVII a. olandai pradėjo tobulinti oranžerijas. Jie sukūrė hipokaustinę šildymo sistemą.

Bona prisiminė, kaip dar prieš 2022 m. prasidėjusį Rusijos karą su Ukraina ji buvo St. Peterburge. Vaikščiojant po Ermitažą gidas nepaprastai didžiavosi pastato šildymo sistema, kurią sudaro ertmės sienų viduje ir grindyse, veikiančios kaip šilto oro ortakiai, ir tai įvairiuose oficialiuose šaltiniuose pateikiama kaip XIX a. Rusijos inžinierių atradimas, tačiau Europje ši sistema paplito jau XVIII a. Atsiradus galimybei auginti egzotinius augalus, dvaruose tapo itin madingi citrinmedžiai ir apelsinmedžiai. Bona Sforca gali paliudyti, kad ji pati atšiauriame Lietuvos ir Lenkijos klimate augino šiuos augalus, vazonai žiemai buvo įnešami vidun. Netrukus atsirado ir tekstai, skirti oranžerijų įrengimui – XVIII a. pabaigoje Fransua Blondelis (Jacques-François Blondel) išleido traktatą „Apie poilsio namų dizainą ir apskritai pastatų apdailą“ (De la distribution des maisons de plaisance et de la décoration des édifices en général), kuriame buvo pateikti pažangiausi to meto oranžerijų įrengimo brėžiniai. XVII a. Prancūzijoje pirmą kartą pagaminami dideli stiklo lakštai ir šis atradimas vis tobulinamas, kol atsiranda galimybė oranžerijas įsirengti daugeliui turtingų dvarininkų.

Architektūrologė dr. Rasa Butvilaitė pasakoja⁴⁵, kad duomenų apie Lietuvoje buvusius didikų (Sapiegų, Kiškų, Radvilų) šildomus šiltnamius galima aptikti jau XVII a. pradžios šaltiniuose. Šie šiltnamiai buvo mediniai ir ten auginti dažniausiai valgomi egzotiniai augalai. XVI a. pabaigoje buvusiame Kiškų sode, dabartinės Vilniaus gatvės rajone (vėliau jį įsigijo Jonušo Radvilos našlė), buvusios 34 mediniais rėmais apjuostos lysvės, apsodintos vadinamosiomis „itališkomis salotomis“: bulvėmis, artišokais, grąžgarstėmis, peletrūnais, anyžiais, pankoliais, gūžinėmis salotomis, indinėmis kanapėmis, kukmedžiais, o dideliame mediniame šiltnamyje augo figmedžiai ir itališki riešutmedžiai. Figų šiltnamis minimas ir Sapiegų rezidencijos Vilniuje inventoriuose. „Seniausia oranžerija Lietuvoje paminėta 1718 m. Tai figų šiltnamis Antakalnio (Sapiegų) rezidencijoje Vilniuje. XVIII a. minimos ir Antazavės, Liubavo, Verkių, Zakreto (Vingio) dvarų oranžerijos. Ypač daug jų pastatyta XIX a. Oranžerijų plėtrai didelę įtaką turėjo Vilniaus ir Gardino botanikos sodai. Juose dirbę profesoriai ir kiti specialistai tyrė augalus, skleidė žinias apie jų auginimą, platino pačius augalus.“⁴⁶

⁴⁵ Ten pat.

⁴⁶ Teresė Jokšienė, Silva Žilinskaitė, *Vilniaus universiteto Botanikos sodo uždaro grunto augalų kolekcijos istorija*, <https://www.botanikos-sodas.vu.lt/apie-mus/istorija.-apie-vu-botanikos-sodo-skyrius-ir-augalų-kolekcijų-grupes/kaip-kūrėsi-uždaro-grunto-augalų-grupė>.

Bona Sforca širdyje pasididžiuoja pavadinimu „itališkos salotos“, tai ji atvežė įvairias daržoves ir prieskoninius augalus iš Italijos į Lietuvą. Greičiausiai jos dėka lietuviškas žodis „pomidoras“ turi itališką kilmę, tačiau įvairūs šaltiniai ir tyrėjai jos atvežtus augalus nurodo skirtingai.

Atvežus egzotinius augalus į Europą, teko mokintis, kaip juos prižiūrėti, tobulinti technologijas ir jiems skirtus pastatus. Kaip jau minėta aukščiau, pradžioje Lietuvoje (nuo XVII a. pabaigos iki pat XIX a. pradžios) oranžerijos buvo daugiausia medinės, šildomos krosnimis, su vieta sandėliuoti vazonomis ir patalpa sodininkui, skirtos dažniausiai augalams peržiemoti ir jiems dauginti. Tokios oranžerijos galėjo priglausti tik labai riboto asortimento šiltesnių kraštų augalus. Seniausia Lietuvoje ne medinė, o jau mūrinė oranžerija yra Liubavo dvare.

Liubavo dvaro oranžerija

Pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose Liubavo dvaras minimas XVI a. Pirmasis žinomas savininkas buvo I Lietuvos Statuto autorius grafas Albertas Goštautas (1480–1539). Jam mirus, dvarą paveldėjo jo sūnus Stanislovas Goštautas (1507–1542), kuris buvo vedęs Barborą Radvilaitę (1520–1551). Įvairioje su dvaru susijusioje informacijoje nurodoma, kad 1546 metais Žygimanto Augusto dvaro išdo knygoje buvo detalios aprašyti tuo metu remontuoti Liubavo tvenkiniai. Kadaisė dvaro teritorija tęsėsi net iki Siesarties ežero, tačiau įvairūs istoriniai ir ekonominiai įvykiai nuniokojo ne vieną dvarą, ypač pasistengė sovietų valdžia, kurios dėka dvaro pastatai stipriai nukentėjo.

Bona nėra laiminga, vis susidurdama su Barboros Radvilaitės vardu, tačiau dabar, viskam nutolus, jai lieka augalai. Ji žvelgia į oranžerijas, kurios kadaise reiškė ne tik dvarininko statusą, bet ir jo meilę augalams. Jos tarsi bažnyčios, skirtos gyventi. Bažnyčios sutarimui ir meilei.

Kadangi mus domina oranžerijos, dėmesį koncentruosime į Liubavo dvarvietėje buvusią oranžeriją, kuri išliko kartu su oficina. Šie pastatai yra baroko architektūros ansamblio dalis. Liubavo dvaro ansamblis pradėtas statyti XVIII a., dabar pastatai restauruoti ir skirti muziejinei veiklai, tačiau kaip ir daugelyje išlikusių Lietuvos dvarų oranžerijų, ji šiandien tuščia, netekusi paskirties – čia nebėra daugybės rūšių egzotinių augalų, kurie kažkada buvo auginami.

Mums rūpi tik pastatai, negyvas turtas, o augalai nėra vertybė, net jei jie realiai turi komercinę vertę, net jei jie yra oranžerijų dalis. Senoji karalienė liūdi ir pyksta, nes tuščios oranžerijos yra taksidermija, jos yra nužudyto liūto kailis. Ne veltui Raudondvario dvare lankytojus pasitinka meškos iškamša. Bona galvoja, kad per mažai dėmesio skiriama ir vazonomis, nors tik jų dėka augalai gali keliauti daugybę kilometrų (ne visi augalai lengvai dauginasi sėklomis ar svogūnėliais). Šioje istorijoje vazonas tapo liudininku, pagal skaičių ant jo spėjama, kad vienu metu oranžerijoje galėjo būti auginama apie 150 augalų.

Liubavo dvaro oranžerijoje buvo įrengta jau pažangesnė tuo metu paplitusi šildymo sistema, kai vienoje pusėje kūrenamos krosnys, šildančios sieną, už kurios yra augalai, taip

atitverti nuo kenksmingų dūmų. Čia buvo šildomos ir grindys, siekiant, kad žiemą neišaltų gruntas augalams. Restauruotame pastate išsaugota šildoma siena, eksponuojami ir grindinio šildymo fragmentai, atkurta XVIII a. krosnis. Oranžerija – be augalų.

Tačiau laikui bėgant žmonės geriau supranta augalų poreikius, tam tobulinamos oranžerijos, XIX a. pramoninė revoliucija įneša radikalių pokyčių ir į augalams skirtų pastatų architektūrą. Atsiranda naujos medžiagos ir technologijos. Didžiuliai šiltnamiai statomi tiek dvaruose, tiek miestų botanikos soduose. XIX a. viduryje broliai Zymensai sukonstravo dujomis kūrenamą tiglinę krosnį su regeneratoriais, pirmąjį periodinio veikimo voninę krosnį su degikliais šachtoje, nuolatinio veikimo stiklo lydymo krosnį. XIX a.pab.-XX a. pr. pradėta pramoninė stiklo gamyba. XX a. pr. Belgijoje užpatentuotas lakštinio stiklo tempimo būdas, paskatinęs spartų stiklo oranžerijų plitimą. Čia būtų verta papasakoti apie Londono Krištolo rūmus, kurie žymi stiklo pramonės pasiekimus ir oranžerijų inovacijas, bet Raudondvario klasicizmo ir neogotikos formų oranžerija buvo pastatyta anksčiau už Krištolo rūmus, dar 1837–1839 m., kaip ir šio dvaro žiemos sodas.

Raudondvario dvaro oranžerija

Važiavo nusivylusi. Bona pyko. Bet pyko visai ne todėl, kad ką tik aplankytas Raudondvaris vėl priminė Barborą Radvilaite. Dvaras, kaip Vilkijos valsčiaus dalis, priklausė didžiojo kunigaikščio valdoms ir 1549 m. Žygimantas Augustas užrašė šią nuosavybę žmona tapusiai Barborai Radvilaitei. Bona pyko ne dėl to, nors dvaras turėjo priminti skaudžiai nutrūkusius santykius su sūnumi dėl šių jo vedybų. Šios valdos Barborai priklausė tik porą metų – karaliene tapusi Žygimanto Augusto žmona 1551 m. mirė. Tačiau Raudondvario pilies statybų idėja siejama su ja.

Vėliau dvaras turėjo ne vieną savininką. Pasak dvarų istorijos ir architektūros tyrinėtojo Mariaus Daraškevičiaus⁴⁷, Raudondvario dvarą XIX a. antrame dešimtmetyje iš J. Zabelos arba jo sūnaus Henriko Kazimiero Zabelos (Henryk Kazimierz Zabiełło, 1785–1850) įsigijo grafas Mykolas Tiškevičius (Michał Tyszkiewicz, 1761–1839). „Varšuvos kurjeris“ įvardijo Tiškevičių kaip turtingiausią žemvaldį lietuviškose Rusijos imperijos žemėse.⁴⁸ 1826 ar 1827 m. dvaras atiteko viduriniajam iš jo penkių sūnų Benediktui Emanueliui Tiškevičiui (Benedykt Emanuel Tyszkiewicz, 1801–866). M. Daraškevičius pažymi, kad B. E. Tiškevičius, be daugelio dvarų Lietuvoje, turėjo rūmus Vilniuje, namus Paryžiuje netoli Triumfo arkos (Vernet g. 29) ir Thorigny pilį 30 km į rytus nuo Paryžiaus (dabar Thorigny-sur-Marne), tačiau Raudondvario dvaras tapo pagrindine rezidencija. Čia atsikėlęs B. E. Tiškevičius rado Zabelų

⁴⁷ Marius Daraškevičius, Raudondvario dvaro rūmų planinės-funkcinės struktūros kaita, *Acta Academiae Artium Vilnensis* [AAAV]. 2020, t. 97, p. 94.

⁴⁸ Ten pat, p. 94.

suformuotus rūmus, tačiau ilgai naujais namais šeimai džiaugtis neteko, nes 1830–1831 m. sukilimo metu rūmai patyrė gaisrą, kuomet sudegė mediniai dvaro pastatai. Grafas B. E. Tiškevičius perstatė dvaro ansamblį ir, kaip rašoma Raudondvario dvarą pristatančiame tekste⁴⁹, „pilis tapo ištaiginga grafų rezidencija, kurioje buvo sukaupos didžiulės paveikslų, meno dirbinių, retų knygų bei egzotiškų augalų ir gyvūnų kolekcijos“. Tuo metu pastatyta oranžerija.

Žiemos sodai skirti žmogui, jo maloniam laiko leidimui tarp augalų, o oranžerijos skirtos augalams, maloniam augimui, kai žmogus tik rūpinasi jais, – pakartoja Bona sau. Benediktas Emanuelis Tiškevičius įrengė abu.

Raudondvario oranžerija. Aistės Kisarauskaitės nuotrauka.

Oranžerija restauruota 2010–2013 m., įgyvendinant projektą ir pritaikant ją maitinimo veiklai vykdyti. „Maitinimo veiklai vykdyti!“ – negalėjo nurimti Bona, nes oranžerija niekuo nepriminė to, kam ji buvo skirta ir ką dabar vadintume botanikos sodu ar oranžerija. Kelios nutriušusios palmės ir čerpėmis uždengti kadaise stikliniais buvę stogai, viršuje supelijusios sienos ir krištoliniai gal XX a. šviestuvai. Bona nebeturėjo galios diegti pažangesnius augalų auginimo metodus šioje šalyje, nors, jos nuomone, botanikos sodas sutrauktų gerokai daugiau

⁴⁹ <https://www.raudondvarioldvaras.lt/apie-mus/> (žr. 2023 m. liepos 12 d.).

lankytojų nei restoranas ir greičiausiai duotų daugiau pelno. Kaip teigė sutrikusi gidė, rūmuose dar buvęs žiemos sodas, vadintas Rojaus sodu. Jis taip pat neišliko, bet ir restauruojant nebuvo atkurtas dėl keistų rūmų restauravimo sprendimų (nuspręsta atkurti ankstesnį rūmų vaizdą, buvusį dar iki Tiškevičiaus rekonstrukcijos). Benedikto Emanuelio Tiškevičiaus 1834–1840 m. vykdytos rekonstrukcijos metu „antrame aukšte privačios patalpos atskirtos nuo reprezentacinės – svečių priėmimo zonos, prie jos pristatytas žiemos sodas.“⁵⁰ „Tokius prieangius (angl. porch) ir žiemos sodus (angl. conservatory) galima matyti ir Vilniaus architektūros studentų eskizuose⁵¹.“

Taigi Bona pyko pamačiusi, kuo virto oranžerija, pyko dėl sunaikinto Rojaus sodo. Tiškevičių dvare auginti nuostabūs rožynai, ir, nors teigiama, kad į dvarą sugrąžintos senosios rožių veislės, vidurvasarį Bona nepamatė nei vieno žiedo. Centrinė skritulio formos klomba atrodė liūdna ir pavargusi. Gidė pasakojo, kaip iš Tiškevičių oranžerijos vasaros pradžioje būdavo išvežami didžiuliai apelsinmedžiai, kurie tuo metu buvo nepaprastai madingi. Jiems transportuoti buvo įrengtas specialus keltas per upę. Pasakojama, kad apelsinai ir citrinos buvo naudojami ir vaistinėms arbatoms, iš apelsinų žievelių gaminti tuo metu madingi cukatai ir pan. Oranžerijoje augo figų palmės, kiti egzotiniai augalai.

Vėliau, jau Benediktui Henrikui Tiškevičiui pertvarkant rūmus, „antrame aukšte reprezentacinių patalpų šiauriniame korpuse planinė-funkcinė schema nekito, išliko prieškambaris, trys salonai, valgomasis su kredensu ir žiemos sodas“. Jis matyti ir Benedikto Henriko Tiškevičiaus nuotraukoje⁵². Sovietmečiu, rekonstruojant rūmus, oranžerijoje išlikę augalai atiduoti Kairėnų botanikos sodui. Paklausus, kokie tai buvo augalai, gidė tvirtino nesant žinių. Dabar Raudondvario oranžerijoje įrengtas restoranas su keletu augalų, uždengtas stogas vietoje buvusio stiklo konstrukcijos apėjęs pelėšiais.

Sunaikintas Raudondvario oranžerijos stiklo stogas kviečia pasakoti apie Krištolo rūmus, nes ties šiuo pastatu susipina daugybė pasakojimo gijų – pirmą kartą pagaminti ploni didelio stiklo lakštai. Krištolo rūmai buvo moderni modulinė stiklo, medžio ir metalo konstrukcija, o jos inovacijos buvo perkeltos ir pritaikytos oranžerijų įrengimui, juos suprojektavo ne architektas, o sodininkas Josephas Paxtonas. Ir galiausiai šių rūmų nebėra, kaip ir daugybės karų, okupantų ir gaisrų sunaikintų oranžerijų, kurios bus aprašytos. „Krištolo rūmai sudegė 1936 m.“, – sako Bona Sforca ir tęsia pasakojimą.

⁵⁰ Marius Daraškevičius, Raudondvario dvaro rūmų planinės-funkcinės struktūros kaita, *Acta Academiae Artium Vilnensis* [AAAV]. 2020, t. 97, p. 97.

⁵¹ Ten pat, p. 97.

⁵² Raudondvario dvaro rūmų interjeras. Žiemos sodas (*Le jardin d'hiver*), 1892, Gražinos ir Gedimino Petraičių rinkinys.

Krištolo rūmai

Krištolo rūmai (The Crystal Palace) buvo pastatyti 1851 m. Londono Hyde parke Didžiajai parodai. Tokios pramonės pasiekimų parodos kilo iš Karališkosios meno draugijos nacionalinių parodų „Royal Society of Arts“ (RSA) ir Paryžiaus 1849 m. parodos bei tapo akstinu sukurti išskirtinius pastatus, pramonės objektus, dizaino ir meno kūrinius. Prancūzija didžiuojasi Eifelio bokštu, pastatytu 1889 m. Pasaulinei parodai, o Londonas turėjo Krištolo rūmus, deja, neišlikusius. 1850 m. paskelbtas Tarptautinės pramonės revoliucijos laimėjimų parodos pastato konkursas nepaprastai pavėlavo – paroda turėjo atsidaryti vos už metų, todėl statinys turėjo būti laikinas, paprastas, kuo pigesnis ir toks, kurį būtų galima pastatyti per trumpą laiką, tuo labiau, kad ir dėl pastato vietos dar nebuvo nuspręsta. Komisiją pasiekė net 245 paraiškos, tačiau nieko nepavyko išrinkti, tuomet komisija pasiūlė savo projektą, tačiau jį paviešinus kilęs skandalas privertė idėjos atsisakyti. Dar vienas konflikto šaltinis – nusprendus parodą rengti Hyde parke, oponentai protestavo prieš medžių, ypač guobų, iškirtimą, jie reikalavo išsaugoti tris guobas, esančias priešais Velso princo vartus.

Tai skaitydama Bona nusišypso. „Protestai prieš medžių kirtimą turi senas šaknis“, – sako sau.

Tuomet savo projektą nusprendė pateikti žinomas sodininkas Josefas Pakstonas (Josephas Paxton). Jis jau buvo išgarsėję kaip laisvai samdomas sodo dizaineris, taikantis novatoriškus sprendimus, susikūręs reputaciją viešųjų sodų Birkenheado parke projektu. Net Niujorko centrinio parko projektas neišvengė Paxtono įtakos. Idėja sukurti šį parką patvirtinta 1853 m., o 1857 m. landšafto architektai Frederickas Law Olmstedas ir Calvertas Vauxas laimėjo projekto konkursą ir jų pateiktos idėjos rodo nemažą Paxtono viešųjų sodų Birkenheado parke įtaką.

Tuometu, kai buvo pateikiamas Didžiosios Londono parodos pastato projektas, Josefas Pakstonas dirbo Devonšyro kunigaikščio vyriausiojo sodininku Čatsvorte (Chatsworth House). Tačiau ten jis ne tik užsiėmė augalais, bet ir eksperimentavo su šiltnamių statyba, kūrė daugybę naujų modulinės konstrukcijos metodų, naudodamas standartinio dydžio stiklo lakštus, medieną ir ketaus detalių derinius. Čatsvorte jis suprojektavo (pastatyta 1836 m.) Didįjį palmių šiltnamį (Great Palm Stove) arba oranžeriją, kur pirmą kartą pritaikė naują stogo konstrukciją, ji tuo metu buvo didžiausias stiklinis pastatas pasaulyje, užimantis apie 28 000 kvadratinų pėdų (2 600 kv. m). Taigi žymusis sodininkas derino sodininkystę su technikos inovacijomis, skirtomis statinių projektavimui. Daugiausia jis eksperimentavo su oranžerijomis, pritaikydamas jas tuomet itin paklausių ananasų auginimui. Tačiau netrukus jo oranžerijos tapo reikalingos gerokai egzotiškesniems gyventojams.

Po metų jis suprojektuoja naują pastatą, skirtą vieninteliam augalui - vandens lelijai *Victoria Amazonica*, kurią neseniai buvo atradę Europos botanikai. Pirmiausia šis augalas buvo atsiųstas į Angliją ir laikomas Kew Gardens, bet augalas nežydėjo. Pakstonas buvo sodininkystės legenda, todėl sodinukai buvo patikėti jam. Rūpestingai prižiūrima, lelija puikiai

augo, o 1849 m. sukėlė tikrą sensaciją sodininkystės pasaulyje, pirmą kartą pražysdama Anglijoje. Tačiau paaugusi milžiniškų lapų lelija reikalavo naujo būsto, todėl jai buvo užsakyta atskira oranžerija.

Šiai lelijai skirtam namui – Čatsvorto lelijų namui (Chatsworth Lily House) – sukurti Josephas Paxtonas pasinaudojo naujai pasirodžiusio lakštinio stiklo galimybėmis ir suprojektavo naują plokščio stogo tipą bei stiklo sienų sistemą. Taip legendinė vandens lelija Paxtoną atvedė iki Krištolo rūmų. Jo gebėjimas kurti architektūrą, pritaikytą naujiems itin egzotiškiems poreikiams, keisti savo ankstesnes inovacijas, pritaikant jas netipinėms aplinkybėms, išradingumas ir lankstumas buvo išskirtinės savybės, todėl jam buvo visai nesunku visą didingą Krištolo rūmų architektūrą suprojektuoti pagal vieną modulį – stikladirbių „Chance Brothers“ iš Smetviko stiklo lakštų dydžius. Jų fabrikas gamino pačius didžiausius tiems laikams stiklo lakštus – 25 cm pločio ir 120 cm ilgio – ir galėjo pagaminti reikiamą kiekį, nors užsakymui įvykdyti ir jiems teko į pagalbą pasitelkti Prancūzijos ir Belgijos stikladirbius.

Krištolo rūmai tapo vienu iš pirmųjų standartizuotos gamybos pavyzdžių, kai sijos, kolonos, latakai ir varčios strypai buvo keičiami. Šis projektas labai tiko Londono Didžiajai parodai, nes tokia konstrukcija taip pat leido išmontuoti pastatą ir iš naujo surinkti dalis pagal kitokį projektą, papildytą naujomis dalimis arba perkelti į kitą vietą. Stogas irgi buvo to laiko inovacija – jis beveik neturėjo plokščių paviršių, kad nutekėtų lietaus vanduo, nes stiklas neatlaikytų didelio jo svorio. Taigi pastatas buvo pastatytas per 5 mėnesius ir atrodė lyg šiltnamius. Viduje iš tiesų buvo nemažai augalų, įskaitant ir reikalautas išsaugoti guobas. Jis lengvai sutalpino augalus, tarp jų ir saugotinas guobas, kurios čia augo dar prieš pastatant rūmus. Šis industrinės revoliucijos kūdikis buvo tikras Eifelio bokšto (1889 m.) tėvas – sumanytas kaip laikinas pastatas pasaulinei parodai, jis tapo vienu iš inovatyviausių Viktorijos epochos statinių. Kadangi pastatas buvo iš stiklo, reikėjo gerokai mažiau vidaus apšvietimo, o tai sumažino eksploatacijos kaštus. Krištolo rūmai buvo moduliniai, todėl po parodos 1854 m. jie buvo tiesiog perkelti į kitą vietą – Sydenhamą. 1936 m. didžiulis gaisras, kilęs dėl iki šiol nežinomos priežasties, sunaikino Krištolo rūmus.⁵³

Kretingos dvaro Žiemos sodas

Jei XIX a. antrame dešimtmetyje Raudondvario dvarą įsigijo Mykolas Tiškevičius, tai kitai Tiškevičių giminės šakai priklausantis grafas Juozapas Tiškevičius 1875 m. varžytinėse

⁵³ Informacija surinkta iš <http://www.crystalpalacefoundation.org.uk/history/history-of-the-crystal-palace-part-1> (žr. 2024 m. vasario 2 d.).

Gili Merin „AD Classics: The Crystal Palace / Joseph Paxton“, Arch Daily, <https://www.archdaily.com/397949/ad-classic-the-crystal-palace-joseph-paxton>.

Regimantas Pilkauskas „Joseph Paxton“, Visuotinė lietuvių enciklopedija, <https://www.vle.lt/straipsnis/joseph-paxton/>.

nusipirko Gavrilui Zubovui priklausiusį Kretingos dvarą, kuris yra žinomas nuo XVI amžiaus. Juozapas Tiškevičius ne tik rekonstravo Kretingos dvarą, pastatė Lentvario dvarą ir geležinkelio stotį, bet ir 1877–1880 m. Palangoje įkūrė kurortą su kurhauzu, gydyklomis ir maudyklėmis.

Apie Juozapą Tiškevičių (lenk. Józef Tyszkiewicz, 1835 m. lapkričio 8 d. Vilniuje – 1891 m. gegužės 26 d. Kretingoje) verta papasakoti atskirai. Kaip rašo Julius Kanarskas⁵⁴, po tėvo mirties Vilniaus gubernijos Ašmenos apskrityje Juozapas paveldėjo su pagrindine tėvų Valažino valda besiribojantį Izabelino dvarą, Žemaitijoje – Grūšlaukės-Pesčių (1848 m.), Darbėnų ir Palangos (1853 m.) dvarus, o Vilniuje – tėvų rūmus.

Lankydamasis Trakų Vokės dvare, kur po vyro mirties mėgo dienas leisti motina Ona Zabielaite-Tiškevičienė su seserimi Terese Zabielaite, Juozapas nusižiūrėjo netoliese esantį Lentvario dvarą, kurį iš dvarininkų Šachnų nupirko 1855 m. ir sumanė čia įkurti savo užmiesčio rezidenciją. „Kai būdavo Vilniuje, šeima gyveno Trakų gatvėje esančiuose rūmuose (dabar ten veikia Vilniaus apskrities Adomo Mickevičiaus viešoji biblioteka), o užmiesčio rezidencija tapo Lentvario dvaras, kur prie ežero 1855–1865 m. Tiškevičius pasistatė neogotikinio stiliaus rūmus ir 1866 m. pradėjo kurti parką.

1857 m. greta Lentvario buvo pradėtas tiesti geležinkelis Varšuva-Sankt Peterburgas. Tuomet 1858–1862 m. grafas Tiškevičius nusprendė Lentvaryje pats pastatyti geležinkelio stotį. Deja, ją užbaigus, anot J. Kanarsko, „rūmai virto savotišku priestočiu arba svečių namais, kuriuose ištikus metus lankėsi daugybė svečių: artimųjų, pažįstamų ir nepažįstamų aristokratų, nutarusių pas Tiškevičius praleisti laiką, kol sulauks savo traukinio. (...) Mainais už investicijas į geležinkelio stoties įrengimą grafas gavo lengvatų superkant nusigyvenusius žemvaldžių dvarus, todėl didelę kapitalo dalį jis galėjo skirti naujoms valdoms įsigyti.“⁵⁵

Pavargusi nuo nuolatinio svečių srauto šeima 1875 m. rezidenciją perkėlė į Kretingą, kur Juozapas Tiškevičius ir praleido paskutinius penkiolika savo gyvenimo metų. Įsigijęs Kretingos

⁵⁴ Julius Kanarskas. Juozapas Tiškevičius – žemvaldys, mokslo ir technikos naujovių diegėjas, Palangos kurorto, Lentvario ir Kretingos rezidencijų kūrėjas. *Genealogja, heirdika ir veksilologija*, 2023, nr. 1 (3), p. 56.

Zofia Potocka, tki, *Dobra, mające rezydencje Tyszkiewiczowskie*, Biblioteka Narodowa w Warszawie, zb. rkp. sygn. akc. 10114.

Алфавитный списокъ землевладѣльцевъ Ковенской губерніи, по 1-е Сентября 1881 г., Ковна, с. 325-326.

Potocka, Zofia. *Dobra, majątki, rezydencje Tyszkiewiczowskie*. Biblioteka Narodowa w Warszawie, zb. rkp. sygn. akc., l. 132.

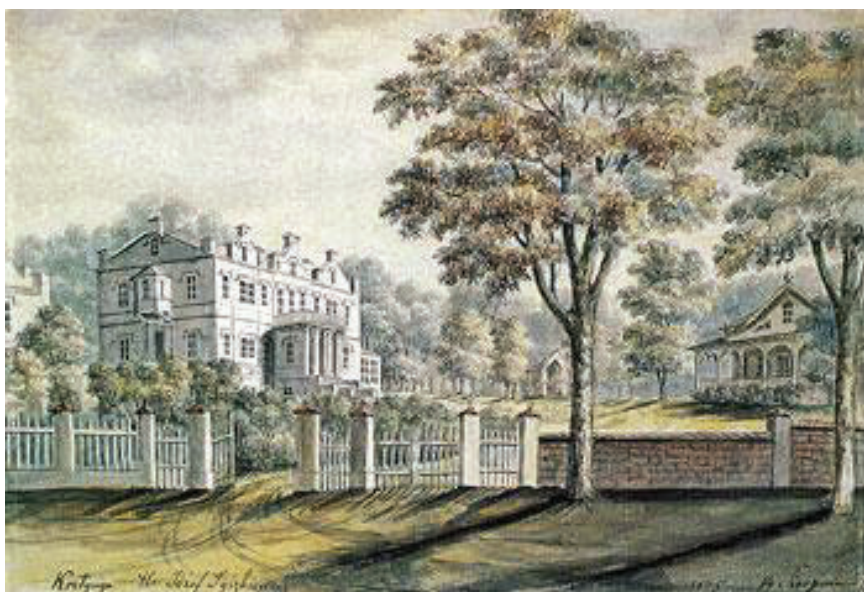
<https://www.kretingosmuziejus.lt/files/Main/files/2023-06-01%20GHVI%202022%20%20p54-62%20Julius%20Kanarskas.pdf>.

<https://www.kretingosmuziejus.lt/files/Main/files/2023%20GHVI%20nr%203%20p46-53%20Juozapas%20Tiskevicius.pdf>.

⁵⁴ Julius Kanarskas, ten pat, p. 56.

⁵⁵ Ten pat, Julius Kanarskas „Juozapas Tiškevičius – žemvaldys, mokslo ir technikos naujovių diegėjas, palangos kurorto, lentvario ir kretingos rezidencijų kūrėjas“, *Genealogija, heraldika ir veksilologija*, 2023 nr. 1 (3), p. 56.

dvarą, grafas energingai jį rekonstravo, perstatė ir galutinai įsirengė apie 1878–1880 m. Formuojant rūmų aplinką, pirmiausia jis užsakė parko ir vaismedžių sodo pertvarkymo projektus. Jonas Šostakas 1878–1879 m. senajai parko daliai parengė trijų kaskadinių tvenkinių, kurie įrengti 1883 m., projektą.⁵⁶ Priešais rūmus, pagrindinio privažiavimo prie rūmų paradinio įėjimo centre buvo pasodintas gėlynas. Jis įrengtas pagal prancūzišką parkų tradiciją, kaip ir į pietus nuo jo suformuotas geometrinio stiliaus parkas, kuriam projektuoti buvo pakviestas vienas geriausių vokiečių parkų architektų Johanas Larasas (1820–1893).⁵⁷ Parkas ir greta esantis vaismedžių sodas pavadinti bendru vardu – Vasaros sodu.

Grafo Juozapo Tiškevičiaus Kretingos dvaro rūmai.
Dail. Napoleonas Orda.
1874 m. Krokuvos nacionalinis muziejus

J. Kanarskas Kretingos dvaro tyrimuose nepalieka bevardžiu ir sodininko, sukūrusio Vasaros sodo projektą. Remdamasis Joanna Sokołowska-Gwizdka⁵⁸, jis pažymi, kad gėlynus bei želdynus kūrė ir jų įgyvendinimą prižiūrėjo vengrų kilmės dvaro daržininkas, karališkasis sodininkas-planuotojas Liudvikas Haidukas (1856–1914), sodininkystės mokėsis Habsburgų dinastijos Šionbruno rezidencijoje šalia Vienos.

1880 m. tarp abiejų rūmų korpusų buvo pastatytas šiam tyrimui vienas reikšmingiausių Kretingos dvaro objektų – trijų aukštų stiklinė oranžerija, kurioje pagal jau minėtojo landšafto

⁵⁶ Kretingos dvaro tvenkinių projektas. Parengė Jonas Šostakas, 1878 m.; Kretingos dvaro fontanų vandentiekio projektas. Parengė Jonas Šostakas, 1878 m.;

Kretingos dvaro naujojo tvenkinio projektas. Parengė Jonas Šostakas, 1879 m. KMDR (b. n.).

⁵⁷ Grafų Tiškevičių Kretingos parko želdinių eskizas. Johano Laraso projektas, 1879 m. Archiwum Państwowe w Olsztynie, sygn. Nr. 42-1364-125.

⁵⁸ Sokołowska-Gwizdka, Joanna. Rody polskie. Tyszkiewiczowie. Kretynka. – Gazeta. Dziennik Polonii w Kanadzie, 2005-08-07. http://www.gazetazagazeta.com/artman/publish/article_9519.shtml (žiūrėta 2024 m. vasario 2 d.).

architekto Laraso projektą buvo įrengtas Žiemos sodas⁵⁹. Jis tapo sudėtine rūmų interjero dalimi. Žiemos sodas jungėsi su reprezentacinėmis salėmis ir grafų apartamentais. Oranžerijoje augo palmės, bananmedžiai, apelsinmedžiai, citrinmedžiai, laurai, kaktusai, didžiulė araukarija, kiti egzotiniai augalai, uolomis žemyn krito krioklys, kurio vanduo tekėjo į nedidelius tvenkinius su dekoratyvinėmis žuvimis, o iš vieno tvenkinio tryško fontanas, sienas puošė koralai ir vijokliniai augalai⁶⁰. Žiemos sode vykdavo šeimos šventės, koncertai, Telšių apskrities ir Kauno gubernijos bajorijos susiejimai. Kretingos dvaro Žiemos sodas dabar pristatomas kaip buvęs vienas didžiausių to meto Europos privačiose valdose įrengtų oranžerijų, nors šį faktą patikrinti sunku, tačiau šie Tiškevičių Vasaros ir Žiemos sodai iš tiesų garsėjo už Lietuvos ribų, jais pasigrožėti atvykdavo grafų giminaičiai, Palangos ir Juodkrantės kurortų vasarotojai, svečiai iš Klaipėdos, Tilžės, Karaliaučiaus, Varšuvos, Sankt Peterburgo, Berlyno, aukšto rango Rusijos imperijos pareigūnai.

Juozapas Tiškevičius mirė 1891 metais. Iš tėvo paveldėjęs Kretingos dvarą⁶¹ grafas Aleksandras Tiškevičius tęsė jo pradėtus darbus. 1912 metais jis oranžeriją perstatė ir sumažino. Po rekonstrukcijos sode buvo pasodinta naujų retų augalų, kurie buvo rūpestingai prižiūrimi. Kaip ir Krištolo rūmus, 1915 m. Žiemos sodą nuniokojo gaisras. 1940 m. buvo negailestingi Lietuvos dvarams ir bažnyčioms – rūmuose įsikūrę raudonarmiečiai sunaikino visus augalus. Pokariu sovietų valdžia oranžeriją pavertė arklidėmis, sandėliu, vėliau mokyklos sporto sale, o galiausiai šiltnamiu.

„1987 metais Kretingos žemės ūkio technikumui vadovų rūpesčiu Klaipėdos restauracinės dirbtuvės baigė Žiemos sodo atnaujinimo darbus. 1991 metais Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu grafų Tiškevičių rūmai perduoti Kretingos muziejui. Muziejaus Gamtos skyriaus darbuotojai tęsia pradėtą darbą: naujai pertvarkyta ekspozicija, įsigyta retų augalų.

(...) Lankytojai gali susipažinti su augalais, kurie atkeliavo į Žiemos sodą iš tolimiausių pasaulio kampelių. Tie augalai nors maži, bet gyvi Indijos, Indonezijos, Brazilijos atogrąžinių (tropinių) miškų, Afrikos ir Meksikos dykumų augmenijos liudininkai. Žiemos sode, gyvame augalų žemėlapyje, galima matyti, kaip įsikūnijo kūrybinė žmogaus fantazija, kaip apsiprato šiauriečių auginami tolimųjų dykumų arba atogrąžinių miškų augalai.“⁶²

⁵⁹ Žiemos sodas prie Kretingos rūmų, priklausančių grafiui Tiškevičiui. Johano Laraso projektas, 1880 m. Archiwum Państwowe w Olsztynie, sygn. APO-42-1364-21.

⁶⁰ Kretingos muziejaus informacija: <https://www.kretingosmuziejus.lt/lt/apie-mus/ziemos-sodas/>, (žr. 2023 m. vasario 5 d.).

⁶¹ Antanas Tranyzas, Vilija Macienė, *Kultūrinė ir švietėjiška grafų Tiškevičių veikla Vakarų Lietuvoje*, Lietuvos dailės muziejaus metraštis [LDM metraštis]. 2002, t. 5, p. 197.

⁶² <https://www.kretingosmuziejus.lt/lt/apie-mus/ziemos-sodas/> (žr. 2023 m. birželio 20 d.).

Kaip rašoma Kretingos muziejaus informacijoje, šiuo metu Žiemos sode, 693,16 kv. m. plote, auga daugiau kaip 170 rūšių apie 5000 vienetų augalų. Gausiausias kolekcijas sudaro svyrantys (ampeliniai) augalai, sukulentai, epifitai, dracenos ir šilkmedinių šeimos atstovai.⁶³

Ten pat, Kretingos muziejaus tinklapyje, skyriuje, skirtame Žiemos sodui, Bona nustebusi skaito, kad kiek „prasčiau žiemą jaučiasi subtropiniai augalai, pripratę prie skaisčiai šviečiančios saulės. Jie žiemą skursta, ištįsta, bet pavasarį vėl atsigauna. Tokie augalai paprastai arba visai nežydi, arba žydi, bet dirbtinai neapdulkinti neduoda vaisių.“ Šiuolaikinis pasaulis pilnas išradimų, skirtų tropinių augalų augintojams. Iš tiesų visa ši oranžerijų istorija parašyta dėl tų stiklinių spintų su įrengtomis specialiomis lempomis, įsijungiančiomis ir išsijungiančiomis suprogramuotu laiku, todėl ir tamsiais žiemos vakarais šviečiančių augalų augintojų namuose. Mažosios oranžerijos aprūpintos drėgmės matuokliais ir, jei reikia, oro drėkintuvais. Dažnai tokiose spintose įrengti terariumai, kur po šviesiamėgių augalų lapais slepiasi tik terariume augančios begonijos ar visai egzotiniai paparčiai, o tarp samanų laksto gerieji vabaliukai. Egzotiniams ir drėgmę mėgstantiems augalams reikia apsaugos nuo mūsų šaltų žiemų ir sausringų vasarų ar nuo sauso kambarių oro. Tam sukurti šiltnamiai, nors dabar jais tapo ir visai nedidelės skaidraus plastiko daiktadėžės, kur drėgnose samanose daiginami augalai. Plastiko dėžutės, kibirėliai nuo bulvių tarkių iš supermarketo tapo augalų augintojo įrankiais. Prie pačių egzotiškiausių stiklo daigyklių ar šiltnamių galima būtų priskirti mėgintuvėlius, kuriuose kai kuriose interneto parduotuvėse parduodami dalijimo ląstelėmis būdu padauginami augalai. Mažuose kontaineriuose augalai keliauja į kosmosą.

Reikia paminėti dar vieną su oranžerija susijusią Juozapo Tiškevičiaus inovaciją. Grafas labai domėjosi mokslo ir technologijų atradimais, savo dvaruose diegė technikos naujoves, tokias kaip telefonas. Kretingoje jis palei kelią nuo bažnyčios iki dvaro nutiesė ir pirmąjį mieste šaligatvį, kuris buvo skirtas miestiečiams, kad šie nesusipurvintų apavo ar basų kojų, apsilankydami Vasaros ir Žiemos soduose⁶⁴, tačiau svarbiausia – rekonstruotame vandens malūno pastate 1883 m. įrengė pirmąją Lietuvoje elektrinę. Tai liudija išlikę kasos išlaidų dokumentai – už elektrinę sumokėta 8 tūkst. 548 markės. Viena iš tokios elektrinės pastatymo priežasčių – poreikis apšviesti oranžeriją.

„O dabar, su šiuolaikinėmis technologijomis, augalams neužtenka šviesos?“ – klausia savęs Bona, vis galvodama apie Kretingos muziejaus tinklapyje parašytą sakinį. Augalai visuomet susiję su šviesa. Šiame pasakojime apie ją per mažai, sako sau. Bet jos namų tamsoje šviečiančios spintos yra apie stiklą ir šviesą. Visos tos mažosios oranžerijos, kai kurios – mėgintuvėlio dydžio, jos visos susijusios su pralaidumu šviesai.

⁶³ Ten pat.

⁶⁴ Julius Kanarskas, ten pat, p. 47.

VU botanikos sodas. Sereikiškės

VU botanikos sodo tinklapyje dr. Silva Žilinskaitė pateikia pakankamai išsamią šio sodo istoriją, kurios ištakos siejamos su Gardinu ir jo seniūnu Antanu Tyzenhauzu (1733–1785), kuris ten įkūrė teatrą, spaustuvę, medicinos akademiją, prekybos mokyklą, kadetų korpusą, o svarbiausia – pirmąjį LDK botanikos sodą. „1775 m. A. Tyzenhauzas pakvietė joje darbuotis tuo metu žinomą medicinos profesorių Žaną Emanuelį Žiliberą (Joannes Emmanuel Gilibert, 1741–1814), Liono medicinos kolegijoje dėščius anatomiją, chirurgiją, gamtos mokslus ir ten įkūrusį botanikos sodą.

(...) Atvykimui į Gardiną jis kruopščiai ruošėsi: 4 mėnesius stažavosi Paryžiuje, konsultavosi su įžymiu gamtininku B. Jussieu, vėliau, patarus jo mokytojui prof. A. Gouan, Pirėnų kalnuose rinko augalų herbarus, sėklas. Vienoje iš N. J. Jacquin'o, Karališkojo botanikos sodo Šionbrune vadovo, gavo dovanų gausią sėklų ir gyvų augalų kolekciją. Ši kolekcija ir tapo pagrindine būsimojo Gardino botanikos sodo užuomazga. Atvykęs į Gardiną 1775 m. rudenį, jau kitų metų pavasarį jis „didelei karaliaus ir ministro nuostabai turėjo 1200 egzotinių augalų, skirtų demonstravimui“. 1778 m. sode augo apie 2000 rūšių augalų.“⁶⁵

1773 m. popiežiui Klemensui XIV panaikinus jėzuitų ordiną visose šalyse, Lietuvos-Lenkijos valstybėje buvo įvykdyta švietimo reforma. Taip Vilniaus universitete atsirado sąlygos medicinai ir gamtos mokslams plėtoti, tam specialiai buvo įkurta Medicinos kolegija (pastatų kompleksas Pilies g. 22). Rektorius Martynas Počobutas (Marcin Poczobutt-Odlanicki) 1781 m. įsteigė Gamtos istorijos katedrą ir pasiūlė jai vadovauti prof. Žanui Emanueliui Žiliberui (Jean Emmanuel Gilibert), kuris buvo pagarsėjęs Gardino botanikos sodu, tuo labiau, kad Gardino medicinos mokykla 1781 m. buvo uždaryta. Gardino botanikos sodo augalai į Vilnių, Medicinos kolegijos kiemą, buvo perkelti tik 1782 m. pavasarį, ten jiems pastatytas šiltnamiai. Mažiau lepūs pasodinti lysvėse, maždaug 200 kv. m plote. Kaip teigia S. Žilinskaitė⁶⁶, iš Peterburgo botanikos sodo, iš P. S. Pallas'o, buvo gauta Sibiro žolių ir krūmų siunta. Šiltnamyje buvo auginami karčiavaisiai bei vaistinis citrinmedis (*Citrus aurantium* L., *C. medica* L.), tikroji mirta (*Myrtus communis* L.), melsvoji pasiflora (*Passiflora caerulea* L.), tačiau jokio Ž. E. Žilibero Botanikos sode augintų augalų sąrašo neišliko. Svarbu pažymėti, kad Vilniuje 1781 m. Ž. E. Žiliberas išleido knygą „Lietuvos flora“, kurioje daugelis Lietuvos augalų aprašyti pirmą kartą. VU Botanikos sodo tinklapyje teigiama, kad iš Gardino į Vilnių buvo perkelta apie 500–600 vardų augalų, daugiausia medžių ir krūmų. Anot S. Žilinskaitės, Ž. E. Žiliberui 1783 m. rudenį išvykus, 1785 m. gegužę G. Forsterio surašytame Ž. E. Žilibero sodo augalų kolekcijų perėmimo inventoriuje užfiksuoti tik 350 vardų augalai.

⁶⁵ Silva Žilinskaitė, *Vilniaus universiteto botanikos sodas*, 2022 m., <https://www.botanikos-sodas.vu.lt/uploads/STRAIPSNAI%202020/ZILIBERAS/22-Ziliberas1.pdf> (žr. 2024 m. sausio 19 d.).

⁶⁶ Ten pat.

Šio tyrimo kontekste reikšmingi atrodo Žilibero pastebėjimai apie XVIII a. pabaigos lietuvių valstiečių daržo ir sodo augalus, maisto gaminimo įpročius: „savo sode jis augina burokus, keletą kopūstų rūšių, bulvių, žirnių, svogūnų, česnakų. Jie turi gerą įprotį rauginti smulkintus kopūstus ir burokus. Rūgštyinės ir agurkai taip pat dažnai vartojami. Visuose soduose auginami anyžiai, kalendros ir krapai. Jie naudojami ne tik degtinei, bet dedami ir į duoną. Medicinine prasme toks vartojimas – pagirtinas. Mane nustebino neaprėpiami didžiagalvių aguonų laukai, tos pačios rūšies, iš kurios išgaunamas opiumas, ir tai, kad jos auginamos tik dėl sėklų, iš kurių daroma kruopos. Lietuviai lyg niekur nieko jas valgo dideliais kiekiais. Toks vaizdas priverstų drebėti mūsų medicinos teoretikus.“⁶⁷

1784 m. rudenį, netikėtai Ž. E. Žiliberui išvykus iš Lietuvos, Gamtos istorijos katedrai pradėjo vadovauti garsus gamtininkas ir keliautojas, antrosios Džeimso Kuko (James Cook) kelionės aplink pasaulį (1772–1775) dalyvis Johanas Georgas Adamas Forsteris (Johann Georg Adam Forster), kuris į Vilnių atsigabeno apie 650 vardų augalų sėklų ir taip padvigubino VU botanikos sodo kolekciją⁶⁸. J.G. Forsterį labai nuliūdino mažas sklypas, skirtas botanikos sodui, todėl jis ėmėsi veiksmų, kad būtų išskirtos lėšos naujam sklypui, ir 1787 m. naujas sklypas Sereikiškėse buvo nupirktas, tačiau tais pačiais metais Forsteris išvyko iš Lietuvos.

1469 m. karaliaus Kazimiero Jogailaičio kvietimu į Vilnių atvyko vienuoliai bernardinai ir jiems buvo padovanota dabartinio Sereikiškių sodo teritorija. Manoma, kad vienuoliai ten įveisė daržus ir sodą. Iš jų ir buvo nupirktas pirmasis žemės sklypas Sereikiškėse, skirtas botanikos sodui. Taip daržai virto egzotinių augalų daržais, o kiek vėliau ir šiltnamiu.

1787 m. G. Forsteriui išvykus, po įvairių politinių peripetijų, 1797 m. Gamtos istorijos katedros viceprofesoriumi ir atsakingu už botanikos sodą buvo patvirtintas grįžęs iš stažuotės užsienyje Stanislas Bonifacas Jundzilas (Stanisław Bonifacy Jundziłł). Jis „1799 m. ėmėsi teritorijos tvarkymo darbų. 1806 m. pavasarį buvo padėtas oranžerijų kertinis akmuo, pamatai ir sienos mūrytos iš nugriautos Žemutinės pilies plytų. Statyba baigta 1808 m., vėliau buvo pastatytos dar 2–3 šiltnamių eilės. Oranžerijos buvo „apgyvendintos“ iš Pilies g. šiltnamio perkeltais, taip pat įvairių didikų dovanotais augalais. Vėliau nuolat papildoma ši kolekcija tapo pačia gausiausia BS (nepralenkiama iki šiol).“⁶⁹

Bona galvoja apie Vilniaus Žemutinės pilies bokštą, pristatytą specialiai jai, kad galėtų nusileisti į savo sodą. Kai jis buvo nugriautas, būtent jo plytos galėjo tapti naujos oranžerijos dalimi. Ji galvoja, kad įvairios istorijos gijos jungia ją su oranžerijomis ir botanikos sodais, kai kurios galbūt tik vaizduotėje, bet jos veikia lyg tvirtai sumegztas tinklas ar kelionei per laiką

⁶⁷ Arnaud Parent „Gydytojo botaniko Žano Emanuelio Žilibero pastebėjimai apie XVIII a. pabaigos lietuvių valstietijos gyvenimą“, Liaudies kultūra, 2014, Nr. 3 (156), p. 44-52.

⁶⁸ Silva Žilinskaitė, Vilniaus universiteto botanikos sodas, 2022 m., Vilniaus universitetas, <https://www.botanikos-sodas.vu.lt/apie-mus/istorija/istorija-trumpai> (žr. 2023 m. sausio 15 d.).

⁶⁹ Ten pat.

skirtas krepšys, kuriame visada tūno ne tik ateities sėklos, bet ir šaknys. Šaknų kamuolys išsiraizgo per VU botanikos sodo oranžeriją Sereikiškėse, kurios statyba baigta 1808 m. ir ten perkelti iš Pilies g. šiltnamio bei įvairių didikų dovanoti augalai. Vėliau pastatytos dar 2-3 šiltnamių eilė. Nuolat papildoma kolekcija tapo pačia gausiausia botanikos sodo kolekcija.

Bona Sforca nustebusi VU Botanikos sodo tinklapyje ⁷⁰ perskaito, kad ji yra nepralenkiamą iki šiol. Gal įsivėlė klaida, – pamano, – arba turimi omenyje tik Lietuvos botanikos sodai, nors visai tikėtina, kad jis „buvo vienas turtingiausių Rytų Europos botanikos sodų“, kaip rašoma šiame tinklapyje.

Sodas išgarsėjo ir už Lietuvos ribų, buvo leidžiami augalų arba sėklų mainų katalogai (pirmasis pasirodė 1802 m.). S. Žilinskaitės pateikiama informacija nurodo, kad 1814 m. S. B. Jundzilo padėjėju buvo paskirtas jo bendrapavardis Jozefas Jundzilas (Jozef Jundzill). Šis, S. B. Jundzilui išėjus į pensiją 1825 m., tęsė darbus iki 1832 m., kai buvo universitetas uždarytas po 1831 m. sukilimo. „Tuomet įsakyta Vilniuje įrengti antros kategorijos tvirtovę. 1831 m. vasarą išleistas generalgubernatoriaus įsakymas atiduoti dalį botanikos sodo teritorijos (apie 2000 kv. m) tvirtovės statybai. Suprantama, kad tame plote augę augalai neišgyveno. Gamtos istorijos katedros namas taip pat buvo įtrauktas į citadelės sudėtį ir paverstas trijų aukštų fortu. Uždarius universitetą, „apkarpytas“ sodas perėjo Medicinos-chirurgijos akademijos žinion ir dar gyvavo apie dešimtmetį. Uždarius ir pastarąją, šiltnamio augalai, sėklos buvo perduoti Kijevo, Dorpat (Tartu) BS. Atviro grunto augalai buvo palikti likimo valiai ir pamažu sunyko. Sodo teritorija iš pradžių buvo paskirta generalgubernatoriaus vasaros rezidencijai, o vėliau pritaikyta visuomenės poilsiui ir pramogoms – tapo parku. Taip dar neseniai klestėjusio sodo nebeliko. Botanikos sodas Vilniuje vėl „atsirado“ tik beveik po 80 metų.⁷¹”

Pirmajam pasauliniam karui pasibaigus, 1919 m. Sereikiškių botanikos sodo teritorija buvo gražinta universitetui, tačiau po Medicinos-chirurgijos akademijos uždarymo ir 80 metų nepriežiūros sklypas buvo tokios būklės, kad botanikos sodui neatrodė tinkamas, todėl parinkta kita vieta – Vingyje, Neries žemutinėje terasoje, mūro tvora aptvertame 2 ha sklype. Pritaikant šią teritoriją botanikos sodui, buvo įrengta laistymo sistema, inspektai, pastatyti du šiltnamiai.

– Ir mes turėsime didelius šiltnamius, – taria Bona dukrai.

– Jie turi būti netoli, kitaip neužteks jėgų rūpintis, nespėsi pastebėti augalus apnikusių tripsų, trūks laiko džiaugsmui – iš mažo stiebo gabaliuko besikalančio monstros ūglio stebėjimui, begonijos lapo, padėto plastiko dėžutėje ant drėgnų samanų, gyslų virtimu rožinių šaknų raizgalyne ir naujo augalo kupstu, – sako vyresnioji dukra. – Geriausiai būtų oranžerija. Tiesa, viena „jutuberė“ daržą įsirengė rūsyje. Pasistatė iš šviesą atspindindinčios medžiagos milžinišką palapinę ir joje viską augina.

⁷⁰ Ten pat.

⁷¹ Ten pat.

VU botanikos sodas buvusiam Kairėnų dvare

Pirmą kartą Kairėnų dvaras minimas 1545 m. Žygimanto Senojo privilegijoje Jarmalai. Jis priklausė Sapiegomis, Tyzenhauzams, tačiau tik dvarą įsigijus Lopacinskiams (1764–1870 m.), jis pradėtas gerai tvarkyti, šalia dvaro įrengtas angliško stiliaus parkas. „1764 m. A. Sapiega pardavė dvarą M. T. B. Lopacinskiui, LDK raštininkui. 1817 m. dvaro valdymą perėmė J. M. Lopacinskis. Jo žmona Dorotėja labai sumaniai tvarkėsi dvare. Jos dėka Kairėnų dvaras tapo svarbiu Vilniaus visuomenės gyvenimo centru. XVIII a. pab.–XIX a. pr. kilo gaisras, tuomet sudegė daug dvaro pastatų. Po gaisro Lopacinskiai pastatė naujus dvaro rūmus, išplėtė ūkinę dalį, pasodintas angliško stiliaus parkas: „apie Kairėnų parką prie Vilniaus galima pasakyti, kad jis įkurtas pagal dvarininkės D. Marikonytės-Lopacinskiienės sumanymą (architektas nežinomas).“⁷²

Idomus faktas – aprašant naujuosius vieno aukšto medinius rūmus, daugelyje straipsnių žiniasklaidoje, kaip ir VU botanikos sodo tinklapyje, aprašant rūmus, naudojama citata, kad jie buvo „žemais langais, su priestatukais, kaip domino, bet viduje dvelkė prabangiu skoniu. Iš patalpų į patalpas, skersai ir išilgai, aukštyn ir žemyn, tarp gėlių ir užuolaidų ėjo galerijos ir koridoriai“, tačiau niekur nenurodomas šaltinis. Prabangiai buvo įrengtos ir dvi ofisinės, koplyčia su priešais stovinčia gotikine varpine, traktyras su biliardine, teatras, altana su vasaros maudykle ir kt.

„Po 1857 m., mirus grafienei, dvaro kultūrinis gyvenimas nunyko. Lopacinskių palikuonis Ignotas už dalyvavimą 1863 m. sukilime neteko dvaro. Caro valdžia jį konfiskavo ir nutarė parduoti. 1870 m. dvarą nusiperka jau valdęs Lentvarį, Kretingą ir Palangą Juozas Tiškevičius. Jis su sūnumi Antanu pasižymėjo plačia ūkine veikla, todėl XIX a. pab. dvare buvo imtasi plėsti ūkį.“⁷³ Jis, o vėliau ir jo sūnus Antanas, ūkininkavo įvairiose srityse, užsiėmė įvairiašake veikla ir XIX a. pab. dvarą išplėtė. Dabar galime matyti tik pirmųjų dvaro rūmų vietą, išliko parkas, malūnas-svirnas, o vietoj buvusių arklidžių pastatyti dabartiniai rūmai. Išliko ir tvenkinių sistema. Kairėnų dvaro parką itin aukštai įvertino XIX a. pr. garsus Lenkijos sodininkystės specialistas S. Wodzickis, jis teigė, kad šis parkas tuo metu priklausė geriausių šio stiliaus parkų visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje penketukui.“⁷⁴

Atėjus sovietų valdžiai, Kairėnų dvare 1927 m. okupantai įkūrė psichiatrinę ligoninę. Aplinkui, kaip ir apie daugelį to meto ligoninių, auginti daržai, pacientų palatos įrengtos buvusioje arklidėje, o kituose statiniuose įsikūrė personalas. Jam apgyvendinti 1962 m.

⁷² Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, Romantizmo sklaida architekto Tomo Tiškeckio projektuose, skirtuose Lietuvos dvarams, *Acta academiae artium vilnensis*, 2008, p. 47-48, 208 •.

⁷³ Zita Tiukšienė, Nijolė Sisaitė, *Pasižvalgymai po Vilnių. Miesto mikrorajonai*, Vilniaus apskrities Adomo Mickevičiaus viešoji biblioteka, 2015, p. 23.

⁷⁴ Lietuvos kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos, Sugrįžtantys dvarai (14). Kairėnų dvaras – Vilniaus universiteto Botanikos sodo sėkmės istorija, <https://www.kpd.lt/kairenu-dvaras/> (žr. 2024 m. sausio 5 d.).

pastatytas daugiabutis. „Tai buvo daugelyje Lietuvos kaimų ir mažų miestelių paplitę silikatinių baltų plytų triaukštukai su išdalintais mažais komunaliniais butais žmonėms, netoliese dar turėjusiems ir dirbamų laukų. Jų Lietuvoje yra begalė, tad mums buvo įdomu, ką galima padaryti su tokiu namu. Nugriauti lengviausia, o šį kartą norėjosi jį tiesiog „aprengti“, – apie VU botanikos sode Kairėnuose esantį žaliąjį pastatą pasakoja architektas Rolandas Palekas.⁷⁵”

⁷⁵ <https://www.bernardinai.lt/pastatai-transformeriai-pastatas-augalas-vu-botanikos-sode/> (žr. 2022 m. rugsėjo 2 d.).

Žalasis pastatas VU
botanikos sodo Kairėnuose.
Aistės Kisarauskaitės
nuotrauka.

Net į Naująją Vilnią iškėlus psichoneurologinę ligoninę ir 1974-aisiais į Kairėnus atsikėlus Vilniaus universiteto botanikos sodui, daugiabutyje toliau liko gyventi ligoninės darbuotojai. Tik gerokai vėliau pastatą perėmė Botanikos sodas ir jame įsikūrė tyrimams skirtos patalpos ir laboratorijos. 2014 metais pradėta (baigta 2016-aisiais) buvusio daugiabučio rekonstrukcija. Kaip pasakoja architektas R. Palekas, nuo pat pradžių buvo suformuluotas siekis namą paversti žaliuojančiu pastatu su stogu kaip erdve sodo lankytojams. Iš tiesų tai buvo šiuolaikinio žalio pastato vizija, tokio, kokių vaizdais su susižavėjimu žmonės dalijasi

socialiniuose tinkluose. Tačiau tai dar ne viskas. Šis pastatas suprojektuotas išsaugant senąjį, nors ir tipinį silikatinių plytų daugiabutį, tačiau negriaunant jo, o pristatant priestatą su oranžerija bei ekspozicijos erdve ir sumontuojant žaliuosius fasadus bei įrengiant stogo erdvę.

Tokiu pastatu pagrįstai galime didžiūotis, – galvoja Bona, nostalgiskai prisimindama savo sodus ar Paryžiaus Jardin des Plantes. Su augalais sujungti pastatai-hibridai garsėja ir savo problemomis, tačiau nenuostabu – kentaurai yra itin komplikuoti, tad jiems reikia daug laiko ir ypatingos priežiūros. Važiuodama į Kairėnų botanikos sodą, Bona tikėjosi kažko ypatingo, nors gal neapibrėžto, tačiau ne vien tik Vasaros sodo su gėlynais, daugybe rūšių augalų, prie kiekvieno – lentelių su veislės pavadinimu, ji tikėjosi ir stebinančios žaliojo pastato oranžerijos. Deja, oranžerijos erdvė maža, skirta tik sukulentams, kurių daugelis čia jautėsi prastai. Visa kita – administracija ir gal laboratorijos. Bonos vyresnioji dukra turi įprotį eidama pro parduotuvės lentynas su daugybe sustatytų augalų lyg netyčia pačiupinėti jų lapelius. Taktilinis malonumas ar taktilinis smalsumas čia apniko ir Boną, ji palietė kelis paraudusius sukulentus, nes tie atrodė nekaip. Negyvi, – suprato. Sudžiūvę į akmenis. Tiek tos oranžerijos. Tuomet nedžiugino ir daugybė jurginų ar vienadienių veislių, kaip tik žydinčių rugpjūčio pradžioje, buvo matyti tulpių lysvės ir lietuviškų augalų plotai. Nedžiugino, nes botanikos sodas gali sau leisti egzotinius augalus edukacijai ir akims paganyti. Buvo nepaprastai gaila sudžiūvusių sukulentų. Vienintelis džiaugsmas – žalieji stulpai, apsupę pastatą iš išorės, beveik tokie, kokius įsirengia savo namuose laipiojančių ir orines šaknis auginančių augalų augintojai, tik, žinoma, šie stulpai storesni, padaryti iš lietuviškų pievų augalų. Surašyti augalų pavadinimai turėtų būti visiems girdėti. Kas gi nežino, tarkim, kraujažolės!

Šis pastatas yra kentauras, yra hibridas, yra kiborgas, sujungęs gyvybę ir technines metalo konstrukcijas. Nors stiklo čia mažai. Tačiau kentaurus palikusi kitam skyriui, Bona grįžta prie šviesos ir stiklo konstrukcijų, nors prieš tai ji prisimins dar vieną dvaro žiemos sodą, kuriame nebėra nei vieno augalo.

Trakų Vokės dvaro žiemos sodas

Grafas Juozapas Tiškevičius Trakų Vokės dvarą nusipirko XIX a. vidury, po jo mirties dvarą paveldėjo sūnus Jonas Vytautas (Vitoldas) Tiškevičius (1831–1892). Iš pradžių tai buvo Tiškevičių vasaros rezidencija, tačiau vėliau, grafams nusprendus čia apsistoti, nuspręsta statyti dvaro rūmus. Jonas Vytautas Tiškevičius kartu su žmona Izabele (1835–1907) tam tikslui pasamdė italų kilmės architektą iš Varšuvos Leandrą Liudviką Markonį (1834–1919), kuris suprojektavo neoklasicizmo stiliaus rūmus pagal Varšuvos karališkų rūmų Lazienkose pavyzdį.

Istorizmo architektūros Trakų Vokės dvaras baigtas statyti 1880 m. Jonas Vytautas Tiškevičius vystė įvairius verslus, parke įrengta įvandens tvenkinių sistema veisti žuvims.⁷⁶

Po grafo Jono Vytauto Tiškevičiaus mirties 1892 m. Vokės dvarą paveldėjo jo jaunesnysis sūnus Jonas Juozapas (1867–1903). Jis 1898–1900 m. iš Prancūzijos pakvietė garsų kraštovaizdžio architektą Eduardą Fransua Andre, kuris pertvarkė senąjį parką, sukūrė rūmų parterių kraštovaizdžio dizainą ir praturtino parką mažosios architektūros elementais: grota, tilteliais.⁷⁷

Dvaras buvo įrengtas stebinančiai prabangiai – marmuro židiniai, kambariuose stilingi baldai, įsigyta žinomų dailininkų paveikslų, Paryžiaus aukcione nupirkti senoviniai gobelenai, įkurta biblioteka.⁷⁸ Po karų ir niokojančios sovietų okupacijos dabar lankytoją pasitinka tuščios sienos ir įvairiems kino fimams filmuoti pastatyti butaforiniai židiniai (filmai „Karas ir taika“, „Ana Karenina“, „Jekaterina Didžioji“ ir kiti), nors keturiomis kolonomis paremtas prieškambaris atrodo vis dar įspūdingai. Grafams ir jų svečiams pirmame aukšte buvo įrengta svetainė, valgomasis, veidrodinė pokylių salė su krištolo sietynu ir tiesiai į žiemos sodą vedančiomis durimis, grafo ir grafienės žaidimų kambariai, tačiau mums čia svarbiausias yra grakštus ir elegantiškas žiemos sodas. Deja, duomenų apie ten augintus augalus nepavyko rasti. Dabar Trakų Vokės dvaro sodyba veikia kaip ekspozicinė erdvė, įvairiems visuomeniniams renginiams skirta vieta. Nors žiemos sodas puikiai išliko, jame nėra nė vieno augalo.

Renavo dvaro oranžerijos liekanos

Tiek populiariojoje, tiek mokslinėje su dvaru susijusioje literatūroje pažymima, kad Renavo dvaras pirmą kartą paminėtas 1589 m. gruodžio 26 d. Luobos ir Gaurelių dvaro inventoriuose. Suvokietėjusių prancūzų Rionė (vok. *Rönne*) giminė, kilusi iš Vokietijos, jau

⁷⁶ Vokės dvarvietės istorija = Dzieje dworu i pałacu w Wace, Vilnius, 2015.

Narkowicz, Liliana, Trakų Vokė ir Tiškevičių šeima = Waka Trocka i ród Tyszkiewiczów = Traku Literatūra: Semaškaitė, Ingrida. Atgimę dvarai, Vilnius, 2012, p. 245-247. interaktyvus]. 2014, <http://www.dvarai.lt/index.php?nariu-dvarai-1&ctg_id=30>

Narkovič, Liliana, Voke and the Tyszkiewicz family, Vilnius, 2012.

Trakų Vokės dvaras. Lietuvos pilių ir dvarų asociacija [12 d.)

Narkovič, Liliana. Vokės dvarvietės istorija = Dzieje dworu i pałacu w Wace, Vilnius, 2015.

Narkowicz, Liliana. Trakų Vokė ir Tiškevičių šeima = Waka Trocka i ród Tyszkiewiczów = Traku Voke and the Tyszkiewicz family, Vilnius, 2012.

Trakų Vokės dvaras. Lietuvos pilių ir dvarų asociacija [interaktyvus]. 2014, <http://www.dvarai.lt/index.php?nariu-dvarai-1&ctg_id=30> (žr. 2024 m. sausio 12 d.)

⁷⁷ Pagal <https://www.tvds.lt/istorija> (žr. 2024 m. vasario 2 d.).

⁷⁸ Ten pat.

nuo XV a. pr. buvo žinoma Latvijoje ir Kuršo žemėse. Barono titulą pirmasis iš šios giminės pelnė Karlas Evaldas Baronas Rionė (1663–1716), jį 1710 m. suteikė Petras I. Iš Rygos arkivyskupo Hermigijaus Rionė giminė gavo leidimą apsigyventi Lietuvoje ir XVIII a. pr. čia įsikūrė. Lenkų istorikas Romanas Aftanazis nurodo, kad Rionė giminės atstovas Lenkijoje Karlas Johanas Ernstas Baronas Rionė barono titulą gavo 1732 m. iš Abiejų Tautų Respublikos karaliaus Augusto II. Renavo dvare gyveno šešios Rionė kartos⁷⁹. Kaip nurodoma istoriniuose šaltiniuose, nuo 1589 m. Renavo vardas buvo Gaurė, Gaurai, netgi Gaureliai. Dvaro pastatas tada buvo medinis, šiaudiniu stogu. Dabartiniu Renavo vardu pradėta vadinti tik nuo 1790 m. pagal Gaurės bažnyčios fundatoriaus Renė pavardę.

1815 m. naujo dvaro centro įsteigimo proga buvo surašytas Renavo dvaro inventorių. Tuo metu galėjo būti pastatyti ir nauji dvaro rūmai, tikėtina, kad tuomet atsirado ir parko užuomazgos. Vėliau dvaras pagarsėjo sodu ir apie 18 ha angliško stiliaus (*kitaip laisvo, gamtovaizdiško plano, peizažiniu, landšaftiniu*) parku, kurį matyt perkūrė ir išplėtojo iš anksčiau buvusiojo. Buvo iškasti tvenkiniai, padaryti akmeniniai laiptai, suolai. Pagal 1839 m. statistinius duomenis, geriausias Telšių apskaitos sodas yra barono Antano Renė Renavo dvare. 1880 m. dvaro paveldėtojas A. Renė brolis Feliksas Renė rekonstravo rūmus. Po 1895 m. Renavo dvarą paveldėjo F. Renė anūkas Feliksas Mielžinskis (jo našlė ir jos duktė Maria Janušova Zdiechovska buvo jau paskutinės Renavo valdų savininkės).⁸⁰

Baronas Antanas Rionė (1794–1877) buvo tikras intelektualas, jis Vilniaus universitete įgijo filosofijos magistro laipsnį, studijavo Tartu universitete. Nenuostabu, kad domėjosi mokslais, ypač gamtos, vertino meną, o šiam tyrimui yra svarbiausia jo sodininkystės aistra. Matyt suprasdamas žinių ir mokslo svarbą, 1812–1819 m. savo dvarams Lietuvoje ir Lenkijoje administruoti jis buvo pasikvietęs vieną žinomiausių žemės ūkio mokslų pradininkų Lietuvoje ir Lenkijoje agronomą Mykolą Očapovskį. Kaip ir ne vieną dvarą, Renavą išgarsino Lietuvoje tuo metu madingas angliško stiliaus parkas, užėmęs apie 18 ha, ir sodas. Renavo dvaras garsėjo ne tik parku, bet ir sodu bei šiltnamiais. Kaip ir Juozapas Tiškevičius, Antanas Rionė siekė įvairių inovacijų. Jo ūkinė veikla buvo susijusi ir su egzotiška šilko gamyba. Baronas Austrijoje įsigijo šilkverpių, pasodino šilkmedžių vikšrams maitinti ir įkūrė šilkverpių ūkį. Čia buvo auginami kokonai ir audžiami šilko audiniai, kuriuos naudojo dvaro reikmėms.⁸¹

Reikia susirasti, kur Vilniuje auga šilkmedis, pamano Bona. Jai Rūta Spelskytė žadėjo nurodyti, nes augina šilkverpius, bet, matyt, reikia priminti.

Tokia Antano Rionė veikla rodo, kaip egzotinės augalų, vabzdžių, gyvūnų rūšys atkeliavo į Lietuvą, o tuomet tapo ne tik susižavėjimo, bet ir ūkinės veiklos sritimi. Iš kitos pusės,

⁷⁹ Pagal <https://renavodvaras.lt/istorija/> (žr. 2023 m. lapkričio 10 d.).

⁸⁰ *Renavo dvaro parko želdinių inventORIZACIJA bei jų tvarkymo projektas 2017-2021 m.*, projekto užsakovas: Mažeikių savivaldybės administracija, projekto vadovas: dr. J. Bačkaitis.

⁸¹ Pagal <https://renavodvaras.lt/istorija/> (žr. 2023 m. lapkričio 10 d.).

panaikinus baudžiavą, atėjus technologinei revoliucijai, išsilavinę dvarininkai siekė pritaikyti naujausius atradimus, susijusius tiek su kelionių atradimais, tiek su pramonės vystymusi, kaip Tiškevičiaus elektrinė, apšvietusi oranžeriją su egzotiniais augalais. Šilkverpių ūkis rodo dvarus kaip naujovių pritaikymo avangardą.

Kaip jau minėta, tarp dvarininkų ir net turtingesnių miestelėnų sparčiai tampa madingu egzotinių augalų auginimas. Jau nuo XII a. Europoje labai išpopuliarėjo ir buvo geidžiamos oranžerijos, turtingiausi Europos dvarai būtinai norėjo jas turėti. Oranžerijose auginti šiltų kraštų citrusiniai ir kitokie vaisiai, tropinės gėlės ir kiti tolimų šalių augalai. Tad visai nenuostabu, kad ir Renavo dvaro savininkai baronai Rionė XIX a. I pusėje prie Renavo rūmų ansamblio pristatė oranžeriją su krosniniu šildymu. Ji buvo pastatyta Varduvos upės slėnio šlaito papėdėje. Vieta buvo kruopščiai parinkta – iš šiaurinės pusės pastatą nuo vėjų saugojo statokas šlaitas, o pietų pusėje plytėjo paupio pieva, todėl niekas neužstojo saulės šviesos. Dviaukštėje oranžerijoje augo prieskoniniai ir egzotiniai augalai.

Po 1922 metų žemės reformos Renave grafienei Stanislavai Melžinskienei ir grafaitei Marijai Leontinai Melžinskytei liko valdyti 319 ha žemės, o grafaičiui Jurgiui Antanui priklausiusią dvaro dalį su visu nekilnojamuoju turtu nusavino Lietuvos vyriausybė. Nenuostabu, kad tarpukariu grafiene dvare beveik nesilankė. 1940-aisiais jis buvo nacionalizuotas. Dabar ten veikia muziejus.⁸²

Oranžerija neišliko, yra tik pamatų akmenys.

Aukštosios Fredos dvaro sodybos oranžerija

Kaip rašoma Vytauto Didžiojo universiteto tinklapyje⁸³, skirtame Aukštosios Fredos dvarui, pirmą kartą jis minimas 1500 m., kai Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras Jogailaitis Fredos vietovę padovanojo LDK išdo raštininkui Henrikui Šliagirui, kuris čia įkūrė nedidelį dvarelį. Kauno miesto artumas nulėmė savotišką Fredos dvaro likimą – jis ne kartą perėjo miesto nuosavybėn, o paskui vėl keliavo į privačias rankas.

„1508 m. Fredos dvaras tampa Kauno m. nuosavybe. 1799 m. Kauno miestas dvarą, kurį sudarė du palivarkai ir 28 kaimai, pardavė žemaičių bajorui Juozapui Godlevskiui (Józef Godlewski, 1773–1867), kuris netrukus ten pasistatė rezidenciją, įveisė peizažinio stiliaus parką su tvenkiniais. XIX a. 9 deš. Fredos dvaro dalis nusavinta Kauno tvirtovės reikmėms, Aukštojoje Fredoje įsikūrė artilerija. Dvaro teritorijoje buvo statomi kareivinių pastatai, rūmuose įsikūrė artilerijos valdyba – gyveno 1-asis tvirtovės komendantas generolas Oskaras Klemas (1822–1891. Artileristams pastatyta cerkvė, prie jos įkurtos kapinės, sodybos pietuose

⁸² Ten pat.

⁸³ <https://botanika.vdu.lt/apie-mus/aukstosios-fredos-dvaras> (žr. 2023 m. gruodžio 9 d.).

ir pietvakariuose įrengti įtvirtinimo pylimai su redutais. Pirmojo pasaulinio karo metu dalis pastatų buvo apgadinta arba visai sunaikinta. 1920 m. buvusiuose dvaro rūmuose įkurta Sodininkystės ir daržininkystės mokykla (veikė iki 1982 m.). Cerkvėje įsteigta šios mokyklos ir karo aviacijos pulko bažnyčia. 1923 m. pietinėje ir vakarinėje dvaro teritorijos dalyje įsteigtas Lietuvos universiteto (nuo 1930 m. Vytauto Didžiojo universiteto) Botanikos sodas.⁸⁴

Reikia pažymėti, kad 1923 vasario 15 d. pietinėje ir vakarinėje dvaro teritorijos dalyje prof. botaniko Konstantino Regelio (1890–1970 m.) iniciatyva įsteigtas Lietuvos universiteto Botanikos sodas. Jo iniciatyva pagal architekto Karolio Rauto dvaro parko pritaikymo Botanikos sodui projektą nutiesti nauji takai, išlygintas reljefas, iškirsta nereikalinga augmenija, pasodintos naujos medžių grupės, įrengti gazonai dekoratyviniams augalams, G formos tvenkinio pusiasalis paverstas sala, panaikintas vaismedžių sodas, įrengta pergolė, įkurtas dendroparkas, medelynas, rozariumas, alpinariumas, augalų sistematikos skyrius, tvenkiniuose įrengta balų ir vandenų augmenijos ekspozicija, o svarbiausia – tuo metu suprojektuotas oranžerijų kompleksas, kurį pastatė vienos Drezdeno kompanijos specialistai.

1930 m. fotografija iš Rietavo Oginskių kultūros istorijos muziejaus (www.limis.lt, Inventorinis numeris ROKIM F 675).

⁸⁴ Kultūros vertybių registras. Aukštosios Fredos dvaro sodyba, unikalus objekto kodas 1113, aprašymas <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search> (žr. 2023 m. gruodžio 22 d.).

1923 m. liepos aštuntąją įvyko oficialus Botanikos sodo atidarymas, kuriame dalyvavo net Lietuvos prezidentas Aleksandras Stulginskis su žmona ir padėjo kertinį oranžerijos akmenį. „Greta patalpų augalams kilo krosnys. Per dvejus metus pastatyti pirmieji du šiltnamiai, vėliau pastatai buvo plečiami. Oranžerijoje įrengti tropinio miško, sausųjų tropikų, subtropikų augalijos skyriai. Netrūko ir baseinų, kuriuose buvo auginami tropinių kraštų vandens augalai. Atskira patalpa vadinta „palmine“. Šios patalpos stogas išskirtinis visame komplekse – jis tarsi sudurstyta iš keturių stiklais dengtų šlaitų.“⁸⁵

1990 m. Botanikos sodas tapo savarankiška Lietuvos mokslų akademijos įstaiga, o 1992 m. buvo įjungtas į atkurtą Vytauto Didžiojo universitetą. Oranžerija vienaaukštė, pastatas primena ištęstą stačiakampį. Virš vienslaičio stogo matyti aukštas kaminas. J. Godlevskio statytos oranžerijos architektūra ir interjeras architektūros požiūriu nėra išskirtiniai, viskas suprojektuota augalų patogumui – kad būtų šilta ir daug šviesos. Kaip teigiama VDU tinklapyje, skirtame botanikos sodui, šiuo metu VDU Botanikos sodo oranžerija yra didžiausia Lietuvoje (plotas – 1 093 kv. m), joje auginama per 1 000 rūšių augalų (1 300 kolekciniai numeriai). Atskiruose skyriuose eksponuojami vėsiųjų paatogrąžių, šiltųjų paatogrąžių, atogrąžų miškų, atogrąžų, drėgnųjų atogrąžų, dykumų ir pusdykumų augalai.⁸⁶ Vienas išskirtinių šioje oranžerijoje saugomų augalų yra valgomasis kiaušvis (*Dioon edule*), egzotinis augalas, kuriam jau daugiau nei 130 metų, kadaise augęs Oginskių dvaro Rietave oranžerijoje.⁸⁷

Tai viena iš nedaugelio pagal paskirtį veikiančių Lietuvoje oranžerijų.

Bonos filodendras White Knight išsuko naują lapą – tobulą half moon.⁸⁸ Ji fotografuoja ir siunčia fotografiją dukrai, kuri tą augalą padovanojo ir kuri kankinas priduginusi pilnas dėžutes šitų White Knight, tačiau gerų variegacijų ten nedaug. Bonai padovanojo daugiausia žadantį ir štai – tobulas. Kada nors vėliau ji peržiūrės žinutes ir galbūt atsargiai akvarele nutapys jūdvių „Messenger“ susirašinėjimą su įterpta šia fotografija. Akvarele tapė botanikai, norėję tiesiog tiksliai atvaizduoti, sudokumentuoti atrastus ar jau žinomus augalus. Akvarelė labai tinka dokumentuoti auginimo džiaugsmą.

Plungės dvaro sodyba

Kaip rašoma Kultūros vertybių registre Plungės dvaro sodybos aprašyme, „1806 m. kovo mėn. Plungės dvarą nusipirko grafas Platonas Zubovas (1767–1822). Nuo tada iki 1873 m. dvarą valdė grafai Zubovai. Prie jų pastatomi pirmieji pastatai, iškasami septyni tvenkiniai,

⁸⁵ <https://didikulietuva.lt/objektai/aukstosios-fredos-dvaro-sodyba/aukstosios-fredos-dvaro-sodybos-oranzerija/>

⁸⁶ <https://botanika.vdu.lt/oranzerija> (žr. 2023 m. sausio 12 d.).

⁸⁷ Jolita Klimavičiūtė, Rietavo dvaro oranžerijos augalų likimas. Knygoje: Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje: kultūrinės veiklos pėdsakais. Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 228–241.

⁸⁸ Skyriuje apie variegaciją minėta variegacinių augalų savybė išauginti pusę lapo balto, o pusę žalio, vadinama „half moon“.

teritorijos PR dalyje įrengiami takai. Iki šių dienų išlikęs Nikolajaus Zubovo (1801–1871) statytas laikrodinė-oranžerijos pastatas. 1873 m. dvaras iš Zubovų atiteko Mykolui Mikalojui Severinui Markui Oginskiui (1849–1902), kuris iškart ėmėsi naujų statybų. Rūmams suprojektuoti pasikvietė vokiečių architektą Karlą Lorentzą. Naujoji rezidencija pastatyta ir pašventinta 1879 m. gegužės mėn. Apie statybos pabaigimą ir rūmų pašventinimą lietuvių, lenkų ir lotynų kalbomis surašytas aktas, kuris buvo įdėtas į butelį ir užmūrytas pietinio fasado pamatuose po pagrindiniu įėjimu. Dvare taip pat pastatomos Karlo Lorenzo projektuotos R ir V ofisinės bei kiti pastatai, imtas tvarkyti parkas: centrinėje dalyje įrengtas parteris su tvenkiniu, į vakarus nuo rūmų atsirado stačiakampės aikštelės, apsodintos liepomis.⁸⁹

Plungės dvaro laikrodinė oranžerija

Kunigaikščio Oginskio, tęsusio muzikinės giminės tradicijas, veikla tapo Lietuvos legenda – jis 1873 m. įsteigė Oginskių muzikos mokyklą, kurioje 1889-1892 m. mokėsi Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911). Dvaras buvo ir švietimo centras – spaudos draudimo metais viename iš pastatų veikė lietuviška dviejų klasių mokykla.⁹⁰

Tačiau šiam tyrimui svarbiausia yra oranžerija – pats seniausias išlikęs dvaro statinys ir seniausias mūrinis pastatas Plungėje. Manytina, jog laikrodinė ir sodininko namas pastatyti 1846 m., tai liudija laikrodinės dalies cokolio akmenyje išlikusi data – 1846 m. Oranžerijos-laikrodinės architektūra įsimenanti, nes pastatas panašus į mažą pilaitę ir tai yra miniatiūrinė

⁸⁹ Kultūros vertybių registras. Plungės dvaro sodyba, Unikalus objekto kodas 988.

⁹⁰ Žemaičių dailės muziejaus tinklalapis <https://www.zdm.lt/plunges-dvaro-sodyba/> (žr. 2023 m. spalio 20 d.).

Florencijos Vekjo rūmų kopija (architektas nežinomas). Šio pastato bokštelyje įrengtas laikrodis. Pirmajame jo aukšte gyveno daržininkas, antrajame – laikrodininkas, prižiūrėjęs bokšte įmontuotą unikalų inkaro mechanizmą turintį laikrodį. Oranžerija datuojama XIX a. II p., išliko jos akmens ir raudonų plytų mūro liekanos, kurios buvo atidengtos 2011 m. archeologinių tyrinėjimų metu. Pritaikant laikrodinės-oranžerijos pastatą bibliotekai, šalia autentiškų išlikusių oranžerijos sienų pastatytas naujas pastatas. Plungės dvaro sodyboje dabar veikia Žemaičių dailės muziejus.⁹¹

Pristatant biblioteką rašoma: „Plungės viešoji biblioteka – išskirtinės vietos (geografinė, istorinė bei kultūrinė prasme) šeimininkė ir išskirtinio kultūros lauko dalyvė. Šalia laikrodinės atgimsta vaistažolių sodai, kaip atminimas dar kunigaikščių Oginskių laikais čia žydėjusiam ir klestėjusiam sodui.“⁹² Kaip rašo Rasa Žemaitienė⁹³, oranžerijoje buvo auginami ir egzotiniai augalai: palmės, vynuogės, ananasai. Tiesa, šaltinis nenurodomas, tačiau palmės ir ananasai auginti daugelyje to meto oranžerijų. Klausimus kelia vynuogės, apie jų buvimą oranžerijoje šaltinių nepavyko rasti, o auginti vynuogės šiltnamyje atrodo gerokai komplikauta.

Tačiau dabar oranžerijoje stovi tik keli vargani labai paprasti augaliukai.

– *Augalai kaip iš daugiabučio laiptinės, – galvoja Bona. – Dar viena tuščia oranžerija.*

Baisogalos dvaro oranžerija

Kaip rašoma Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos svetainėje⁹⁴, Baisogalos dvaro ansamblis yra vienas žymiausių architektūros paminklų Lietuvoje. Baisogala pirmą kartą paminėta 1539 m. karaliaus Žygimanto Senojo rašte dėl parapijos steigimo. Kituose šaltiniuose teigiama, kad pirmasis dokumentas yra 1539 m. karaliaus Žygimanto Augusto raštas, kuriuo jis įsteigia Baisogalos parapiją ir dovanoja bažnyčiai 50 valakų žemės. Nereikia pamiršti, kad Žygimantas Augustas 1529 m. buvo paskelbtas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, kai jam buvo vos 8 metai, o Piotrkove vykusiame Seime išrinktas ir Lenkijos karaliumi, tad visai gali būti, kad jo vardu raštą parašė tėvas Žygimantas Senasis.

Bona pasitiki Kultūros paveldo departamento informacija, tačiau būtų smagu patikrinti, nors šiuo atveju jai rūpi tik oranžerija.

Dvaras pakeitė daugybę savininkų – priklausė LDK kancleriui M. Radvilai, vėliau Silvestravičiams, Poniatovskiams, Puslovskiams, Chrapovickiams. Apie 1830 m. Baisogalos dvarą įsigijo buvęs Napoleono armijos pulkininkas Juozapas Komaras (mirė 1847 m.), nuo tada

⁹¹ Ten pat.

⁹² www.visitplunge.lt (žr. 2023 m. liepos 10 d.).

⁹³ Rasa Žemaitienė, Oranžerija – egzotiškiausiaji dvaro dalis. <https://vintazoenklai.lt/dvarai/dvaro-oranzerija/> (žr. 2023 m. spalio 20 d.).

⁹⁴ <https://www.kpd.lt/baisogalos-dvaras/> (žr. 2023 m. liepos 10 d.).

Komarų šeimai Baisogala priklausė iki pat 1940 m. (Juozapui mirus dvarą paveldėjo sūnus Vladislovas (1810-1896), po šio mirties – jo sūnus, taip pat Vladislovas (1885-1941)).⁹⁵

Juozapas Komaras Baisogaloje negyveno, pasirodydavo tik retkarčiais, o jo sūnus Vladislovas nuo 1846 m. jau nuolatos gyveno Baisogalos dvare. Jis buvo sumanus ūkininkas, sėkmingai valdė tūkstančius hektarų žemės. Tačiau turtingi ir garsūs dvarininkai Komarai neturėjo kilmės titulo. Po tėvo mirties nuo 1896 m. Baisogalą su visais palilvarkais paveldėjo sūnus, taip pat Vladislovas. „Ilgijęs išsilavinimą Vokietijoje, jis įvedė daug modernių ūkininkavimo naujovių, ūkis buvo pavyzdinis, jame lankydavosi ekskursijos. Šio savininko valdymo metu įrengta ir spirito varykla, kuri tarpukariu buvo tarp pačių didžiausių Lietuvoje.“⁹⁶

„Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, 1922 m. Seimas išleido žemės reformos įstatymą, pagal kurį Baisogalos dvare V. Komarui buvo palikta tik įstatyminė žemės norma – 80 ha. Netrukus Žemės ūkio ministerija, įvertindama V. Komaro sugebėjimą gerai ūkininkauti, Baisogalos ūkį priskyrė prie pavyzdinių ir, prijungus jam gretimus palivarkus (Jadvimpolio, Marilino ir Užupio), suformavo stambų žemės masyvą.“⁹⁷ Taip vyriausybė įvertino V. Komaro sugebėjimus ūkininkauti, be to, kaip teigia Lietuvos sveikatos mokslų universiteto Gyvulininkystės instituto mokslininkė Rasa Nainienė⁹⁸, Komarui pavyko susitarti, pažadėjus auginti bulves ir iš jų varyti spiritą valstybės monopoliui, todėl jam žemę išnuomojo lengvatinėmis sąlygomis⁹⁹. Tarpukario Lietuvoje jis buvo laikomas vienu pažangiausių ūkininkų. Ūkis iš tiesų klestėjo, pasižymėjo dideliu gyvulių produktyvumus ir javų derliais. Dvare lankydavosi ekskursijos, praktiką atlikdavo Žemės ūkio akademijos studentai. 1940 m. dvaras nacionalizuotas, o paskutinis dvaro valdytojas Vladislovas Komaras 1940 m. buvo sovietų suimtas ir išvežtas į Karagandą. Ten mirė 1941 m. Jo žmona ir dukros pasitraukė į Lenkiją. Nuo 1952 m. dvare veikia Lietuvos gyvulininkystės institutas.

Dvaras statytas trimis etapais. Pirmajame etape 1796–1830 m. buvo suformuota centrinė dvaro dalis: pagrindiniai dvaro rūmai, arklidės, ratinė, svirnas ir nutiesti keliai. 1830–1896 m. pradėtas veisti parkas, pastatyta ledainė, malūnas, kumetynas, suformuotas ūkio sektorius. 1896–1912 m. buvo plečiama reprezentacinė zona: padidinti šiaurės ir pietų rūmų fligeliai, šulinys uždengtas dekoratyviniu stogu, įrengta oranžerija, garažas, tvartas, skalbykla ir spirito

⁹⁵ Kultūros vertybių registras Baisogalos dvaro sodyba. Unikalus objekto kodas 991.

⁹⁶ *Iškalbingi praeities ženklai. Kultūros paveldo objektai Radviliškio rajone*, 2017. Knyga sudaryta ir iliustruota, remiantis savaitraštyje „Radviliškio naujienos“ 2015–2016 m. spausdintu Aušros Mikšienės straipsnių ciklu „Kultūros paveldo svarba ir reikšmė Radviliškio rajone“, taip pat Radviliškio rajono savivaldybės Paveldosaugos ir turizmo skyriaus bei Radviliškio viešosios bibliotekos archyvų medžiaga.

⁹⁷ Iš Kultūros vertybių registras. Baisogalos dvaro sodyba. Unikalus objekto kodas 991

⁹⁸ Lina Dranseikaitė, *Baisogala – mokslo ir kultūros Meka*, Tv3.lt, 2013-03-08.

<https://www.tv3.lt/naujiena/gyvenimas/baisiogala-mokslo-ir-kulturos-meka-n721407> (žiūrėta 2023 spalio 18 d.).

⁹⁹ Kultūros paveldo objektai Radviliškio rajone, Radviliškio viešoji biblioteka, 2017, p. 50l.

gamykla. Baisogalos dvare yra išlikę 19 dvaro sodybą formuojančių elementų, tačiau oranžerija tarp jų neminima, nors išlikęs 12 ha parkas pripažintas kaip vienas gražiausių Lietuvoje.

Baisogalos dvaro sodybos oranžerija

Pagal Kultūros vertybių departamento aprašą, kai kurios dalys (metalinės tvorelės tarp stogo stulpelių tipas) atkurtos 1985 m., tačiau apskritai daugumos dalių būklė pažymėta kaip bloga arba patenkinama. Iš esmės pastatas stipriai apleistas ir yra gana apverktinos būklės. Sprendžiant iš 1971 m. ir dabartinių fotografijų, panašu, kad būklė nedaug pagerėjo.

Baisogalos dvaro
sodybos oranžerija

Baisogalos dvaro
sodybos oranžerija,
1971 m. M.Sakalausko
nuotrauka

Bona Sforca abejoja, ar šiam tyrimui reikia tiek daug faktų, tačiau ją pačią šios dvarų istorijos užburia, ir ne todėl, kad Baisogalos parapija įsteigta jos vyro Žygimanto Senojo ar sūnaus, ar abiejų, ją labiau įtraukia Vladislovo Komaro istorija, kurią norėtųsi tyrinėti atskirai. O dvaro žemės nacionalizavimas dar kartą primena, kad tarpukario Lietuva, paskelbusi savo nepriklausomybę, nebuvo linkusi į dvarų istorinį paveldą žiūrėti kaip į svarbią savo identiteto dalį. Gal išvada per aštri? – klausia savęs Bona, tačiau šalies identitetas iš tiesų buvo paremtas liaudies kultūros romantizavimu, kurį galutinai įtvirtino sovietai.

„Dvarininkų ir baudžiauninkų atsiskyrimas vyko skausmingai. Jį lydėjo abipusiai kaltinimai ir nesutarimai, peraugantys į konfliktą, istorikų pavadintą „kova dėl žemės“. Ši kova vertinama nevienareikšmiai. Paprastai į ją žiūrėta iš valstiečio pozicijos, nes būtent jam reikėjo suteikti teisę į žemę, tačiau bajorų žemvaldžių sąskaita. Retai atkreipiamas dėmesys į tai, kad dėl žemės kovojo du kontrahentai, turėję laisvu noru sudaryti visuomeninę sutartį ir taip prisidėti prie stambios socialinės grupės įtraukimo į privačios nuosavybės santykius.“¹⁰⁰

Iš kitos pusės dar tik besikurianti Lietuvos valstybė buvo nuolat puolama, 1918–1920 m. vyko Nepriklausomybės karas. 1919 m. pirmoje pusėje – Lietuvos kariuomenės kovos su Sovietų Rusijos kariniais daliniais, 1919 m. antroje pusėje – su bermontininkais ir 1920 m. – su Lenkijos kariniais junginiais. 1918 m. Apsaugos ministerijos įsakymu oficialiai pradėta kurti reguliari Lietuvos kariuomenė. 1918 m. gruodžio 29 d. kreipimusi ministras pirmininkas M. Sleževičius ir krašto apsaugos ministras karininkas M. Velykis kvietė savanoriais stoti į kariuomenę, o 1919 m. birželį priimtas įstatymas dėl teisės savanoriams gauti 8–20 dešimtinių (8,24–21,85 ha) žemės¹⁰¹, kuri buvo paimta iš dvarų. Taigi Nepriklausomybės įtvirtinimas nebuvo palankus dvarams, dalis jų nukentėjo labai stipriai, kartu nukentėjo ir Lietuvos kultūra. Ypač didelius sakaudulius paliko kovos su Lenkija, Vilniaus ir Vilniaus krašto praradimas. Kaip žinia, dalis dvarininkų kalbėjo lenkiškai ir save siejo daugiau su Lenkija. Taigi, pamažu susipažįstant su dvarų istorija, tampa aiškiau, kodėl menkai rūpinamasi jų atkūrimu – turi praeiti daug laiko po dviejų valstybių karinių konfliktų, po ilgaamžiais bendro gyvenimo ryšiais susietų tautų konfliktiškų skyrybų. Tačiau tai nepaaiškina, kodėl iki dabar restauruojant dvarų oranžerijas ir žiemos sodus augalai nelaikomi jų dalimi, nors šie pastatai buvo sukurti specialiai augalų gyvenimui (kartu su žmogumi), o egzotinių augalų kolekcijos buvo panašios reikšmės, kaip paveikslų kolekcijos ar turtingos bibliotekos.

Suprantama, kad sudėtingi santykiai su Lenkija ir J.Pilsudskio veikla iš tiesų sudarė sąlygas nepalankiai žiūrėti į lenkiškai kalbančius dvarininkus. Tačiau dar ir dabar žiniasklaidoje

¹⁰⁰ Tamara Bairašauskaitė, Kova dėl žemės: dvarininkų ir dvarų valstiečių nuosavybės santykiai panaikinus baudžiavą (XIX a. 7–8 deš.), Lituanistica. 2014, t. 60, Nr. 3(97), p. 145.

¹⁰¹ Gintautas Surgailis, Nepriklausomybės karas, Visuotinė Lietuvių enciklopedija, <https://www.vle.lt/straipsnis/nepriklausomybes-karas/> (žiūrėta 2012-03-09).

publikuojami tokie sakiniai, kaip iš Algimanto Liekio straipsnio¹⁰²: „Tik to praeitin nueinančio luomo – bajorijos, dvarininkijos ir katalikų dvasiškijos interesų gynėju buvo ir Lenkijos viršininkas J.Pilsudskis. Tad nenustūmus „atgyvenų“ – bajorų – dvarininkų – dvasininkų luomo nuo valdžios, neapgriovus jo pamatų, praktiškai būtų buvę neįmanoma sukurti ir nepriklausomos demokratinės Lietuvos.” arba „lenkų ar sulenkėjusį bajorų ir dvarininkų luomą galima lyginti su bolševikų partija, kovojusia irgi dėl „vieningos“, tik SSRS, kūrimo ir stiprinimo.“. Tad noras kurti Lietuvą be dvarų kultūros gal būt paaiškinamas, tačiau vienos šalies gyventojų grupės neapykanta kitai ir noras „išvalyti“ šalį visada turi skaudžias pasekmes,

Adomas Galdikas, triptikas „Lietuva“, 1937, Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus nuosavybė.

apie kurias per mažai kalbame. Tuo labiau, kad kai kurie dvarininkai buvo tokie, kaip aukščiau aprašytas Mykolas Mikalojus Severinas Markas Oginskis (1849-1902), spaudos draudimo metais dvare įsteigęs mokyklą.

Čia Bona Sforca vis prisimena Adomo Galdiko triptiką „Lietuva“ (saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje), eksponuotą parodoje „Aniceta, Stasys, Teresė, Jonas, Janė, Petras, Mykolas, Uršulė, Anupras ir kiti. Čiabuvių pasakojimai“ (NDG, 2021, kuratorė Margarita Matulytė). Šis paveikslas buvo sukurtas Lietuvos paviljonui Pasaulinėje meno ir technikos parodoje Paryžiuje 1937 m. ir skirtas šalies įvaizdžio formavimui. Lietuva pasirinko save pristatyti kaip agrarinę, gražios gamtos, tikinčių, darbščių valstiečių (o ne miesto, ne universitetinės ar dvarų kultūros) ir tautodailės, o ne profesionalių kūrėjų kraštą (mergina kabina koplytstulpį).

Bona galvoja, kad nufotografuos praradusias savo paskirtį oranžerijas bei žiemos sodus be augalų ir svarbiausią sudedamąją (maitinimo paskirtis, fūi, – dar kartą pagalvojo piktai),

¹⁰² Algimantas Liekis, *Kai lyginami nepalyginami dalykai ir dar svetimu matu...*, www.slaptai.lt, 2012 03 09.

apleistas oranžerijas ir sunaikintas vietas, o kol kas ji eina į balkoną, kur ant turėklo stovi ką tik pasodintos hojos su vazonais, patalpintos mažuose plastiko kibirėliuose nuo tarkuotų bulvių. Vakarinės rugpjūčio saulės nušviesti augalai.

Stiklo ir šviesos oranžerijos pakankamai trapios, bet kokie istoriniai pokyčiai gali jas sunaikinti, kaip ir tropinius augalus. Vis tik du išradimai suteikė galimybę augalui keliauti, o žmogui gyventi su lepiais šiltųjų kraštų augalais – vazonas ir oranžerija. Šiuolaikinės inovacijos veikia ir augalų auginimo metodikas. Šviečiančios spintos namuose su laikmačiais, išjungiančiais šviesą, su drėgmės matuokliais ir drėkintuvais tapo mažomis asmeninėmis oranžerijomis. Tačiau lietuviškos oranžerijos atrodo skurdžiai, jokio džiaugsmo akims ar tuo labiau uoslei. Bona įsijungia „Youtube“, kur seka mėgstamiausio Sydney Plant Gay videopasakojimus apie jo namų augalus. Jis teikia daug daugiau džiaugsmo nei Kairėnų botanikos sodas. Sydney Plant Gay nuolat rodo savo namuose kerojančius milžiniškus anturius, alokacijas, monsteras, stulpais lipančius filodendrus. Tai žmogus, kuris, priverstas išsikelti iš nuomojamo būsto, pirmiausia ieškojo buto, tinkančio daugybei savo augalų. Vazonai, kiminių stulpai, įvairių šviesos spektrų lempos, stiklo konstrukcijos, visa tai yra tik išstobulintas kelionių krepšys, kuris leido augalams keliauti kartu su jų kompanionu – žmogumi. Kaip grafo Tiškevičiaus apelsinmedžiai, kaip prie Valdovų rūmų įrengto Bonos sodo apelsinmedžiai, su vazonais išnešami (išvežami) vasarą į lauką. Kompanionai išmoksta keliauti kartu, gyventi kartu ir neįprastose sąlygose. Net jei tai kelionė į kosmosą.

NASA daržai

„Žmonėms tyrinėjant erdvę, augalus norime atsivežti ir dėl estetinių, ir dėl praktinių priežasčių. Iš savo novatoriškų astronautų jau žinome, kad šviežios gėlės ir sodai tarptautinėje kosminėje stotyje sukuria nuostabią atmosferą ir leidžia mums į savo keliones pasiimti dalelę Žemės. Jie yra naudingi mūsų psichologinei gerovei Žemėje ir kosmose. Jie taip pat bus labai svarbūs norint, kad astronautai būtų sveiki ilgalaikėse misijose.

Kad jūreiviai susirgtų skorbutu, pakako vitamino C trūkumo, o vitaminų trūkumas gali sukelti daugybę kitų sveikatos problemų. (...) Kai įgulos keliauja toliau į kosmosą, keliauja mėnesius ar metus be atsargų siuntų, supakuoti vitaminai laikui bėgant suyra, ir tai kelia problemų astronautų sveikatai.

NASA ieško būdų, kaip aprūpinti astronautus maistinėmis medžiagomis ilgai išliekančiomis, lengvai įsisavinančiomis formomis – ką tik užaugintais šviežiais vaisiais ir daržovėmis. Iššūkis yra tai, kaip tai padaryti uždaroje aplinkoje be saulės šviesos ar Žemės gravitacijos.“¹⁰³

¹⁰³ <https://www.nasa.gov/content/growing-plants-in-space> (žr. 2023 m. rugpjūčio 3 d.).

NASA atlieka įvairių tipų tyrimus su augalais – stebi, kaip gravitacijos nebuvimas kosmose veikia augalų ląsteles, panašiai, kaip ilgaiui paveikia žmogaus kaulus. „Veggie“ – daržovių gamybos sistema arba, kaip ją pristato NASA, – kosminis sodas, esantis kosminėje stotyje. „Veggie“ skirta tirti augalų augimą mikrogravitacijoje ir į astronautų racioną įtraukti šviežio maisto. Ypatingai reikia pažymėti, kad „Veggie“ taip pat didina „laimę bei gerovę orbitoje skriejančioje laboratorijoje.“

Kelionės krepšys skirtas ne tik pasakojimams, jis skirtas kelionių kompanionams, rūšims ir sėkloms. Žmogus išmoko nešti ne tik sėklas. „Veggie“ sodas yra maždaug rankinio багаžo dydžio, jame paprastai telpa šeši augalai. Kiekvienas augalas auga „pagalvėje“, užpildytoje molio pagrindu pagaminta augimo terpe ir trąšomis. Pagalvės yra svarbios, kad padėtų tinkamai paskirstyti vandenį, maistines medžiagas ir orą aplink šaknis. Priešingu atveju šaknys arba nuskęstų vandenyje, arba jas apimtų oras, nes erdvėje esantys skysčiai linkę formuoti burbuliukus.“ Kelionės krepšys yra skirtas džiaugsmui nešti. Kai kompanionai vis dar sugalvoja, kaip ką nors sukurti kartu. Lapą, pastatą, kelionės pasakojimą.

Jau anksčiau buvo numačiusi savo kūriniiui apie rožes panaudoti Lietuvos miškininkystės genetikos laboratorijoje mėgintuvėlyje išaugintą rožę. Be žemės, be šaknų, auganti specialioje terpėje neįtikėtino mažumo rožė atrodė kaip mūsų laiko simbolis – bet kurioje šalyje galintis augti augalas, be tėvynės, oro, lietaus, nomadiškas ir kartu labiausiai uždarytas augalas... Šį augalą Lietuvos miškų instituto laboratorija maloniai sutiko padovanoti parodai „Įminti Paryžių: VDA rezidencijos Cité Internationale des Arts istorijos“, atidarytai prieš 2020 m. lapkričio 5 d. Vytauto Kasiulio dailės muziejuje, kur ir eksponavau kūrinį „Tinkanti prie interjero“. Jo dalis yra ši rožė. Tik paėmusi į rankas mėgintuvėlį, Bona suprato, kad man teks ja rūpintis, apie ką anksčiau negalvojau– dar neteko tokiu būdu rūpintis savo kūriniais. Į klausimą, kas nutiks, kai terpėje išseks maitinamosios medžiagos, man buvo atsakyta, kad galima pakeisti terpę arba bandyti sodinti į žemę. Kai kurios prigyja. Gyvenimas mėgintuvėlyje visai netikėtai priminė tai, ką išgyvename dabar – izoliaciją. Tačiau kitas kūrinio etapas – pasodinimas į žemę – taip pat žadina vaizduotę ir veikia jausmus, Mes negalime patirti subjektyvios Kito būties, tačiau meno kūriniai leidžia bent iš dalies tai išgyventi.

Reikėtų pabrėžti Kretingos Žiemos sodą pristatančiame tekste lyg visai netyčia įsiterpusią frazę „Žiemos sode, gyvame augalų žemėlapyje, galima matyti, kaip įsikūnijo kūrybinė žmogaus fantazija“. Nes oranžerijos yra kūriniai. Paprastai sakoma, kad tik žmogaus kūriniai, tačiau vienai vandens lelijai *Victoria amazonica* pastatyta oranžerija rodo ką kita – svarbiausias čia buvo lelijos žiedas. Tad šis kūrinys yra dviejų – Pakstono ir lelijos (ir daugiau – Devonšyro kunigaikščio, užsakiusio šį projektą). Bendra žmonių ir augalo kūryba. Galima tarti, kad lelija čia nieko neveikia, tačiau jai teko išmokti gyventi naujose sąlygose, išverti kelionę ir sukurti žiedą prie kitokios šviesos.

Tie prabangių ar visai smulkių šiltnamių modeliai, kuriems duoti įvairūs vardai – žiemos sodas, oranžerija, botanikos sodas, terariumas, daigykla, tačiau iš tolo žvelgiant visa tai susilieja

į pasakojimą apie norą auginti ir sukurti kuo skirtingiausių formų augalus – valgymui ir grožėjimuisi, taip dažnai du viename. Prie pačių egzotiškiausių stiklo daigyklų ar šiltnamių galima būtų priskirti mėgintuvėlius, kuriuose kai kuriose interneto parduotuvėse parduodami ląstelių dalijimo būdu padauginėti augalai. Mažuose konteineriuose augalai keliauja į kosmosą.

Bona atsako į ankstesniame skyriuje iškilusį klausimą: – ar stiklainyje tūnantis užkonservuoti agurkai, skraidančios lėkštės-patisonai, pievagrybiai, ar jie yra daržas? Ji teigia, kad vertėtų tai laikyti meno kūrinium, kaip ir patį daržą. Noras kuo ilgiau išsaugoti sukurtus kartu kūrinius, noras juos užkonservuoti, išsaugoti džiaugsmą, kaip mes norime užkonservuoti performansą, tik patisonus lengviau. Be abejo, konservuotas daržoves galiausiai suvalgome, bet tuomet ateina eilė naujų stiklainių eilėms. Čia Bona vis prisimena 2012 m. galerijoje „Vartai“ vykusią Lauros Garbštienės parodą „Laikinas meno fondas“, kur buvo siūloma įsigyti miške surinktų ar pačios menininkės išaugintų gėrybių. „Kitoje galerijos erdvėje veiks beveik muziejinis Gamtos pažinimo kambarys. Kūrinį sudaro nuodingų natūralioje aplinkoje randamų augalų kolekcija, eksponuojama ant rėmintų Lietuvos paviljono 54-ojoje Venecijos bienalėje katalogo lapų. Nuodingų augalų studija menininkei yra pirmas žingsnis gamtos pažinimo link, jos pačios įvardijamas kaip pradinukiškas, visiškai mėgėjiškas botanikos mokslinis darbas“, – rašoma parodos anotacijoje.¹⁰⁴ Bonai tuomet didžiulį įspūdį paliko parodoje tiesiog eksponuoti moliūgai ir stiklainiukai uogienės. Mažuose stiklo konteineriuose užmigdytos uogos. Ji mano, kad tai jau nėra šiltnamis, tačiau vis dar yra daržas.

Galima matyti, kaip keičiasi požiūris į „gamtą“, žiūrint į fotografijos ir instaliacijos srityje dirbančio suomių menininko Ilkka Halso seriją „Gamtos muziejus“. Buvo sakoma, kad jis pristato gamtos vaizdą, kuris yra grynas ir neužterštas. Nors kūrinys sukurtas 2003 m., jis toli gražu neprarado aktualumo. Sakoma, kad menininkas pristato iš aplinkos išimtus medžius, gėles, kitą vadinamąją „gamtą“ ir ją patalpina į muziejinę ar kino salės aplinką.

Bonai sunku suprasti, kaip galima „išimti“ gamtą iš aplinkos. Gal jos namų šiltnamis yra būtent tai? Galima sakyti, kad daržas ir šiltnamis yra iš natūralios aplinkos „išimta“ gamta, bet nebėra „natūralios gamtos“, tad lieka ieškoti būdų priimti hibridus.

Serijos pavadinimas aiškiai nurodo gamtą, atskirtą nuo jos konteksto, gamtą, kuri turi būti ugdoma ir netgi saugoma, kaip ir meno kūrinys muziejaus viduje. Vaizdai verčia žiūrovą konfrontuoti su nenatūralia tikrove – skaitmenine konstrukcija, kurią „Halso“ įgyja surinkdamas peizažų nuotraukas ir kompiuterio sukurtus 3D modelius.

Apie jo kūrinius sakoma, kad menininko įspūdingos konstrukcijos yra skirtos apsaugoti gamtą nuo taršos arba, veikiau, apsaugoti gamtą nuo žmogaus įsikišimo. Jis pats teigia: „Šis projektas gimė iš pesimistinės vizijos, kas vyksta žemėje. Žvelgiu į ateitį ir nerandu priežasties būti laimingas. Aš savo kūrinius vertinu kaip tam tikrą vizualinę brošiūrą, o ne estetinę vertę

¹⁰⁴ <https://artnews.lt/lauros-garbstienes-paroda-„laikinas-meno-fondas-galerijoje-„vartai-16486>.

turinčius vaizdus.“ Galbūt juos iš tikrųjų galima suprasti kaip viziją, kurioje menininkas parodo, kas mūsų laukia artimiausioje ateityje. Šiuo atveju, pasak jo, mes galėsime tik džiaugtis medžio vaizdu muziejaus viduje. Tačiau dabar galima būtų teigti, kad kūrėjas kvestionuoja meno kūrinio autorystę ir statusą, parodęs, kad augalas yra meno kūrinys. Gediminas ir Nomedas Urbonai dabar pristato pelkės fenomeną (Dalinai užpelkinta institucija, Nacionalinė dailės galerija, 2023 07 27–09 24), eksponuodami pelkių augalus ir NDG kieme. Ilkka Halso šiltnamiai (Ilkka Halso „Restoration“, 2000 m.) ir Urbonų „Dalinai užpelkinta institucija“ žymi tą patį begalinį rūpestį.

Ilkka Halso, Restoration, 2000 m.

Tiesa, „gamta“ turi savybę pati pasirūpinti savimi. Patikrinusi gal dvi savaites neatidarytas plastiko dėžutes, kur guli įvairūs augalų karpiniai, lapai, jų dalys, alokacijų gumbai, Bona rado sudygusius beveik visus Monstera Esqueleto pagaliukus, kyšojo belendančių alokacijų lapų spyglius.

Nebūtina kartoti Rūtos Spelskytės-Liberienės „Uždara ekosistema. bandymas nr. 1.“ (stiklas, žemė, augalai, 2016) eksperimento, kad žinotum, jog uždara ekosistema, šiuo atveju stiklinis šiltnamys, puikiai tvarkosi pats. Autorė rašo:

„Mano kurtas uždaras mikrokosmosas pradėjo nykti, gelsti, pelyti parodai įpusėjus. Namo parsivežiau visai nujudavusį. Tačiau per vasarą augalai ėmė dygti iš naujo. Žemiau pateikiama nuotrauka praėjus daugiau nei metams nuo užsandarinimo.“

Rūta Spelskytė-Liberienė,
Uždara ekosistema.
Bandymas nr. 1.
Stiklas, žemė, augalai, 2016

Bona grįžta į Tado Ivanausko sodybą „Obelynė“, kur vyksta pleneras. Visko gali būti, kad vintažinis žodis „pleneras“ iš tiesų reiškė tuos ilgaamžius menininko ir augalijos pasaulio santykius. Ji anksčiau niekada nėra buvusi plenere ir Tadu Ivanausku domėjosi nedaug. Tačiau ją užbūrė senų obelių sodas, kai kurios jų iš tiesų šimtametės, kitos – senos lietuviškos, vokiškos, angliškos veislės, ir „Vytis“, išvestas paties Ventės rago (Šilutės rajonas) ornitologinės stoties įkūrėjų, vieno iš Žuvinto rezervato ir Kauno zoologijos sodo įkūrėjų. Sako, nėra pati tobuliausia veislė, tačiau obelys plačiomis šakomis ir kaskadomis išdėliotais lapais, iškaišytais obuoliais, vilioja jas piešti. Parkas pilnas egzotinių augalų, o darže auga himalajinis pėdlapis ryškiai raudonais vaisiais. Sodybos-muziejaus direktorius siūlė vaisių paragauti, tai Bona su mažąja dukra ir padarė. Po dienos internete perskaitė, kad valgomi tik apyvaisiai, o visos kitos dalys nuodingos, turbūt ir sėklos, bet jau buvo praėjusi visa diena, vėliau ir dar kelios. Jos nejautė jokių neigiamų pasekmių, tad, matyt, valgomos ir sėklos. Tikėtina, kad Bona dar nebuvo mirusi,

nes turėjo pabaigti be galo daug akvarelių su augalų ir jų augintojų istorijomis. Gal jose tilps ir Tado Ivanausko muziejaus šiltnamis. Paprastas, plastikinis.

Pats muziejus uždarytas remontui. Nors plenerui jau turėjo būti suremontuotas, bet nulupus sovietmečiu užkaltą apšiltinimo kartoną, po juo sienų viršuje buvo rasta įvairių polichrominių ornamentų. Remontą teks vykdyti kitaip, nes kambariuose vyniojasi tarpukariu taip mėgtų lietuviškų tulpių ir bruknių, kitų ornamentų juostos, lyg atkeliavusios nuo art deco porceliano indų.

III. VIENAS TAŠKELIS ŽALIOS ARBA AUGALŲ MANIJOS

Karalienė Bona Sforca jau seniai nejaučia, kad jos venomis tekėtų jėgos, lyg būtų augalas nederlingoje žemėje, per mažame vazone, lyg būtų viena iš tų keistuolių alokacijų, staiga nusprendusių neaugti ir tiek, staiga supūdančių puikias baltas šaknis, suėdančių savo lapukus ir išdidžiai mirštančių, nes tiesiog, ach, nepatinka gyventi. Tiesa, alokacijos gali sau tai leisti – įdėjus keistą likusį gumbą į drėgnas samanias gana greitai vėl gali sulaukti naujų šaknų ir lapelių. Bona neturi galimybės kaprizingai mirti ir gimti vėl su naujais šviežiais naivumu kvepiančiais lapeliais (nors kas žino?) arba tapti jaunu augalu iš dalies savo stiebo, tačiau reikia skubiai užsiauginti naują šaknų sistemą, kuria vėl tekėtų gyvybinės jėgos, kuria vėl tekėtų mintys ir norai, nauji (įgyvendinti) darbai. Bona augina augalus kaip naują savo šaknų sistemą.

Vyresnioji dukra jai davė sukarpyto „Syngonium Albo variegated“ narelį su vienu lapeliu, Bona įdėjo į skaidraus plastiko daiktadėžę su drėgnomis samanomomis, retkarčiais apžiūrėdavo, papurkšdavo vandeniui, bet retai. Plastiko dėžės – idealūs šiltnamiai, kurių nereikia laistyti. Lapelis pamažu nyko, juo maitinosi iš kitos pagaliuko pusės auganti šaknis. Po daugelio dienų ir net mėnesių šaknis išsišakojo, iš augimo taško išlindo nedidelis smailėjantis spyglys – būsimas lapas. Singonis ilgai suko naują lapelį vėl daugybę dienų, kol tapo aišku – jis visai baltas. Visiška variegacija. „Variegated“ galėtų būti verčiamas kaip „margas“, tačiau, procesui įsisiautėjus, neliko jokio margumo, tik balta spalva. Nei taškelio žalios, kuri duotų gyvybę. Albinosas, neturintis chlorofilo, maitinančio augalus.

„Variegata“ („variegated“, „variegacinis“) – neseniai augalų augintojų aistras įkaitinęs terminas, žymintis augalus, kurių lapai yra daugiau nei vienos spalvos. Jie gali būti pažymėti skirtingų spalvų taškais, dėmėmis, juostelėmis ar krašteliais. Nors šie raštai dažniausiai būna balti, galimas ir šviesiai žalias, geltonas, raudonas ar rožinis margumas. Jis gali būti simetriškas ir taisyklingas, atsirandantis ant visų lapų, arba sporadiškesnis, netolygus, įvairaus laipsnio. Daugelis augalų margais lapais yra žinomi kaip „Variegata“, šis lotyniškas terminas reiškia „variacija“ arba „įvairovė“.

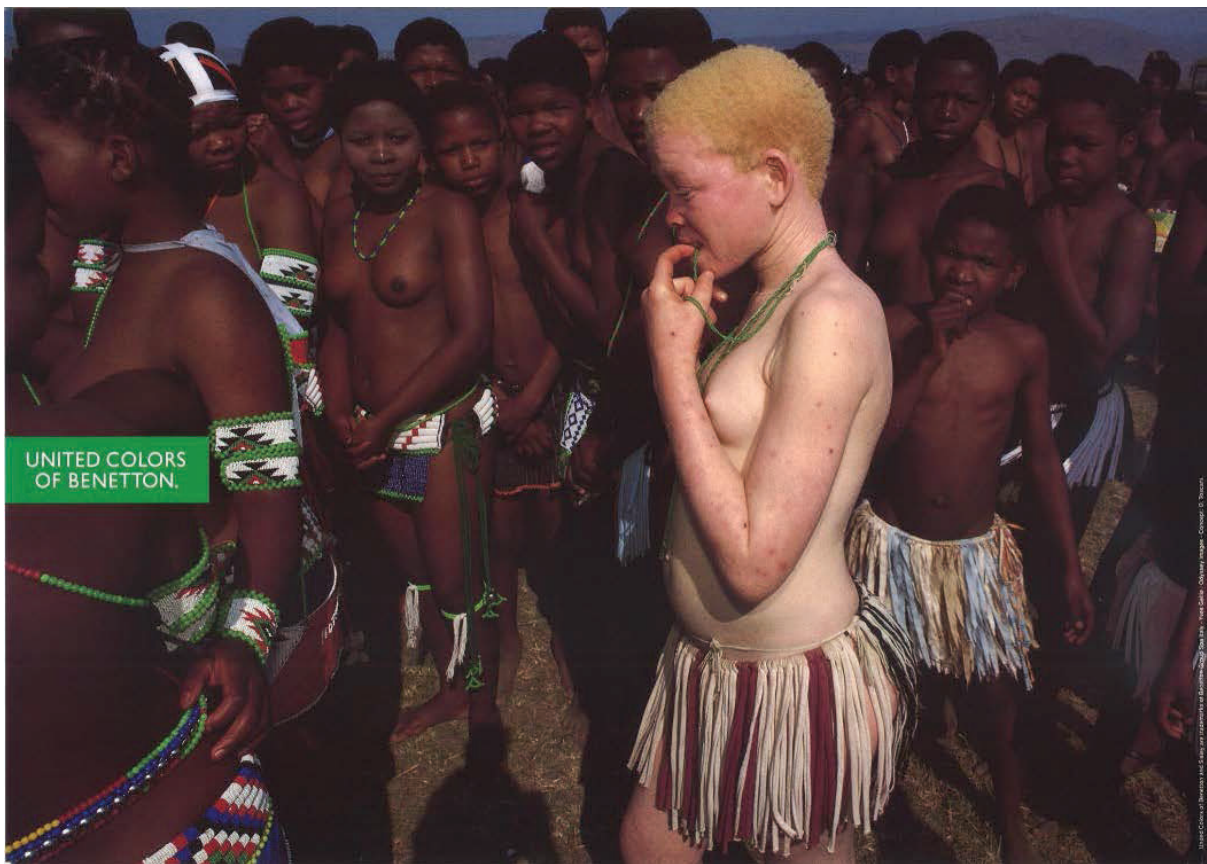
Nėra vienos priežasties, kodėl augalai tampa margi. Norint atsakyti į šį klausimą, reikėtų ištirti augalo DNR arba mikroskopu pažvelgti į jo lapus. Botanikai žino daugybę mechanizmų, dėl kurių lape gali atsirasti dalinių arba visiškų spalvos nukrypimų. Viena iš priežasčių, kodėl matome baltą spalvą augalo lapuose – kai tarp viršutinio lapo sluoksnio ir žemiau esančio ląstelės sluoksnio yra oro, kuris atspindi šviesą, ir todėl lapai atrodo balti ar sidabriški, prie tokių augalų dažnai pridedami terminai „splash“ (jei lapai „nutaškyti“ sidabriškais ploteliais) arba „silver“ (jei visas lapas sidabriškas). Taip atsiranda su spalva susiję pavadinimai „Hoya Silver Dollar“ arba „Hoya New Guinea Ghost“. Kita priežastis – dėl genetinio defekto atsiradęs

chlorofilo, suteikiančio augalams žalią spalvą, trūkumas. Toks augalas chlorofilą gamina, tačiau jis greit išblunka, todėl lapai tampa balti arba, jei paveiktas tik vienas ląstelės sluoksnis, atsiranda sidabriškai žalių taškų. Taip pat balta lapo spalva gali laikui bėgant keistis, augalui augant virsti į žalią, o rožinė – į baltą.

Spontaniška mutacija dažnai paveikia ne visas, o tik kelias ląsteles ir tik tam tikrose srityse. Tačiau, jei dalyvauja lapų pumpuro kamieninės ląstelės, genetinė informacija, atsakinga už sprendimą, ar chlorofilas gaminamas, ar ne, perduodama visoms lapų ląstelėms. Tuo remiasi augalų augintojai ir selekcininkai, karpydami kamieną ir taip daugindami augalą, tikėdamiesi norimos estetiškos mutacijos. Ypač siekiama yra vadinamoji „Half moon“ („pusė mėnulio“), kai pusė lapo yra balta, o likusi – žalia arba marga (ne apačia ir viršus, o pusė lapo). Tačiau dėl mutacijos nenuspėjamumo kai kurie margi augalai grįžta prie pradinės formos, pašalindami mutaciją, arba išaugina visai baltus lapus – maksimaliai mutuodami. Spalvos pasikeitimo laipsnis daugiausia priklauso nuo genetikos, tačiau tam įtaką gali daryti ir aplinkos sąlygos. Tiesa, pastaroji tezė kelia daug ginčų, nes jei aplinkos sąlygos darytų reikšmingą įtaką, tai palengvintų augintojų pastangas ir augalo likimą.

Vienas baltas lapelis galėjo būti atsitiktinumas, tačiau po kurio laiko singonis išsuko antrą ir Bona su liūdesiu pamatė absoliučiai baltą spalvą. Augalas tebeauga, gražus kaip baltas albinosinis kačiukas, kurį kadaise atsivedė jos katė. Kaip dažnai nutinka tokiems gyvūnams, jis buvo kurčias, tačiau linksmas ir gyvybingas, o dėl savo grožio greit susirado, kas priglaudžia. Žiūrėdama į augalą, Bona prisiminė vieną „Colours of Benetton“ reklamą, apie kurią vis pagalvodavo jau daugybę metų. Toji neįvardintos juodaodžių genties mergina¹⁰⁵, stovinti būryje lyg išrengta, išstatyta apžiūrai su savo albinosiniu baltumu, atrodo sutrikusi ir atskirta. Bonai ši mergina visuomet iškildavo atmintyje, kai eidavo kalba apie Kitą.

¹⁰⁵ F/W 1992, „Tribe (Albino)“, Concept: Oliviero Toscani, Credits: Yves Gellie/Odyssey.

„United Colours of Benetton“ reklama „Tribe (Albino)“, Concept: Oliviero Toscani, Credits: Yves Gellie/Odyssey.

Šios merginos balta oda nesaugo nuo aštrios Afrikos saulės, albinosinio baltumo augalai dar labiau arti mirties, kuri užkoduota jų genuose, nes neturi pagrindinės gyvybinės medžiagos – chlorofilo. Pandemijos metu ypatingai išpopuliarėjo variegaciniai augalai ir jų kainos šoktelėjo į beprotiškas aukštumas. Tai priminė Olandijos tulpių karštinę, kuri taip pat kilo dėl baltai ar gelsvai dryžuotų tulpių žiedų

Tulpių karštinė dabar dažnai pristatoma kaip pirmasis finansinis burbulas. Tulpės įvežimas į Europą (nėra patvirtinta) priskiriamas Ogier'ui de Busbecq'ui, Karolio V, Šventosios Romos imperatoriaus ambasadoriui Osmanų imperijoje, kuris 1554 m. į Vieną išsiuntė pirmuosius tulpių svogūnėlius ir sėklas. Pradžioje šie svogūnėliai laikyti daržovėmis. XVI a. į Europą plūste plūdo nauji augalai – raudoni ir žali pipirai, topinambai, paprastos ir šparaginės pupelės, bulvės ir pomidorai. Netrukus tapo aišku, kad tulpių svogūnėliai kepimui netinkami ir Europa netikėtai apsvaigo nuo iš jų išaugusių žiedų grožio. Prie to prisidėjo ir staiga atsiradę neįtikėtini spalvos pakitimai – žiedlapiai išaugdavo išmarginti baltais ar gelsvais brūkšniais. Priežastis tuomet buvo ne genetinė mutacija, o virusas, pakeitęs tulpės spalvą. Vaizduotę audrinančios tulpės tuojau pat nukeliavo ir į tapybą, į gėlių natūrmortus.

Garsus botanikas Karolis Klusius (Carolus Clusius) buvo pirmasis seniausio Nyderlanduose Leideno universiteto botanikos sodo direktorius. Jis mėgo dalintis savo tulpėmis su draugais ir kolegomis, nors ne kartą buvo ir apvogtas. Savo augalus rasdavo žymių didikų soduose. Tokiu būdu plito daugybė augalų ir Lietuvoje – dalinantis ar vagiant iš dvarų sodų.

Ankstyvais 1600-aisiais tulpių kainos tik augo. Didžiausia vieno tulpės svogūnėlio mums žinoma kaina buvo sumokėta 1637 m. žiemą už tulpę *Semper Augustus* – 5200 guldenų. Tai tris kartus daugiau, nei po penkerių metų gavo Rembrantas už paveikslą „Nakties sargyba“. Tulpių karštligė prasidėjo 1634 m., ir burbulas dramatiškai sprogo 1637 m. vasarį, sugriaudamas daugelio gyvenimus. Žmonės prarado turtus, namus, kaip ir po kitų finansinių burbulų sprogimo.

1624 m. Nicolas van Wassenae'r is pamatė šią tulpę daktaro Adriaeno Pauw'o, naujosios Rytų Indijos bendrovės direktoriaus, sode. Jis taip aprašė *Semper Augustus*: „Balta spalva su karminu ant mėlyno pagrindo ir su nenutrūkstančia liepsna tiesiai į viršų“. Kartais išsakoma nuomonė, kad kadangi kai kurių panašių tulpių egzempliorių buvo labai mažai ir dauguma jų priklausė Pauw'ui, tai jo atsisakymas parduoti bet kokias gėles, nepaisant sparčiai gausėjančių pasiūlymų, ir sukėlė tulpių maniją.

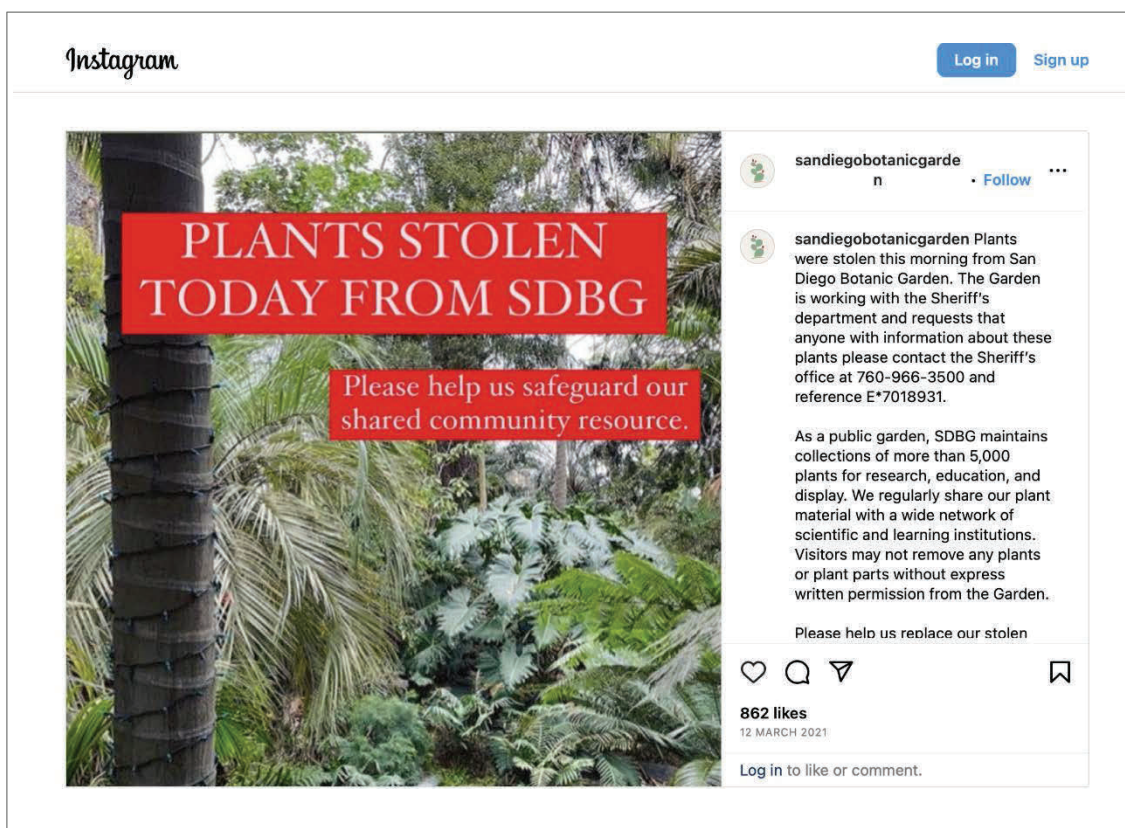
Timas Harford'as¹⁰⁶ Tulpių karštligę lygina su žymių meno kūrinių kolekcionavimu, už kuriuos pasaulio turtuoliai moka milžiniškas sumas. Olandai taip pat kraustėsi iš proto dėl meno, kurį jie matė tulpėse. Kaip rašė Anna Pavord¹⁰⁷, ši gėlė buvo „galingiausias statuso simbolis, emblema, kiek tu esi vertas“, o kartu ir investicija, kaip bet kuris reikšmingas meno kūrinys. Tiesa, meno kūrinio negali padauginti, galbūt augalų savybė daugintis ir kursto jų kolekcininkų aistras. Nusipirkęs brangios rūšies sodinuką ar net karpinį, pinigus gali atgauti jį daugindamas, o dar ir motininį augalą išlaikyti sau. Matyt, ši praturtėjimo ar pinigų susigrąžinimo ateityje galimybė tampa visų finansinių burbulų pagrindu. Tačiau spekuliacija lūkesčiais susijusi ne tik su finansais. Augalai nuo pat sėklos iki dauginimui tinkamo lapelio yra potenciali ateitis, jų spartus augimas, galimas žydėjimas yra potencialios ateities formos. Būsimybė kaitina vaizduotę, kaip ir galimybė ją sukurti su augalu kartu. Kiekvienas pumpuras ar svogūnėlis kaitina vaizduotę, žadėdamas naują netikėtumą. Ypač jei gaunamos formos yra ne visuomet prognozuojamos ir graži variegacija, reiškianti dar didesnę augalo vertę, pasitaiko ne taip dažnai. Lyg ilgai daugintum augalą tam, kad būtų sukurtas išsvajotasis meno kūrinys.

Čia Bona norėtų įterpti pasakojimą apie Philodendron Spiritus Sancti. Gal todėl, kad neranda, kur daugiau įpinti šią istoriją. Jai pradėjus vėl auginti gėles, pribloškė šio augalo kaina.

¹⁰⁶ Tim Harford, Tulip Mania really the first great financial bubble?, BBC, 4 March 2020.

¹⁰⁷ Anna Pavord, *The Tulip: The Story of a Flower That Has Made Men Mad*, 2014, London: Bloomsbury Publishing, ISBN 978-1-4088-5903-2.

Šis legenda tarp kolekcininkų tapęs augalas pirmą kartą buvo atrasta Amazonės miškuose Brazilijoje Espírito Santo vietovėje apie 1982 m. (metai įvairiuose šaltiniuose skiriasi). Brazilijoje šis augalas žinomas kaip *Philodendron Santa Leopoldina*. Kaip teigia Tarptautinė aroidinių augalų asociacija, šiuo metu yra likę tik 6 šios rūšies augalai, augantys gamtoje, nes vietovė, kurioje jie augo, kur buvo atogrąžų miškas, šiuo metu paversta ganyklomis ir tik nedidelis sklypas likęs toks, koks buvo, ir priklauso vienam žmogui – Antonio Carlos‘ui Kautsky‘ui. Jis ir atrado šį filodendrą. Kautsky‘s pasidalino augalu su bičiuliu dr. Eduardo Gonçalves‘u, kuris kartu su Emersonu Salviani‘u 2001 m. publikavo apie jį straipsnį „Aroideana nr 24“ leidinyje (Tarptautinės aroidinių augalų asociacijos leidinys), skirtame rūšims. Tuomet keliais augalais buvo pasidalinta su šios asociacijos nariais – draugais ir kolegomis. 2016 m. egzotinių augalų rinka pradėjo kaisti, jos situacija dažnai lyginama su Tulpių manija Olandijoje XVII a. O 2020 m. per pandemiją beveik kiekvienas pažinojo ką nors, kas buvo apsėstas augalų karštligės. Visi dairėsi rečiausių augalų ir tarp jų pastebėjo *Spiritus Sancti*. Tuo laiku šis nedidelis kelių lapų augalas buvo parduotas už 13 600 eurų. Kaip ir tulpių manijos metu tulpė *Semper Augustus*, šis nepaprastai retas filodendras tapo statuso simboliu. Tuo metu viešumoje vis dažniau pasirodydavo pranešimų apie įvairių retų augalų vagystes iš botanikos sodų, augalų parduotuvių ir kolekcininkų. Itin žiauriai *Spiritus Sancti* buvo pavogtas iš San Diego botanikos sodo – tiesiog nupjautas.

Tarp įvairiose vietose pavogtų augalų buvo ir tokie, kaip *Monstera Thai Constellation* (variegacinė *Monstera Deliciosa* forma), o ir dabar iš botanikos sodų labai dažnai vagiami sukulantai. Tačiau augalus galima dauginti, o įsisavinus dalijimo ląstelėmis būdą (*tissue culture*), dauginimas vyko gana sparčiai ir retojo filodendro kainos pradėjo mažėti. Krito ir kitų itin retų augalų kainos. Burbulas sprogo ne taip skaudžiai, kaip Olandijos tulpių manijos, nes dabar augalus galima parduoti nors ir mažesnėmis kainomis, bet vis gausėjančiam mėgėjų ratui, o ieškantiems nepaprastai retų bei statusą žyminčių augalų gamta pasiūlė savo naują *Spiritus Sancti* versiją – pasirodė variegacinė jo forma, kurios kaina vėl siekia apie 10 tūkstančių eurų. Taigi ši istorija primena, kaip reti augalai pamažu įsitaiso mėgėjų namuose – geranoriško dalijimosi arba vagysčių būdu, jei nėra pinigų ar galimybės įsigyti.

Bonos vyresnioji dukra sukaupė filodendrą „White Knight“ ir sudėjo į dėžutes dygti. Kai kurie filodendrai pėdina itin lėtai. Gal tik po pusmečio pasirodė šaknys, išlindo nauja viršūnė ir pradėjo suktis pirmasis lapelis. Vieną dukra davė Bonai. Dalį spartesniųjų pasodino į vazonėlius, kiti liko dėžutėse. Tupi jie tose dėžutėse su trimis lapeliais jau beveik pusantros metų. Bonos „White Knight“ išaugino gal antrą lapelį su mažu baltu brūkšneliu. Ketvirtasis buvo jau tobulas – „half moon“. Bet mažutis, pusės nykščio dydžio. O po jo – vėl žalias su mažu baltu brūkšneliu. Vyresniosios dukros augalai atkakliai laikėsi vieno balto brūkšnelio taktikos. Vyresnioji „White Knight“ filodendrą iš viso neminėdavo. Buvo siaubingai ant jų pikta. Tačiau abi nuolat pasijuokdavo iš parduodamų „Pink Princess“ (filodendrų). Išskraipiusiais stiebais tamsudžiai su vos keliais rožiniais brūkšneliais augalai nei kiek nepriminė princesių, bet, norint sukurti meno kūrinį, tenka išmesti (stengtis parduoti) nemažai nepavykusių bandymų. Augalo laimei, juos galima sukarpyti, taip padauginant ir gausinant giminę. Jokio tarpusavio pykčio, tik tobulos formos ilgesys.

Dryžuoti dėl genetinių pakitimų ar dėl viruso lapai bei žiedlapiai užbūrė žmonių vaizduotę, ir ne taip seniai, ypač Covid-19 pandemijos metu (2019-2022), vėl sukėlė gal mažiau matomą, tačiau taip pat finansinį burbulą, kai augalų kainos siekė tūkstančius eurų. Žmonių vaizduotę kaitina nematytos augalų spalvos, kaip „*Anthurium Darkest Panama*“ (artinantis prie juodos, šio augalo su keliais lapais kaina ir dabar yra apie 600 dolerių), žavi lapų švytėjimas/mirgėjimas (*iridescent*), kaip „*Begonia burkillii* (dark form“), kainuojanti apie 80 eurų, ar vilioja vienos atskiros rūšies, kaip tulpių, vilkdalgių, rožių, pomidorų įvairių veislių žiedų, lapų ar vaisių skirtingumas. Jų pavadinimai skamba kaip poezija: „*All Nights long*“, „*Dracula's Kiss*“, „*Inside Job*“ (vilkdalgių), „*Kupriaus terba*“, „*Babos Genovaitės geltonieji*“ (lietuviškų pomidorų veislės), o hojų (*hoya*), net sovietmečiu augintų Lietuvoje, bet tik vienos rūšies ir vadintų vaškuolėmis, kolekcionavimas brangiai kainuoja ne dėl vieno augalo kainos, o dėl begalės rūšių, kurias visas surinkti turbūt neįmanoma, kaip ir orchidėjas.

Tas keistų, dažnai nepatrauklių, monstriškų formų siekis atrodo labai modernistinis, kai formos tyrimai ir atradimai vedė meną pirmyn. Tačiau darbas su formomis ir šiuolaikiniame mene randa savo vietą, kaip randa tapyba ar skulptūra. Kol daugybę amžių menas, sekdamas

Aristotelium, siekė mimetinio¹⁰⁸ panašumo, keistų augalų formų ieškotojai liko selekcininkų kategorijoje, ne paslaptis, kad ne menininkais, o amatininkais, o XX a. tik pusiau menininkais (taikomojo meno kūrėjais) laikyti ir keramikai ar tekstilininkai, o ypač keramikės ar tekstilinkės. Tačiau dabar, kai menas įsisavino modernistinę formos atradimo laimę, kai cechiniai susiskirstymai nyksta, sakyčiau, kad ir kūrėjai, dirbantieji kartu su augalais, turėtų būti laikomi menininkais.

Baltasis singonis pamažu suka naują lapą. Bona nuolat purškia vandeniu stiklinėje spintoje po lempa gyvenantį augalą, jis lyg per anksti gimęs kūdikis specialioje kapsulėje. Vakar atidžiai apžiūrėjusi, Bona ant naujo, trečiojo, lapelio pamatė mažą žalią taškelį ties pagrindu, lyg gyslų pradžia būtų žalia. Mažą viltį, kad augalas gyvens. Išjungus spintoje šviesą, jie abu eina miegoti kiekvienas savaip, tačiau rūpesčiu išgyventi palaikomi vienas kito. Gal reikėtų sakyti – vienas Kito. Ji – pervargusi pusamžė moteris ir singonis be chlorofilo. Telieta tikėti, kad ateityje net tokioms keistoms poroms bus vietos.

Jei būčiau modernizmo menininkė, sakyčiau, kad išgryninau formą iki maksimumo, – pamanė užmigdama Bona Sforca, – tačiau šiuolaikiniame mene vertingiausias turbūt singonis, kalbantis apie ateitį ir viltį. Ypač vykstant karui.

¹⁰⁸ Mimesis (gr. mimesis) – mēgdžiojimas, sekimas kuo nors; estetinė kategorija, išplėta Aristotelio (Aristoteles, 384–322 pr.m.e.), Lietuvių žodynas.LT (žr. 2023 m. liepos 2 d.).

IV. MAŽASIS TYRIMAS APIE ŽALIUOSIUS MONSTRUS

„Mes vis dar diskutuojame apie galimus žmonių ir nežmonių ryšius“¹⁰⁹

Bruno Latour

Filmo „Leonas: profesionalas“ plakatai

- Aš skaitau apie ateivius, apie tai, kodėl jie vaizduojami žali.
- Todėl, kad mėnulis yra pilkas, – sako mano aštuonmetė dukra.
- Na ir kas, kad pilkas? – klausiu paaiškinimo.
- Žemėje akmuo pilkas, tada žolė žalia, tad jei mėnulis pilkas, ateiviai turi būti žali, kaip ir žolė.

¹⁰⁹ Bruno Latour, Face à Gaïa: Huit conférences sur le Nouveau Régime Climatique, 2015, France: Éditions La Découverte, angl. Facing Gaia: Eight Lectures on the New Climatic Regime, Polity Press, 2017, p. 18.

Per pradžioje buvusį skyrių grodamas fleita ėjo senasis dievas/vabzdys Kokopelli, nešdamas sėklas. Šiame tekste gyvena mažos ir didelės žalios būtybės, ateiviai iš tolimų galaktikų ar artimesnių planetų, kvatoja Kaukė ir miršta samdomas žudikas. Šia nedidele tyrimo atkarpa planuojama patyrinti popkultūroje įsitvirtinusias žaliaodes ar tiesiog kitaip pabrėžtinai žalias būtybes – jų kilmę, vizualiką, santykį su žmogumi, aplinką, veikimo būdus, tuo patikrinant versiją, ar jų „žalumas“ nėra ryšio su augalijos pasauliu ženklas, ar jie nėra augalijos reprezentantai. Be to, tikėtasi ištirti, kaip populiariuose filmuose „Kaukė“¹¹⁰, „Žvaigždžių karai“¹¹¹, „Šrekas“¹¹², „Monstrų biuras“¹¹³, „Žalioji žibintas“¹¹⁴, „Mutantai vėžliukai Nindzės“¹¹⁵, „Leonas: profesionalas“¹¹⁶ ir kituose konstruojami Žemės gyventojų, žmonijos sociumo ir žaliaodžio santykiai, darant prielaidą, kad žaliaodis atstovauja žaliajai gamtai – augalijai, pažvelgti, kaip mes konstruojame santykį su ja.

Vitebsko g., Vilniuje, menininkų bendruomenei įsteigus daržus, Bona turėjo tris skirtingas pakeltas lysves-dėžes, kur vasarą augino ankstesniame tekste minėtas senąsias daržovių veisles: autentiškas senąsias lietuviškas pomidorų veisles ir bulves „Pink Fir Apple“, parsisiųstas iš Vokietijos (veislės kilmė – Prancūzija, bulvė žinoma nuo 1850 m.). Daržas čia veikė kaip meninio tyrimo laboratorija, tam tikra izoliuota specifinė bendradarbiavimo su augalais erdvė.

„Subjektyvaus sąmoningo patyrimo pobūdis ir jo padariniai intencionalume tebėra pagrindinė neišspręsta mokslo problema ir labai svarbi žmonijos, kaip jausmingų stebėtojų ir savarankiškų pasaulio istorijos dalyvių, ateičiai, kuriai turėsime vis didesnę įtaką. Kiekvienas

¹¹⁰ „The Mask“, 1994, režisierius Chuckas Russellas, vaidina Jim Carrey.

¹¹¹ „Žvaigždžių karai“ – fantastikos filmų serija, sukurta scenaristo, prodiuserio ir režisieriaus George'o Lucas'o. Šešių filmų serija prasidėjo 1977 m. filmu „Žvaigždžių karai: epizodas IV – nauja viltis“, kuris tapo popkultūros fenomenu. Vėliau buvo išplėstas į daugiau filmų, o 2012 m. Lucas'as pardavė savo produkciją „Disney“ kompanijai ir atsisakė teisės į franšizę. „Žvaigždžių karai“ tapo pagrindu suvenyrams, komiksams, videožaidimams, teminiams parkams ir kitiems produktams.

¹¹² „Šrekas“ – animacinis filmas, sukurtas Andrew'o Adamsono ir Vicky Jenson (kaip jūdviejų režisūrinis debiutas) „DreamWorks Animation“ studijoje 2001 m. pagal 1990 m. išleistą Williamo Steigo vaikišką to paties pavadinimo knygą. Tai buvo pirmasis filmas, 2002 m. pelnęs „Oskarą“ už geriausią pilnametražį animacinį filmą (apdovanojimo kategorija atsirado 2001 m.). Vėliau pasirodė „Šrekas 2“ (2004 m.), 2007 m. buvo išleisti net du filmai: „Šrekas: Kalėdų bumai“ ir „Šrekas Trečiasis“, o 2010 m. – „Šrekas. Ilgai ir laimingai“ kartu su dviem papildomais filmais: „Batuotas katinas Pūkis“ (2011 m.) ir „Batuotas katinas Pūkis: paskutinis noras“ (2022 m.). „Šrekas“ ir „Šrekas 2“ buvo nominuoti Auksinei palmės šakelei Kanų kino festivalyje atitinkamai 2001 ir 2004 m.

¹¹³ „Monsters, Inc.“ (2001 m.) – animacinis „Pixar“ studijos filmas.

¹¹⁴ „Žalioji žibintas“ (2011 m.) – JAV fantastinis filmas, rež. Martinas Campbellas. Filmą paremtas „DC Comics“ leidyklos komiksais, kurių pirmasis pasirodė 1941 m., vėliau leistos įvairios versijos iki pat 2010 m.

¹¹⁵ „Mutantai vėžliukai nindzės“ – 1987 m. JAV animacinis televizijos serialas, sukurtas „Fred Wolf Films“ studijoje pagal menininkų Kevino Eastmano ir Peterio Lairdo komiksus, kurį transliavo iki 1996 m. 2014 m. pasirodė to paties pavadinimo filmas (rež. Jonathanas Liebesmanas), o 2023 m. – „Vėžliukai nindzės: mutantų siautėjimas“ (rež. Jeffas Rowe, Kyler Spears).

¹¹⁶ „Leonas: profesionalas“ (1994 m.), rež. Lucasas Bessonas.

iš mūsų, skaitantis šį straipsnį, yra subjektyvus sąmoningas stebėtojas, priimančias savarankišką sprendimą atlikti valingą veiksmą. Visos mūsų žinios apie fizinę visatą įgyjamos tiesiogiai pateikus subjektyvią patirtį, o mūsų intencionalumas savo ruožtu daro didelę įtaką mus supančiam fiziniam pasauliui.“¹¹⁷

Bona galvoja, kad jos bandymas apčiuopti augalo poreikius, „pokalbiai“ su Kitu, tarkim, pomidoru ir iššaukė mintis apie susikurtus „žaliuosius“, kaip žmogaus bandymus surasti ryšį, horizontalius santykius „suzmoginant“ augalą. Žmogaus sukurtos antropomorfinės būtybės tam tarnavo nuo seniausių laikų, tačiau ir dabar, bandant permąstyti susiklosčiusius santykius su Žemės tinklo sistema, Bruno Latour plėtoja mitologinį Gajos įvaizdį.¹¹⁸

Taigi ši tyrimo dalis – žvilgsnis į šiuolaikinę popkultūrą, į populiarių filmų personažus, kurie taip pat yra meno kūriniai ir kartu mūsų santykio su augalija, gamta, Žemės sistema, reiškėjai. Jie atskleidžia, kaip tie santykiai yra konstruojami ir ką mūsų sukurta „žaliaodžių rasė“ byloja apie mus, dabarties žmones.

Žalios būtybės, kaip lietuvių žaliaplaukė žaliai apsirengusi Miško Motė (Miško Motina)¹¹⁹, daugybę šimtmečių gyvavo įvairių tautų pasakojimuose ir tikėjimuose. Kai kurie jų buvo maži ir žali, kaip goblinai, kiti tiesiog maži – nykštukai, Lietuvoje – kaukai¹²⁰, barstukai¹²¹. Jie dažnai taip ir įvardinami – mažieji žmogučiai ar mažieji žmonės (*Little People*), daugybė kitų įvairių nežmogiškos kilmės būtybių buvo žaliaodžiai ar žaliai apsirengę. Dalis jų yra mitologinės kilmės būtybės, kitos – iš istorinių aprašymų ar pasakojimų, tariamai tikrai nutikusių, tačiau šią mažų būtybių grupę jungia du požymiai – žalia spalva ir pabrėžtas mažumas¹²². Net garsūs žalieji Woolpito vaikai atitinka šiuos du kriterijus – vaikai (mažas žmogus) ir žalia oda.

¹¹⁷ Chris King, Chaos, Quantum-transactions and Consciousness A Biophysical Model of the Intentional Mind, Mathematics Department University of Auckland.

¹¹⁸ Bruno Latour, Face à Gaïa: Huit conférences sur le Nouveau Régime Climatique.

¹¹⁹ Miško deivė. Jai priklausė visi medžiai, paukščiai, žvėrys. Ji buvusi aukšta, žaliais plaukais, apsigaubusi žalia skraiste. <http://www.mitai.lt/baltu-mitologija/misko-mote/#more-639> (skaityta 2020 m. vasario 20 d.).

¹²⁰ Vikipedija: Kaukų būta vyriškų ir moteriškų. Dažniau – vyriški. Tai maži žmogeliai. Kartais pabrėžiama apranga žaliais, mėlynais ar raudonais drabužiais ar skarmalais. Jie lankydavosi arba pastoviai gyvendavo sodyboje (kluone, svirne, kamaroje) ir skalsindavo naudą. Buvo matomi naktį mėnesienoje arba miglotą dieną. Siūlytos skirtingos etimologijos, viena jų – Kaukas, kuprotas, mažas žmogelis (Vytautas Mažiulis).

¹²¹ Barstukai, dar minimi kaip barzdukai, požeminukai – baltų mitologinės būtybės, maži žmogeliukai, nykštukai, monai, gyvenantys po žeme, miškuose, po medžiais (ypač šeimamedžiais). Sūduvių žemės dievo Puškaitio pavaldiniai, į kluonus sunešantys turtus. <http://www.mitai.lt/baltu-mitologija/barstukai/> (skaityta 2020 m. vasario 20).

¹²² Rose, Carol. 1996. Spirits, Fairies, Gnomes and Goblins. An Encyclopedia of the Little People. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO.

Johnas Clarkas esė „The Green Children of Woolpit“¹²³ aprašo, kaip vieną dieną XII amžiaus Rytų Anglijoje Woolpito kaimo gyventojai pamatė du pasimetusius vaikus – berniuką ir mergaitę (brolių ir seserį), išlendančius iš duobės (iš vadinamosios vilkduobės). Nuo šių vilkduobių ir kilęs kaimo pavadinimas. Vaikų oda buvo žalia; jie kalbėjo nežinoma kalba ir (pagal Williamo iš Newburgho „Historia Rerum Anglicarum“ ir Ralpho iš Coggeshallo „Chronicon Anglicanum“ užrašytus liudijimus) buvo apsirengę keistais keistos spalvos drabužiais. Jau vėliau, išmokusi anglų kalbą, mergaitė pasakojo, kad atėjo iš krašto, kuriame nėra saulės, o tik prieblanda ir visi gyventojai turi žalią odą. Sakoma, kad vaikai buvo išvežti į sero Ričardo de Calne'o namus, esančius šalia Wykeso. Jie kelias dienas atsisakė bet kokio maisto (pasak liudijimų, mergina vėliau teigė, kad, jų manymu, jiems siūlomas maistas buvo nevalgomas). Tada atsitiktinai pamatė ką tik šviežiai supjaustytas pupeles. Iš pradžių pupelių ieškojo stiebuose, bet atsitiktinai kažkuris žmogus parodė, kaip pupeles išlukštenti iš ankščių, tuomet vaikai jas nekantriai ėmė valgyti. Kurį laiką jie valgė tik pupeles, bet pamažu priprato prie įvairaus maisto ir (galbūt dėl to) prarado žalią odos spalvą. Buvo nuspręsta vaikus pakrikštyti. Pagal legendą, berniukas susirgo ir mirė prieš krikštą arba netrukus po jo. Mergaitė išgyveno ir sėkmingai užaugo. Taigi jau šioje istorijoje galime užčiuopti mintį, kad vaikai atvyko iš kažkokio neįprasto, požemių ar net nežemiško krašto.

Iš kur kilo mažų žalių ateivių idėja? Kodėl apibūdinant nežemiškos kilmės ateivį įsitvirtino būtent ši spalva, tapusi pagrindiniu ateivio sinonimu? Tiesa, kartais sutinkamas ir pilko žmogaus-ateivio aprašymas, tačiau dažnai pilka spalva yra tam tikras samanų žalios ir pilkos mišinys, kaip Godzilos, taipogi žali ateiviai iš kitų planetų, įsitvirtinę popkultūroje, kartais yra milžiniški, tačiau pagrindiniu nežemiškos kilmės būtybės sinonimu tapo mažo žalio žmogaus sąvoka.

Ji vartojama ateiviams apibūdinti, pirmą kartą aptinkama XIX a. pabaigoje – 1899 m. „Atlanta Constitution“ paskelbtame tekste „Žaliasis berniukas iš Hurėjaus“. Šiame pasakojime aprašomas mažas žaliaodis atvykėlis iš Hurėjaus planetos. Kaip minėta, ne visi žalieji žmogeliukai vaizduojami maži – Edgaro Rice'o Burroughso XX amžiaus pradžios serijoje „Barsoom“ žalieji ateiviai iš Marso buvo vaizduojami maždaug dvigubai didesni nei žmonės. Dar vienas XX amžiaus pradžios žalių ateivių paminėjimas yra 1908 m. „Daily Kennebec Journal“ leidime, kur terminas „mažas žalias žmogus“ vartojamas nurodant marsietišką kilmę.

Vienas garsiausių su ateiviais susijusių įvykių – 1938 m. spalį per „CBS Radio Network“ transliuotas radijo serialo „The Mercury Theatre on the Air“ epizodas – Orsono Welleso adaptuotas ir įgarsintas H. G. Wellso romanas „Pasaulių karas“. Sakoma, kad transliacija buvo tokia tikroviška, kad sukėlė paniką tarp klausytojų, patikėjusių realia ateivių invazija, nors, greičiausiai, tai irgi mitas, nes kai kurie šaltiniai teigia šią radijo stotį turėjus labai nedaug

¹²³ https://www.academia.edu/10089626/The_Green_Children_of_Woolpit (žr. 2020 m. lapkričio 1 d.).

klausytojų. Kad ir kaip ten būtų, apie „masinę“ paniką kitą dieną rašė jau iš tiesų daugybė žurnalistų, ir jie vartojo sąvoką „maži žali žmonės“ kaip ateivių sinonimą. Šis epizodas demonstruoja, kad toks ateivių apibūdinimas popkultūroje tuo metu jau buvo tvirtai įsišaknijęs. Reikia pastebėti, kad ši sąvoka toli gražu nėra „nekalta“, tiesiog apibūdinanti ateivius, joje galima jausti aiškią paniką bet kokiai kitai rasei, rūšiai, kitai odos spalvai.

Nuo to laiko šis įvaizdis įsitvirtino popkultūroje, o maži žali ateiviai pasirodė daugybėje kūrinių, įskaitant „Doctor Who“, „Star Trek“, „Toy Story“. Vienas garsiausių mažųjų žaliųjų ateivių – Džedajus Yoda iš kultinių filmų „Žvaigždžių karai“. Tiek įvairių žanrų vaidybiniuose filmuose, tiek vaikams skirtose animacijoje žalių būtybių knibžda, kai kurios jų tiek populiarios, kad žinomos itin plačiai auditorijai: Grinčas, Mike Wazowski iš Monsters, Inc., Hulkas, Šrekas, paaugliai mutantai vėžliukai nindžės ar Žaliasis Goblinas iš „Žmogaus voro“. Vieni jų – gerieji monstrai ar mutantai, kiti – blogio įsikūnijimai, tačiau visus juos jungia tai, kad jie yra kitokie nei mes, jie yra Kiti. Tiesa, yra dar vienas atvejis, kai naudojamas „žaliųjų žmogeliukų“ (rus. *зелёные человечки*) pavadinimas – jis taikomas Rusijos specialiosioms tarnyboms, užsiimančioms diversijomis taikos metu ir nedėvinčioms atpažinimo ženklų. Šis terminas paplito 2014 m. kovo mėn. pradžioje, Rusijai okupuojant Krymą.

Mindy Weisberger straipsnyje „Kodėl mes ateivius įsivaizduojame kaip mažus žalius žmogeliukus?“¹²⁴ Brooksas Peckas, EMP muziejaus Sietle kuratorius, sako: „Pirmosiomis mokslinės fantastikos dienomis – 1920-aisiais ir 1930-aisiais – ateiviai buvo tokie keisti, neaprėpiami Kiti. Laikui bėgant jie tapo humaniškesni. Jie ėmėsi vaidmens, atspindinčio žmonijos aspektus ir tai, kas mes esame“.

Dabartinis žmogus žalią spalvą suvokia kaip leidimą, atvirą kelią, draudimo nebuvimą (žalias šviesoforo signalas), kaip ir ekologijos¹²⁵, ekologiškos produkcijos ir apskritai aplinkos spalvą, gamtą, augaliją, todėl augalo lapeliai itin dažnai įterpiami į ekologinius ženklus. Tačiau pajuokiantį atspalvį turintis žalio žmogeliuko įvaizdis rodo ir kitus, ne tik pozityvius stereotipus, susijusius su žalios spalvos gentimi. Tą patį byloja ir daug žaliųjų pabaisų, įsitvirtinusių popkultūroje. Grinčas, Šrekas, Hulkas, Mike Wazowski – visi jie yra monstrai, kartais net taip ir įvardinami, kaip, tarkim, Mike Wazowski iš „Monstrų biuro“.

Kaip jau minėta, ateivio, nežmogiškos būtybės sinonimas yra žalias žmogeliukas (žmogeliukas = mažas žmogus). Žalia spalva galimai rodo sąsajas su augalijos pasauliu, chlorofilo gamyba. Pagal principą, kad jei A=B, tai ir B=A, gauname paradoksą, kad žaliasis pasaulis mums atrodo kaip ateivis, kaip nesuprantamas Kitas. Tiesa, čia mes pripažįstame, kad jis yra absoliučiai kitokia, tačiau taip pat gyvybės forma. Taigi, ar A=B?

¹²⁴ Mindy Weisberger, Why Do We Imagine Aliens as 'Little Green Men?', *Live Science*, 2016 birželio 12, <https://www.livescience.com/55370-why-are-aliens-little-green-men.html> (žr. 2020 m. lapkričio 17 d.).

¹²⁵ Žodis ekologija kilęs iš senovės graikų kalbos: οἶκος (namai, aplinka) ir λογία (tyrimas).

Nuo to momento, kai senovės Graikijos filosofai atskyrė *nomos* („įstatymo“) ir *physis* („gamtos“) sritis, politikos, kultūros, visuomenės ir gamtos skirtis mums atrodo esanti nepamainoma mąstant apie pasaulį. Biblijoje taip pat įtvirtinta atskirtis kaip požiūris į mus supančią gamtą, kuris teigia žmogaus vienvaldystę visam likusiam augalijos ir gyvūnijos pasauliui: „Tesibijo jūsų ir tedreba prieš jus visi žemės žvėrys, visi padangių sparnuočiai, visa, kas gyva žemėje, ir visos jūros žuvys. Visa tai atiduota į jūsų rankas. Visa, kas juda ir gyva, bus jums maistui; visa jums duodu, kaip daviau žaliuojančius augalus.“¹²⁶ Iškeliant žmogų virš visų gyvų būtybių, jis yra ir atskiriamas nuo supančios aplinkos.

Atskirtas nuo vadinamosios „gamtos“ kaip atstovaujantis „įstatymui“ ar kaip visko valdovas, žmogus nuolat bandė tą atskirtį įveikti mitais, literatūra, menu. Jis gamtos reiškinius, planetas, augalijos ir gyvūnijos pasaulį, žemės reljefo objektus nuolat paversdavo ir tebeverčia antropomorfinėmis būtybėmis. Tokios būtybės nuolat sugalvojamos ir dabar, jos tampa populiariais popkultūros personažais. Žmogus galbūt taip bando savo paties sukurtą vienatvę ir atskirtį panaikinti, „prakalbindamas“ iš tiesų žmonių komunikacijos būdu nekomunikuojančius augalus ir gyvūnus. Tarsi nujausdamas, kad pats yra Žemės tinklo dalis, vadinamosios „gamtos“ dalis, jis pasitelkia mitus, folklorą, meną ir literatūrą. Pasakose, legendose nuolat žmogaus balsu prabyla, elgiasi kaip žmonės gyvūnai, medžiai, akmenys, kalnai, vėjas ir lietus, dangaus kūnai ir pan. Net Bruno Latour pasitelkia mitologinės Gajos įvaizdį.¹²⁷ Pirmasis Gaja hipotezę suformulavo chemikas Jamesas Lovelockas, o aštuntajame dešimtmetyje kartu sukūrė mikrobiologas Lynnas Margulis. Lovelockui Gajos, pirmapradės dievybės, kuri graikų mitologijoje personifikavo Žemę, pavadinimą pasiūlė jo kaimynas romanistas Williamas Goldingas. vardu pavadinta hipotezė 2006 m. atnešė Lovelockui Londono geologijos draugijos apdovanojimą iš dalies ir už šį darbą.

Bendravimo su vadinamąja „gamta“ tarpininkais ilgus amžius tarnavo daugybė iš archainių laikų atkeliavusių būtybių – raganų, drakonų, feniksų (lietuviškų aitvarų), vandenių, velnių, elfų, laumių, nykštukų ir begalė kitų įvairiausių skirtingų padarų, kaip ir hibridų – kentaurų, pegasų, minotaurų, undinių, sirenų, sfinksų ir t. t. Viduramžių katedros knibžda tokiomis būtybėmis, jos užpildo portalus, lenda iš kolonų viršaus ar apačios, tupi ant stogų, susilieja su augaliniu ornamentu. Šiomis būtybėmis knibžda manuskriptai, jomis puošiasi namų apyvokos daiktai, audiniai ir juvelyrika. Žmogus fantazija tiesia tiltus per atskirtį, bando perprasti, patirti gyvūno egzistenciją. Galbūt tam sukuriamas vilkolakis, leidžiantis įsivaizduoti žmogaus-vilko patirtis, po alyvmedžiais šoka girtas Panas ožio kojomis, o broliai sukapoja savo sesers vyrą žaltį. Vienas įdomesnių tyrimų yra Lady Raglan „Žaliasis vyras“ bažnytinėje

¹²⁶ Pradžios knyga 9,3.

¹²⁷ Bruno Latour, Facing Gaia. Eight Lectures on the New Climatic Regime, Polity Press, 2017.

architektūroje“¹²⁸, kur autorė nurodo aptikusi veidą, iškalną Monmouthshire bažnyčioje, sudarytą iš susipynusių augalo lapų, o vėliau rado daugybę panašių pavyzdžių Anglijos ir Velso bažnyčiose ir jį pavadino žaliuoju vyru. Jos teigimu, „žaliasis žmogus yra gamtos dvasia, vaisingumo dievas, didžiųjų miškų, kadaise apėmusių žemę, simbolis. Jis – plynė. Jis senas ir keistas. Jis yra tai, ką mes praradome“, turėdama omenyje užmirštą archainį dievą.

Neseniai parsivežė namo itin brangią hoją (Hoya Manipurensis). Pirkto iš feisbuko grupės „HOYA LT- ir visi vijokliniai augalai“ administratorės. Atrodė saugu pirkti iš patyrusios augintojos.

– Šita – visiškas ateivis, – pasakė moteris, rodydama neįprastos formos lapus.

Dovanų atkirpo ir Hoya Curtisii šakelę. Parsivežusi ir atidžiai apžiūrėjui Bona nuliūdo – abi sudžiūvusios, Manipurensis pasodinta į vazoną be skylutės, lapeliai net susiraitę nuo troškulio. Persodino, nukirpo vienos iš šakų viršūnę su keliom eilėm lapų, pamerkę į vandenį įsišaknyti. Gal bent taip išgyvens, jei motininis augalas mirs. Tą idėję į skaidrią didžiąją plastikinę daiktadėžę, kuriose gyvena adaptacijos periodą augalai. Gal išgyvens. Bona išsitraukia dovanotą akvarelinį popierių ir piešia naująją ateivę. Iš nerimo. Portretas, – sako ji sau.

Gali pasirodyti, kad racionalistinio mastymo „pergalės“ pamažu vieną po kitos išstumia archainio pasaulio būtybes į paribius, į vaikų knygeles, palieka tiems, kurie „dar nesupranta“, kad nėra Kalėdų senio. Tačiau iš tiesų mitologinės būtybės bent jau iš dalies persikelia į kino industriją, tik įgaudamos šiuolaikinius estetinius ir ideologinius reikalavimus atitinkančią išvaizdą. Galima tarti, kad šiuolaikiniam žmogui mitų vietą užėmė popkultūra, tačiau bet kuriuo atveju ji taip pat pilna įvairius antropomorfinius pavidalus turinčių būtybių, kai kurios tiesiog „pasiskolintos“ iš įvairių tautų mitų ar folkloro. Tarkim, garsiųjų „Žvaigždžių karų“ fabuloje galima rasti tiek mokslinei fantastikai, tiek klasikinei mitologijai būdingų motyvų.

Nemaža dalis šių filmuose pasirodančių būtybių – žalios odos spalvos. Tiesa, šie žaliaodžiai personažai pabrėžtinai pozicionuojami kaip kitokie, Kiti, dažniausiai ir išskirtinai negražūs. Dėl savo bjaurios išvaizdos atskirtyje urve gyvena Grinčas¹²⁹, Šreką pamatę visi šaukia „pabaisa!“, vėžliukai Nindžės yra mutantai, o jų mokytojas – žiurkė, meistras Yoda pagal žmogiškuosius kriterijus yra pabrėžtinai bjaurios išvaizdos reptilija plaukuotomis ausimis, nekalbant apie Halką. Tačiau šie personažai yra greičiau vaikams skirtos kino produkcijos herojai. Suaugusiųjų pasaulis turi savas žalias būtybes, kurie taip pat yra Kiti. Greta nežemiškos kilmės ateivių čia ryškiai švysčioja Kaukė.

¹²⁸ Lady Raglan, The “Green Man” in Church Architecture, *Folklore* nr. 50, 1939.
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0015587X.1939.9718148>.

¹²⁹ „Grinčas“ – 2018 m. „Universal Pictures“ animacinė kalėdinė komedija. Tai trečioji 1957 m. Dr. Seusso knygos „Kaip Grinčas pavogė Kalėdas!“ ekranizacija. 1966 m. pasirodė TV filmas, 2012 m. pilnametražė ekranizacija, o 2000 m. tiesioginio veiksmo pilnametražis filmas, 2018 m. filmas „Grinčas“, sulaukęs didžiulės komercinės sėkmės.

Filmo protagonistas netyčia randa žalios spalvos medinę kaukę, išvagotą kaip senas medis nedidelių įtrūkimų, kurią užsidėjęs nedelsiant transformuojasi į neįtikėtinas galias turintį žaliaveidį (filme kaukę gali naudoti ne tik žmonės, ją užsidėjęs šuo Milas taip pat įgauna naujų galių ir didelę žalios spalvos galvą). Atidžiau pažvelgus į siužetą, galima matyti, kad jis taip pat remiasi mitologiniu pasakojimu: medinė kaukė yra galimai skandinaviškos kilmės ir buvo sukurta mūsų eros IV ir V amžių sandūroje šiaurės Europos kraštuose Asgarde gyvenusio ugnies ir nedorybių dievo Lokio. Kai kada Lokis apibūdinamas kaip nakties dievas ir naktinis padaras. Neįprasta Kaukė ir veikia tik naktį, o prašvitus jos galia baigiasi. Tačiau kaukės (objekto) kilmė filme palieka daug vietos spėlionėms ir interpretacijai. Kita galima versija, kad pats Lokis yra dievo Odino įkalintas kaukėje, tuomet ją dėvintis pats tampa Lokiu. Tačiau ši teorija turi savo neatitikimų, nes kiekviena kaukės transformacija yra tokia pat unikali, kaip ir kiekvienas ją naudojantis asmuo, ir jis visada labiau vadovaujasi savo, o ne Lokio norais. Kita teorija teigia, kad Lokis sukūrė Kaukę, persmelkdamas ją kai kuriomis savo galiomis, tada išmetė į Žemę, kad sukeltų chaosą, sumaištį ir terorą tarp žmonių. Nėra jokių istorinių šaltinių, kur būtų paminėtas Loki gebėjimas kurti daiktus iš nieko, deformuoti, manipuliuoti jais ir iškreipti tikrovę savo valia. Jei jis tų galių būtų turėjęs, jo įtėvis Odinas nebūtų už bausmę lengvai ištrėmęs jo iš dieviškosios karalystės Asgardo į Žemę.

Pradiniame (komikso) variante kaukė žalia, panaši į prieškolumbinės Majų civilizacijos pomirtinės kaukės¹³⁰, o komiksų pagrindu sukurto filmo versijoje – tai jau sena įgaubto trikampio formos medinė kaukė, su vertikalia metalo juosta, einančia žemyn kaktos viduriu. Artefakto dizainas primena vikingų, ji yra tamsiai žalia su seno medžio įtrūkimais bei skylėmis akims ir burnai. Žalia medžio kaukė gan aiškiai nurodo sąsajas su augalijos pasauliu, o jos menama istorija – su maginiu lygmeniu. Kadangi Kaukė yra mistinės ir stebuklingos prigimties objektas, ji ne tik pakeičia vartotojo išvaizdą – paverčia žalia būtybe, bet ir išlaisvina tam tikrą *alter ego* (tiek kūnu, tiek siela), nuslopintą jo asmenybę, kuri egzistuoja asmens sąmonėje. Kaukė ištraukia į paviršių dalis, kurias jos vartotojas iki šiol represavo, iškelia ir leidžia atskleisti norus, svajones, džiaugsmus, nuslopintus jausmus ir giliausius, paslėptus vidinius poreikius, taip sukuriant naują žaliagalvį asmenį. Žalios spalvos galia išlaisvinti sąmonės galią matyti ir „Žvaigždžių karuose“:

„ – Pabandyk dar kartą, Lukai, tik šį kartą išleisk savo sąmonę ir pasikliauk nuojauta“, – sako ir mokytojas savo mokiniui, šiam bandant įsisavinti džedajų galios įrankį – žalios šviesos kardą.“

¹³⁰ Pakalio Didžiojo pomirtinė kaukė, Nacionalinis Meksikos antropologijos muziejus, Meksiko miestas; Raudonosios karalienės pomirtinė kaukė, Palenkės miesto „Alberto Ruz L’Huillier“, Meksika.
https://www.nationalgeographic.com/history/magazine/2017/05-06/Maya_Red_Queen/.

„Žvaigždžių karuose“ šviesos kardai dažniausiai yra mėlynos, geltonos ir žalios spalvos. Jei žydra žymi kovotojus, didvyrius, sargus, tai žalia reiškia išmintį, atvirumą Jėgai ir ryšį su jos paslaptimis. Ryšį su tam tikra pirmine, mistine galinga jėga turi ir kaukė. Šis artefaktas suteikia jos vartotojui unikalią galią, leidžiančią transformuoti realybę pagal savo norus, nesibaiminant pasekmių. Kaukė išlaisvina fantaziją ir veikia pagal kiekvieno jį naudojančio vidinį „aš“, jos galimybės priklauso tik nuo savininko asmenybės. Pati Kaukė neturi jokios moralės, bet turi praktiškai neribotą galią. Animaciniame seriale net pikty intencijų neturinčiose rankose jos negalima visiškai kontroliuoti, nors pati kaukė nėra linkusi į smurtą, ji tampa tik tiek pavojinga, kiek smurto ar valdžios trokšta jos vartotojas, tačiau ji yra nevaldoma ir nestabili. Kaukės jėgos yra iracionalios, nenuspėjamos. Kartais sakoma, kad joje slypi laukinė gamtos jėga ar slepiasi nemirtinga dvasia. Taigi kaukės vartotojui, net jei jis iš tiesų geras žmogus, iškyla milžiniškas uždavinys – išlaikyti galios ir kontrolės balansą, žinant, kad Kaukės galia transformuos jos vartotoją ir sukurs tą jų pačių versiją, kurios jie bijo. Galima tarti, kad Kaukė yra kūrybinės jėgos reprezentacija, o jos teikiamos galios transformuoti tikrovę tai patvirtina, kaip ir tai, kad kūrybinė galia gali sunaikinti jos savininką, sugriaudama asmenybę. Tačiau filmo pabaigą galima interpretuoti ir kitaip – herojus pasirenka „normalų“ gyvenimą, išmesdamas Kaukę ir atsisakydamas galios, nes jis atrado savyje gebėjimą išsaukti šią kūrybinę ar laukinės gamtos jėgą. Kaukės dėka įvykusios transformacijos parodo, kaip pačiam, be tarpininko, „susijungti“ su išlaisvinančia jėga. Filme teigiama, kad jis, būdamas tiesiog žmogumi, yra pakankamas. Pažymėtina, kad daugelyje filmo aprašymų kaukės galia tapatinama su gamtos, chaoso, nesuvokiama pirmykšte jėga, kuri savininką paverčia žaliagalve beplauke būtybe.

Dar vienas „žaliųjų“ filmas, sujungiantis tarp dangoraižių skriejančią Supermeną ir „žalius žmogeliukus“ – „Žaliasis žibintas“. Žaliu kostiumu apsirengęs ir nežinia kodėl dėvintis žalią

Kadras iš filmo
„Gremlinai“

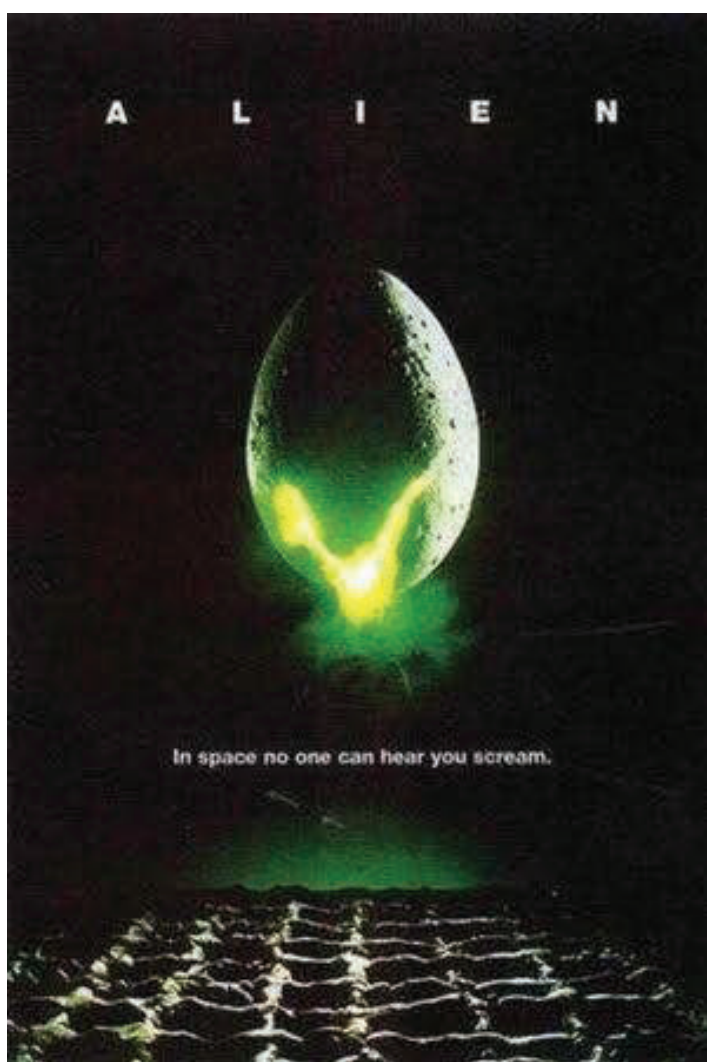
kaukę supergalių savininkas yra lakūnas-bandytojas (iš esmės jau herojus, tačiau kiek lengvabūdis), netikėtai irgi gavęs ateivių valdomą galią – žaliąją noro/valios energiją-šviesą – ir supratęs savo atsakomybę už Žemės ir Visatos likimą. Jis vienas stoja į kovą (moraliskai palaikomas ateivių) prieš Visatos blogį. Šis filmas beveik nieko naujo neparodo, nes yra „suklijuotas“ iš anksčiau buvusių komiksų siužetų ir formų, jame dominuoja homocentristinis žmogaus-baltojo-vyro išaukštinimas: iš visų Visatos rasių stipriausias pasirodo jauniausios rasės atstovas – žmogus, kitos rasės, tarsi sukurtos iš bjaurių antropomorfinių reptilijų ar pamėkliškų senolių, duoda keletą kovos pamokų, bet mūšyje nedalyvauja. Tik du reikšmingesni ateiviai yra humanoidai ir šiek tiek dailesni. Nors šiuolaikinės technologijos leidžia kurti įvairias „pasaldinto“ grožio būtybes ir nebūtinai humanoidines jų versijas, tačiau šiuo atveju pasirinktas ateivio-reptilijos variantas.

Reptiliškumas apskritai atrodo tampriai susietas su ateiviais ir kitais žaliaisiais herojais. Reptiliškas yra meistras Yoda, vėžliukai mutantai nindzės, gyvenantys kanalizacijoje („Teenage Mutant Ninja Turtles“), jau nekalbant apie giltiniškų griaučių junginį „Svetimą“¹³¹, reptilišku tampa „pats mieliausias filmų monstras“ gremlinas Gizmo iš 80-ųjų kultinio Steveno Spielbergo prodiusuoto, o Joe Dante'o režisuoto filmo „Gremlinai“.¹³²

¹³¹ „Svetimas“, 1979, režisierius Ridley Scottas, vaidina Tomas Skerrittas, Sigourney Weaver, Veronica Cartwright, Harry's Deanas Stantonas, Johnas Hurtas, Ianas Holmas ir Yaphet Kotto. „Svetimas“ ir jo artefaktai buvo sukurti švedų menininko H. R. Gigerio.

¹³² „Gremlinai“, 1984. Informacija iš <https://bloody-disgusting.com/editorials/3539354/came-80s-gremlins-adorable-movie-monster-gizmo/> (žr. 2020 m. spalio 10 d.).

Beje, šie mieli sutvėrimai, pavirstantys mažais, destruktiviais, velniškais monstrais, taip pat greičiausiai atkeliavę iš folkloro. Nenuostabu, kad kino scenaristai sėkmingai interpretuoja ir prikelia naujam gyvenimui senąsias mitines būtybes ar panaudoja mito fragmentus, kaip minėtajame filme „Kaukė“. Tiesą sakant, senieji drakonai yra taip pat ne kas kita, kaip reptilijos. O apie vėžliukus nindzes reikia pasakyti, kad angliškame jų pavadinime yra žodis „paaugliai“, nurodantis, kad vėžliukai nindzės yra maži (ir žali), kaip maži žali žmogeliukai.

„Filmo „Svetimas“
plakatas

Ne tik „Žaliajame žibinte“ blogis siejamas su tamsa, požemiu, urvu, žeme (ne Žemės planeta). Žmogus yra priešingas – baltasis vyras, priešpastatytas tamsiam purvinam gleivėtam ar žvynuotam blogiui, kurį jis nugali, kaip „Žaliajame žibinte“ nusiųsdamas sudegti į Saulę. Paradoksalu, kad šio filmo ateivių, kurie yra gėrio saugotojai, vizualika kalba visai kita nei siužetas – jie labiau panašūs į blogio galias, jau minėta roplių išvaizda, tamsi purvinai-ruda planeta, tik žalia šviesa čia šiek tiek „pastumta“ į gėrio pusę. Žalioji šviesa, kaip ir „Kaukėje“, suteikia absoliučią galią materializuoti tai, ką įsivaizduoja jos turėtojas. Ji reiškia kūrybinę

galią, ir ši, pagal filmo siužetą, gali tapti destrukyvi bei nevaldoma. Taigi žalią šviesą slankioja nuo viską žudančio „svetimo“ ateivio, kur ji reiškia blogio gimimą iki kūrybinės ar tiesiog galios, tačiau paliekant jai ir destrukcijos chaoso galimybes.

Poslinkį gėrio link rodo „Žvaigždžių karai“, kur, kaip jau minėta, žalią šviesą karda vartoja džedajus Yoda, vėliau – džedajus Lukas, tačiau pirmosiose filmo serijose žalia šviesa šaudo „tamsiosios pusės“ ginklai. Nors visais šiais atvejais ši šviesa simbolizuoja kūrybinę galią, pirmąją jėgą, tačiau „Žvaigždžių karuose“ ši jėga artima budistinei tradicijai, ji siejama su meditacija ir savęs pažinimu, o ne su gamtos jėga, kuri reprezentuojama itin menkai. Vienintelis atvejis – Ežerų kraštas, kur gamtos/augalijos grožis susietas su moterimi ir meile. Tai taip pat patriarchalinės tradicijos momentas – moters sferai priskiriamos gamtos, nakties sferos, jausmai, o vyro – dangaus, šviesos, proto.

Taigi žali personažai atsiduria abiejose „kovotojų“ pusėse, tačiau net būdami „gėrio“ stovykloje jie lieka mažais ir pabrėžtinai negražiais padarais – „Žvaigždžių karų“ džedajus Yoda yra reptiliškas, senas mažas plaukuotas vos paeinantis seneliukas, valdantis Jėgą, tačiau greičiau panašus į kažką tarp budizmo mokytojo ir ekstrasenso. Jo jėga, kaip kūrybinė vaizduotės galia, išreiškta menkai, ji, nors numanoma kaip dvasinės stiprybės išraiška, iš esmės apsiriboja paprasta galia meistriškai kautis. Taigi ši galia yra fizinė ir karinga. Dažnai tokia herojui suteikiama fizinė jėga yra išskirtinė, impulsyvi ir sunkiai valdoma, o kartais tiesiog griaujamoji, bet ji yra vienas pagrindinių žaliųjų monstrų bruožų. Toks milžino Halko¹³³ įvaizdis, nuo jo šiek tiek atsilieka Šrekas, apdovanotas ypatinga fizine jėga, net vėžliukai nindzės yra puikūs kariai.

¹³³ Halkas yra „Marvel Comics“ komiksų superherojus. Pirmą kartą jis pasirodė 1962 m. komikse „Nerealusis Halkas“, kuris buvo sukurtas bendradarbiaujant rašytojui Stanui Lee ir menininkui Jackui Kirby'ui. Pirmą kartą ekrane šis personažas pasirodė 1978 m. Kennetho Johnsono sukurtame TV seriale „Nerealusis Halkas“, vėliau buvo sukurti kiti televizijos filmai „Nerealusis Halkas sugrįžta“ (1988), „Nerealiojo Halko teismas“ (1989) ir „Nerealiojo Halko mirtis“ (1990). 2003 m. kompanija „Marvel Studios“ Halką perkėlė į kino ekranus, išleidusi filmą „Halkas“ (rež. Ang Lee), o 2008 m. filmą „Nerealusis Halkas“ (rež. Louisas Leterrieras).

Filmo „Šrekas“ kadras

Tačiau čia norėtusi įtraukti dar vieną tarsi ir ne žalią filmo herojų – Leoną iš Luco Bessono filmo „Leonas: profesionalas“, kuris neabejotinai yra taip pat *svetimas*. Jis nėra monstras vaikiškų animacinių filmų supratimu, tačiau tokiu pristatomas pagal bendražmogišką suvokimą – jis yra samdomas žudikas. Be šeimos, be menkiausio asmeninio gyvenimo, draugų, nuosavybės, vengiantis bet kokio prisirišimo, Leonas gyvena sociumo užribyje, jis yra Kitas. Vienintelis jį charakterizuojantis objektas, su kuriuo šis žmogus turi asmeninį ryšį, kuriuo rūpinasi – banalus kambarinis augalas vazone. Augalas yra toks svarbus objektas šiame filme, kad atsiduria ant kai kurių filmo posterių, kartais net be pagrindinio herojaus ir herojės. Taigi, šį Svetimą reprezentuoja augalas, todėl jis irgi gali būti priskirtas žaliesiems monstrams.

Aptariamų personažų charakteristikos stiprinamos piešiant jų purviną ir bjaurią gyvenamąją aplinką – Šrekas gyvena pelkėje, vėžliukai nindzės – kanalizacijoje, bjauriame urve įsitaisęs būstą Grinčas, kuris maitinasi supuvusiomis atliekomis, ateivių planeta iš „Žaliojo žibinto“ pati panaši į tamsų urvą, net Woolpito kaimo vaikai išlindo iš vilkduobės, Kaukė išplaukia iš juodo upės vandens kartu su šiukšlėmis, o veikia tik naktį. Ateiviai reptilijos dažnai pabrėžtinai glitūs, gleivės lydi didžiulę dalį jų atvaizdų, kiti – nemaloniai plaukuoti, apšepę, Šrekas turi mažus lyg sraigės ragelius. Samdomas žudikas Leonas taip pat metaforiškai gyvena tamsos – nusikaltėlių – pasaulyje. Mergaitei paklausus, kuo jis dirba, šis atsako, kad „valytoju“, tai jį aiškiai susieja su šiukšlėmis, purvu, nešvara. Dauguma pateiktų herojų yra formuojami kaip svetimos rasės atstovai – stiprūs, bauginantys, atstumiantys, negražūs (išskyrus „Žaliojo žibinto“ superherojų Helą Džordaną, kuris patiria nedidelę transformaciją, išlaikydamas vyro-gražuolio bruožus, tačiau išryškinami įspūdingi raumenys – fizinės galios atributas), visi jie įkūnija galias, susijusias su tamsa, purvu, chaosu, nenusipėjamumu, nestabilumu. Kartu tai siejama ir su kūrybine galia. Trumpai tariant, galima sakyti, kad taip žmogus sukurtais herojais išreiškia gamtos, chaoso, jėgų, grasinančių praryti ilgus amžius puoselėtą sąmoningumą, baimę,

gebėjimą mąstyti. Gamta vis dar atrodo kaip laukinė, nevaldoma, agresyvi. Dar daugiau – žmogų gąsdina nevaldomas kūrybiškumas pačiame jame.

„– Nori pasakyti, kad jėga gali mus valdyti?

– Tik iš dalies. Ji mums paklūsta.“¹³⁴

Bonos nukirpta „ateivės“ Hoya Manipurensis viršūnė išleido šaknis. Pasodinta pamažu pradėjo augti. Tuomet ji nukirpo antros šakos viršūnę – kad kažkaip išsaugotų dar gyvus lapelius. Toji taip pat ilgainiui išleido šaknis. O vasaros pabaigoje, paliktas savieigai, staiga ir beveik sudžiūvęs stiebas iš pažasties iškišo naują viršūnę. Bona turi net tris ateivius, vienas nusprendė išleisti žiedus. Nors hojų žiedynai dažniausiai būna tikrai gražūs – įvairiaspalviai, kartais pūkuoti, kartais kvepia, tačiau šie buvo maži ir neįtikėtinai neišvaizdūs, netgi tiesiog negražūs, tokie, kaip neseniai matė vienos augalų augintojos nuotraukose.

Pabaigai reikėtų pabrėžti, kad nežiūrint jų bjaurumo, visi šie personažai iš yra labai teigiami, vienaip ar kitaip darantys gerus darbus (išskyrus Gremlinus). Taigi, prieštaravime tarp jų vizualinės-genetinės, socialinės charakteristikos ir to, ką jie veikia, matyti itin komplikotas žmogaus santykis su jais. Visų pirma jie mums yra Kiti. Tie, kurių nepažįstame, todėl bijome. Jie susiję su tamsa, yra gamtiški, destruktivūs, chaotiški, kūrybingi ir atstovaujantys pasąmonei ar dar gilesniems asmenybės sluoksniams, kartu geradariai, išmintingi, galingi. Ar pasitvirtino tezė, kad šie žalieji herojai yra susiję su augalijos pasauliu? Galima tarti, kad tik nedidele dalimi. Nemažai jų sukurta senųjų mitologinių būtybių pagrindu, kiti turi pasakų pamušalą, tad ir jų sąsajos yra greičiau su gaivališkais kūrybinėmis Žemės jėgomis, o ne konkrečiai su augalija. Iš kitos pusės jie primena mums mūsų kūrybines galias, galingas ir racionaliai nepaaiškinamas, todėl bauginančias.

¹³⁴ Citata iš „Žvaigždžių karų“ IV epizodo.

Taigi grįžtame prie pradžioje iškeltų klausimų – teiginys, kad žymūs popkultūroje įsitvirtinę žaliaodžiai ar kitaip žali personažai siejasi su gamtos jėgomis, žaliaja jos dalimi – augalais, pasitvirtina tik iš dalies. Šios būtybės dažniau reptiliškos, siejasi su pelkėmis, tamsiais vandenimis, dumbliais, glitėsiais. Iš pateiktų popkultūroje įsitvirtinusių žaliaodžių charakterių, jų tariamo gyvenimo būdo, aplinkos, santykio su žmonių sociumu peršasi ir kai kurios išvados, kurių nebuvo numatyta. Jos gali tarnauti kaip tezės kitam tyrimui.

Iliustracija iš Feisbuko grupės HOYA-LT- ir visi vijokliniai augalai.

Pirma, viskas, ką siūlo Donna J. Haraway kaip galimybę žmogui – čiuptuvinį mąstymą, horizontalius santykius su įvairiausiais Žemės veikėjais¹³⁵, popkultūroje įvairių personažų

¹³⁵ Donna J. Haraway, Čiuopiantis mąstymas: Antropocenas, Kapitalocenas, Kthulucenas, Athena, Filosofijos studijos, 2019, nr. 14, p. 82: „Čiuptuviniai nėra bekūnės figūros, tarp jų yra duobagyvių, vorų, tai būtybės, turinčios pirštus, kaip žmonės ar meškėnai, kalmarai, medūzos, neuronų grožybės, skaidulinės būtybės, žiuželinės būtybės, miofibrilių pluošteliai, susipynę ir susivėję mikrobų ir grybų raizgalai, aplinką zondojuojantys vijokliai, brinksta šaknys, į viršų stiebiasi ir ropščiasi

pavidalu pristatoma kaip svetimybė, bjaurumas, fiziškumas, monstriškumas, baigi chaotiška ir galinga jėga. Kartu tai parodoma kaip kūrybinis potencialas, kūrybinė jėga, gėris, galintis daryti stebuklus, bet grasinantis žmogaus racionalumui ir asmenybės balansui.

Antra, nereikia priminti, kad visi šie popkultūros herojai yra žmogaus kūriniai. Aristotelis klausia: kuo paveikslas, nutapytas menininko, skiriasi nuo gamtos paveikslo? Šiuo atveju galima teigti, kad tiek mitologiniai, tautosakos, tiek popkultūros personažai padeda įveikti dar graikų kultūros ir vėlesnės krikščionybės skiepytą atskirtį tarp žmogaus ir likusios Žemės gyvybės sistemos. Šie veikėjai, dažnai antropomorfiniai, tarnauja žmogui būdami tiltais, padeda identifikuoti, permąstyti, įveikti pertrūkius ir problemas, pagaliau leidžia pažiūrėti į pasaulį Kitokių akimis. Taigi šio skyriaus pabaigoje vėl praeina ankstesniame skyriuje aprašytas senasis dievas-vabzdys Kokopellis, nešdamas maišą.

Bona sėja pomidorus. Tiek nedaug pagyveno bute su balkonu ir vėl teko kraustyti. Ji, kaip ir pagrindinis herojus filme „Leonas: profesionalas“, keliauja iš vieno būsto į kitą su savo vazonais. Čia nėra balkono, bet pomidorus sėti reikia. Tikrai suras, kur juos auginti.

ūsai. Čiuptuviniai taip pat yra susiję su tinklais, jie yra informacinės sistemos plėtojantys padarai, tai atsiduriančios informaciniame debesyje, tai jo išorėje. Čiuptuviškumas – tai gyvenimo linijos, didžiulė tų linijų gausybė, bet ne taškai, ne sferos. Pasaulio gyventojai, visų rūšių būtybės, žmogiškos ir nežmogiškos, yra pakeleiviai; jų kartos yra tarsi „keliaujant taku susimaišę pėdsakai“. Donna J. Haraway cituoja Timą Ingoldą (Lines, a Brief History, 2007, New York, Routledge, p. 116-119).

V. RŪTŲ DARŽELIS

Rūtų darželis kaip tautinė emblema

Bona dažnai mąsto apie atstumus, ypač eidama namo per lapkričio šlapdribą. Daržas turi būti šalia. Atstumų tikrai nereikia nugalėti, kaip dažnai sakoma. „Kasdien tiek daug kalbama apie atstumų „įveikimą“, ypač per pandemiją. Bet pastaruoju metu šis žodis man kelia abejonių. Kodėl atstumus būtina įveikinti, o ne palaikyti? Kam tas priešiškusimas, jei galima pasitikėti? Ar atstumas nėra buvimas „tarp“? Ar galima priimti, kad jis netvirtas, neišbaigtas, trapus? Ar tuomet pavyktų išsaugoti jo tylų gaudesį?“¹³⁶

Štai Valentinas Klimašauskas atsiveda savo šunį Pipirą, atstumas iki daržo gali būti vos ilgesnis nei pasaitėlis, siejantis juodu. Daržas taip pat privalo būti nuo žmogaus atstumu, pavadėliu, rišančiu dvi būtybes. Ne, ji negalvoja, kuris yra šeimininkas, tik du bendrakeleiviai, siejami pasaitėlio. Daržas taip pat nematomai siejasi su žmogumi, atmetant hierarchinius santykius – sąvoką „šeimininkas“, nes kas yra tas, kuris lyg koks budintysis privalo laiku palaistyti augalus? Čia kiekvienas atlieka savo darbą, todėl tai du bendradarbiai, siejami atstumo, kurį gali kasdien nesunkiai įveikti. Tačiau nereikia apsigauti, kontrolė niekur neišnyksta, priešingai – laistymo režimas itin stipriai reguliuoja žmogaus dienos tvarką, į ją įsiterpia savo būtinumu. Net jei laistymas yra mechanizuotas, reikia nuolat sekti, kad nebūtų laistoma lyjant, apžiūrėti augalus, ar jie neserga, ar neapnikti kenkėjų, pelėsių, ligų. Ir plastikinėse dėžėse po dienos šviesos lempa tupintys augalai reikalauja rūpesčio, nors kokią dėžę gali trumpam užmiršti, bet joje gulintys augalai išaugina šaknis, lapus ir reikalauja būti pasodinti, gali supūti, išdžiūti, į dėžutes reikia įleisti oro. O jei auginimo procesas tampa visai mechanizuotas, kaip tos į tolimas nusidriekiančios bulvių vagos, jos tampa pramone, su daržu mažai turinčia bendro. Daržas reikalauja nuolatinės priežiūros dar ir todėl, kad čia sunoksta braškės ar užauga ridikėliai, įvairios daržovės, kurių derlių reikia skubiai nuimti, nes jis greit tampa nebevertojamas, o todėl reikalingas ir nedidelis atstumas iki jo, kurį patogų greitai įveikti. Virtuvės daržas, darželis už lango, namuose stovintys terariumai ir lentynos su svyrančiais anturių lapais. Bonos balkone jau ne vienus metus auga agrastas, braškės ir pomidoras. Žinoma, geriau būtų daržas kieme, bet jis gali būti ir mažytis – balkonas, spinta, keli vazonai, buvęs akvariumas.

¹³⁶ Yang Yeung. Algirdas Šeškus. Artnews.lt, 2022 04 01.

– Kai buvau jaunas, mane vadino vėlinu, – sako tamsi būtybė, sėdinti daržo gale ant akmens, kanopomis tvirtai įsirėmusi į žemę. – Dabar mums su tavim pasenus, dažniau naudoju pavardę Velnias. Tu dabar irgi jau buvusi karalienė.

Saracėnų g., Vilnius,
Šnipiškės, Aistės
Kisarauskaitės nuotr.

Sūnui Žygimantui Augustui nutolus, abiem žiauriausiai susipykus dėl jo lengvabūdiškų, karaliui nederančių vedybų su Barbora Radvilaite (na kokia ji Radvilaite, jei buvo ištekėjusi už Goštauto! Ji turėtų būti vadinama Goštautiene), Bonai Sforcai praradus didžiąją dalį turtų, apvogtai tarnų, taip pat teko priimti naują dabartį.

– Sako, Velnias į rūtų darželį neina, bet vargu, ar tu gali tikėt, – mesteli raguotasis nueidamas. Tiek rūtų darželis, tiek aš – mes abu kentaurai. Arba ideologiniai produktai.

Pradėjus tirti daržą, kaip nekonfliktiško bendradarbiavimo tarp žmogaus ir augalo erdvę, sunku apeiti tam tikrą Lietuvos folklore ir profesionaliojoje prozoje įsitvirtinusių reiškinių – vadinamąjį rūtų darželį. Dar visai neseniai, sovietmečiu, rūtos motyvas buvo vienas iš reprezentacinių Lietuvos simbolių, puošusių dailės kombinatų gamintus suvenyrus, vis dar puošia Operos ir baleto teatro scenos užuolaidą, saldainių fabrikas Šiauliuose pavadintas rūtos

vardu, šis augalas 1968 m. puikavosi ant Lietuvos paviljono Sovietų Sąjungos prekybos ir pramonės parodoje Londone atributikos¹³⁷, įvairiai varijuotas sovietmečio dailės kombinatų dirbiniuose. Tradicinis etnografinis rūtų darželis – neatsiejama mūsų folkloro dalis, susijusi su vestuvių apeigomis, tapusi merginos nekaltybės simboliu. Tautosakos šaltinių rengėja ir tyrėja Jurga Sadauskienė teigia: „Tradicionis etnografinis gėlynas XIX a. pabaigos–XX a. pradžios patriotinėje poezijoje yra tapęs tautinio kraštovaizdžio emblema.“¹³⁸. Gėlynas, rūtų darželis ir rūta yra taip įsitvirtinę mūsų folklore, užima jame tokią svarbią vietą, kad atrodo, jog jų egzistavimas siekia senuosius baltiškos kultūros kodus.

Nors rūtų darželis dabar, XXI a., minimas gerokai mažiau ir dažniausiai tik kaip reiškinys, likęs praeityje, kaip tradicinio kaimo architektūros elementas ir simbolinė su tautosaka, vestuvių papročiais ir netekėjusia mergina siejama erdvė, tačiau jo populiarumas, pavertęs jį tikru lietuvių tautos tradicinės kultūros reprezentantu, šalies emblema, turėjo savo priežastis, kurias čia tikimasi peržvelgti. Šis darželio sureikšminimas ir suformuota nuomonė apie jį tapo nemažu kliuviniu giluminiais ir nuo išankstinio nusistatymo nepriklausantiems tyrimams. Į rūtų darželį žiūrima kaip į gerai žinomą reiškinį, jį ir rūtą traktuojant kaip tautinį simbolį, tačiau šiam požiūriui į darželį iš dalies įtakos turėjo ir stipraus etninio tapatinimosi poreikis, kuris buvo ypač ryškus XIX a. 9–10-ajame dešimtmetyje– XX a. 1-2-ajame deš., sovietinės okupacijos pradžioje bei XX a. 9–10-ajame deš. Šis požiūris – ir tam tikrų ideologinių šablonų diegimo pasekmė, todėl dabartinė rūtų darželio samprata greičiausiai skiriasi nuo jo augintojų sampratos ir intencijų. Čia reikia pabrėžti, kad kalbant apie „tautos“ emblema, „tautiškumą“ greičiausiai reikėtų suprasti kaip etniškumą¹³⁹. Taigi, tiriant rūtų darželio fenomeną, verta pažvelgti tiek į jame augintus augalus ir jų atsiradimo Lietuvoje istoriją, tiek į pačią tautosaką.

Lietuvoje plačiai paplitęs įsitikinimas, kad rūtų darželis yra ne vieną šimtmetį skaičiuojanti tradicija, savo šaknimis siekianti galbūt net baltiškosios kultūros kodus. Tokio įsitikinimo ir istorinių faktų neatitikimas, didžiulis šio požiūrio gyvybingumas iki šių dienų, yra vertas atidesnio žvilgsnio. Pradedant tirti atrodo labai svarbus ir šios erdvės dedikavimas

¹³⁷ Specialiai Lietuvos paviljonui Vaidilutė Grušėkaitė sukūrė logotipą-emblemą su rūtos šakele, kuris puošė kiekvieną parodai sukurtą leidinį ar reklaminį katalogą.

¹³⁸ Jurga Sadauskienė, *Rūtų daržas: poetinio simbolio transformacijos XIX amžiuje*, Tradicijos tėkmė, Tautosakos darbai XXXIX 2010, p. 140.

¹³⁹ Auksuolė Čepaitienė, Atgaivinant etnini tapatumą: individas, simbolis, vieta. Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos. 2001, 1(10), p. 16.: „Lietuvių kalboje yra kita etniškumui artima sąvoka, tai tautiškumas, reiškiantis „priklausomybę kuriai tautai, buvimą kurios tautos nariu“ (Lietuvių kalbos žodynas, 1991: 1035). Jas abi vartojant nėra lengva išvengti painiavos, nes terminas tauta vienu atveju gali reikšti etninę grupę, kitu atveju – naciją. Remiantis didžiuoju Lietuvių kalbos žodynu, tauta apibūdinama kaip istoriškai susidariusi žmonių bendruomenė, turinti bendrą teritoriją, kalbą, istoriją, ekonominį ir kultūrinį gyvenimą“ (Lietuvių kalbos žodynas, 1991: 1032). Nesigilinant į šio apibrėžimo turinį reikia pasakyti, kad norminė prasmė, pateikiama žodyne, abipusiškai susijusi su kalboje vartojama prasme. Taigi iš apibrėžimo atrodytų, kad šitokia sąvoka tauta jos išvestinio darinio tautiškumas samprata lietuvių kalboje yra artimesnė etniškumui, nes tiesiogiai neįveda politinio principo, kuriuo pagrįstas nacionalizmas.“

išskirtinai merginai, t. y. feministinis aspektas, taip pat itin įdomus ir daug sakantis yra tautosakoje paplitęs rūtų darželio prilyginimas rojaus sodui, tačiau šie rūtų darželio sluoksniai taip pat gali būti tik klaidingos išankstinės nuostatos. Tad lietuviškasis rūtų darželis suaustas iš daugybės svarbių linijų, lyg persiškas kilimas, vaizduojantis rojaus sodą, jis pasakoja mūsų šiuolaikiniame pasaulyje jau primirštas istorijas, o buvęs populiarumas rodo jį turėjus gyvybės šaltinį, maitinusi vaizduotę ir jausmus, nors galbūt tryškusį ne iš amžių glūdumos ar ne tuo keliu vingiavusį, kaip mes įpratę manyti.

Su rūtų darželiu Bona prasilenkė laike – būdama Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kunigaikštienė ir Lenkijos karalienė, apie ją nebuvo girdėjusi. Sunku suprasti tų žmonių, širdimi dar gyvenančių miškuose, augalų auginimo papročius, kai jų senasis dievas Velnias vis dar ateina patikrinti auginamų pasėlių (jos galva, nemokėdama auginamų). Bonos katalikiškas velnias buvo kitoks, tačiau šioje šalyje, kur žiemos ir vasaros nuolat susukamos į sunkias lietaus draperijas, jos gimtosios Italijos aistringos tikėjimo formos atrodė ne vietoje. Tuo labiau, kad Bonai ir pačiai katalikybės dogmų diegimas rūpėjo mažiau¹⁴⁰ (...) nei jos mylimų prieskoninių ar vaistinių žolių, šparagų, brokolių, pomidorų įskiepijimas į šią šaltos šiaurietiškos šalies žemę ir žmonių įpročius, jai rūpėjo šalies ir giminės galia, visa kita buvo tik priemonės ir formos. O šioje šalyje net javų auginimas (ne tik apelsinmedžiai) reikalavo jos išsilavinimo, žinių, kantraus pertvarkymo. Savo žemių valdytojus ir jų žmones, vis dar siela gyvenančius miške, teko atkakliai mokyti trilaukės sėjomainos – kaip sutarti su dirbama žeme, jos nenualinti, leisti jai pailsėti.

Tiesą sakant, jos Vilniaus ir Vavelio rūmų sodus taip pat galima būtų vadinti rūtų darželiais. Galbūt net ir Versalio parką – reprezentacinis želdynas prie namų. Kita vertus, Versalio parkas sukurtas karaliaus Liudviko XIV, o lietuvių profesionaliojoje literatūroje ir tautosakoje ši erdvė žymima kaip mergelės erdvė, tačiau ar tikrai ši erdvė tik merginos, vertėtų ištirti atidžiau.

Rūtų darželio augalai ir jų atsiradimas Lietuvoje

Visų pirma neįtikėtinai tvirtai įsisaugojęs, nors akivaizdžiai klaidingas, įsitikinimas, kad daugelis mums žinomų darželio gėlių, tautosakoje siejamų su rūtų darželiu, tarp jų ir rūta, Lietuvoje auginamos daugelį šimtmečių. Galbūt Marijos Gimbutienės, Norberto Vėliaus lietuvių mitologijos, tautosakos tyrimai parodė tautosakoje, mituose aiškiai išlikusius senosios Europos ir baltų kultūros relikтус, galbūt todėl sudaroma ir priešinga loginė seka – atrodo, toks įvairiai apdainuotas ir plačiai paplitęs reiškiny, kaip rūtų darželis, turėtų neabejotinai siekti senąją baltišką kultūrą, ar tai būtų indoeuropietiškas, ar senosios Europos klodas. Taip pat

¹⁴⁰ Karalienė Bona iš Vakarų Europos savo bibliotekai nuolat atsisiųsdavo nemažai naujausių to meto protestantų veikalų. Ji, nors neatsimetė nuo katalikybės, bet domėjosi reformacijos idėjomis ir susirašinėjo su garsiais Italijos protestantais.

įtakos turėjo tai, pasak M. Gimbutienės, kad senosios Europos gyventojai buvo žemdirbiai, kuriuos greit nukariavo karių ir gyvulių augintojų – indoeuropiečių – gentys. Atrodo, logiška augalų garbinimui skirtą reiškinį – rūtų darželį – susieti su senąja archaiškiausia kultūra. Tačiau augalai liudija kitaip – didžioji dauguma lietuviškų darželių augalų ne tik į Lietuvą, bet ir į Vakarų Europą atkeliavo palyginti neseniai. Iš esmės jie yra gerokai vėlesni atvykėliai nei indoeuropiečių gentys.

Tokio klaidingo įsitikinimo, kad mums žinomų gėlių rūšių auginimo tradicija Lietuvoje skaičiuoja daug šimtmečių, pavyzdį galime rasti 1955 metais kompozitoriaus Vytauto Klovos sukurtoje operoje „Pilėnai“, kur vienoje populiariausių Ūdrio arijų dainuojama: „aš papuošiu žirgo galvą pinavijom“. Operos pagrindu tapo istorinis pasakojimas apie lietuvių kovas su kryžiuočiais XIV amžiuje, tačiau iš tiesų pinavija (*Paeonia*), tiksliau, bijūnas, net į Europą iš Pietryčių Azijos buvo įvežta tik 1784 m., o išplito tik XIX amžiuje.

Tyrėjai dažniausiai pažymi nesant labai senų duomenų apie darželių atsiradimą Lietuvoje. Sankt Peterburgo universiteto Gamtos mokslų fakulteto Geografijos katedra 1986 m. paskelbė konkursą kurios nors Rusijos imperijos tautos antropologiniam tyrimui atlikti. Tuomet studijavęs trečiame kurse Povilas Višinskis nusprendė dalyvauti konkurse ir ėmėsi Žemaitijos tyrimo, kurį vykdė 1986 ir 1987 metų vasaromis. Jo veikalas „Antropologinė žemaičių charakteristika“¹⁴¹, nagrinėjantis Žemaitijos istoriją, geografiją, etnografiją ir fizinę žemaičių antropologiją, buvo rektoriaus apdovanotas, bet liko rankraščiu ir išleistas tik neseniai. Jis tarnauja vertingu įvairios informacijos šaltiniu apie Lietuvos augalus ir gėlių darželius. Pirmiausia P. Višinskis pažymi ankstesnių Lietuvos augalijos tyrimų stoką. Šeštame skyriuje, kur nagrinėjama flora, rašoma: „Ligi šiol Kauno gubernijos flora dar neištirta, netgi nėra augalų sąrašo, todėl apie ją sprendžiama iš gretimų kraštų floras.“ Sunku nustatyti, kokius augalus augino senieji lietuviai, ypač turint omenyje, kad dauguma dabar mūsų daržuose auginamų daržovių atkeliavo iš kitų kraštų. P. Višinskis išvardija bulves, burokėlius, kopūstus, ridikus, pastarnokus, ropes, svogūnus, česnakus, morkas, agurkus. Dar sunkiau nustatyti, kokius vaistinius ir kitaip naudingus augalus ar gėles augino senovės lietuviai. P. Višinskio minimi ir greičiausiai nuo seno auginami yra apyniai.

Kaip teigia gamtininkas Almantas Kulbis, gėlių darželių tradicija Lietuvoje atsirado tik po baudžiavos panaikinimo, o Pilėnų laikais nei rūtų, nei pinavijų¹⁴² mūsų šalyje išvis nebuvo.

¹⁴¹ Povilas Višinskis „Antropologinė žemaičių charakteristika“, 2004, Valstybės žinios, ISBN10: 9986181259.

¹⁴² Žolinių bijūnų rūšys paplitę nuo Pietų Europos iki Centrinės ir Rytų Azijos, dvi rūšys auga Šiaurės Amerikoje, viena rūšis – Pietų Afrikoje, o krūminių bijūnų rūšys aptinkamos Rytų Azijoje. Pirmieji bijūnus kultūrinti pradėjo kinai dar prieš mūsų erą, o XV a. puikiojo bijūno (*Paeonia lactiflora* Pall.) jau buvo auginama 30 veislių. I a. bijūną „Gamtos istorijoje“ aprašė Plinijus Vyresnysis. 1753 m. vaistinį bijūną (*Paeonia officinalis* L.) mokslškai aprašė Karlas Linėjus.

Lietuvoje pirmiausia minimas vaistinis bijūnas), bet tiksliau nurodyti, kada, kur ir kokia rūšis buvo auginama, sudėtinga, nes su puikiuoju bijūnu jie dažnai vadinti tuo pačiu vardu. S. B. Jundzilas mini, kad dėl žiedų grožio vaistinis bijūnas visur auginamas daržuose, o vaistams vartojamas retai. 1834 m. J. Strumila savo veikale rašė, kad bijūnas yra gerai žinomas ir

Mūsų protėviai buvo baudžiauninkai ir puošybai jie tiesiog neturėjo laiko. Pavyzdžiui, Kristijono Donelaičio (1714–1780) „Metuose“ tarp visų valstiečių buities aprašymų ir detalių darželiai nėra niekur paminėti. Tik XIX a. antroje pusėje panaikinus baudžiavą, kaimo žmogui atsirado galimybė bent šiek tiek papuošti savo aplinką, namus. Tada žmonės pradėjo ieškoti augalų, auginti gėlių darželius.“¹⁴³ Darželių prototipas buvo Lietuvos didikų kunigaikščių ir didikų sodai. Pirmieji žinomi yra nuo XIV a. Du sodai pažymėti Jogailos laikų (1382–1386) Vilniaus miesto plane, sudarytame pagal ano meto dokumentus. Vienas buvo Jogailos dovanotas vyskupui, kitas priklausė Goštautams.

– O dieve, – krūptelėjo Bona, pamačiusi Goštauto pavardę. – Barbora buvo ištekėjusi už Goštauto, kol jai tapus našle, ją vedė mano sūnus Žygimantas. Lietuvoje visi susipynę trumpomis šaknimis.

– O mano sodas iš tiesų galėjo būti rūtų darželio prototipas, arba tiesiog, einant laikui, keitėsi terminai tam pačiam reiškiniui įvardinti, – ir Bona grįžo mintimis prie sodų.

Agronomas Justas Strazdas, 1930 m. parašęs pirmąją knygą lietuvių kalba apie gėlių darželius¹⁴⁴ išsitaria, kad darželio gėlių verslui auginti neapsimoka, nes jos neturi didelės paklausos. Dvarų darželius ir parkus prižiūrėjusioms valstietėms kartais būdavo leista prisirinkti įvairių gėlių sėklų, o ir augalų ūglio, lapelio nusiskynimas ar svogūnėlio išsikimas nebūtinai buvo suvoktas kaip vagystė, todėl gėlės taip greit išplito – pasodindavo savo darželyje, o užaugus ir kaimynėms padalindavo ar apsimainydavo. J. Strazdas mini, kad lietuviškuose darželiuose galima buvo pamatyti daug įvairių augalų.

Lietuvos augaliją ir ypač darželius iš botaninės perspektyvos tyrinėjusių autorių yra tikrai nedaug ir žinios apie senuosius vietinius augalus ganėtinai skurdžios, nors XVIII a. pabaigoje Vilniaus universitete buvo pradėti sistemingi Lietuvos floros tyrimai, kurie tuo metu buvo labai pažangūs ir garsino šalį. Šiuos tyrimus pradėjo garsus prancūzų mokslininkas Žanas Emanuelis Žiliberas (J. E. Gilibert), vadovavęs pirmajam VU botanikos sodui ir tituluojamas Lietuvos botanikos tėvu. Floristinius tyrimus tęsė vienas žymiausių Vilniaus universiteto mokslininkų profesorius Stanislovas Bonifacas Jundzilas (S. B. Jundził). VU herbariumas dar 1823 metais išgarsėjo už Lietuvos ribų – jam buvo suteiktas WI akronimas. Deja, vėliau VU herbariumas neteko Jundzilo surinktos floristinės kolekcijos, dabar ji su Ž. E. Žilibero herbariumo rinkiniais yra Kijevo botanikos institute, tačiau bet kuriuo atveju VU herbariumas yra vienas iš penkiasdešimties seniausių pasaulio herbariumų. S. B. Jundzilas parašė du veikalus: 1791 m. išleido „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės provincijos natūraliai augančių augalų aprašymas

darželiuose auginamas dekoratyvinis augalas. VU Botanikos sode Sereikiškėse 1840 m. minimas bijūnas „*P. mountain Sm.*“ (sinonimas „*Paeonia suffruticosa Andrews*“). Vėliau 1978 m. Vingyje registruota pirma bijūno veislė „*Paeonia lactiflora Pall. 'Perrette'*“, bet pati kolekcija pradėta kaupti tik 1992 m. Pastebėtina, kad S. B. Jundzilas teigia bijūną augintą daržuose.

¹⁴³ <https://www.lrt.lt/naujienos/tavo-lrt/15/138704/pilenu-laikais-lietuvoje-nebuvo-nei-rutu-nei-pinaviju>

¹⁴⁴ Justas Strazdas, *Darželio gėlės*. Kaunas, 1930; Janina Vaidelienė; Jonas Vaidelys, *Darželio gėlės*. Kaunas, 2001.

pagal Linėjaus sistemą, o 1811 m. – papildymą, pavadintą „Lietuvos augalų aprašymas pagal Linėjaus sistemą“.

Apie Lietuvos daržuose ar darželiuose auginamus augalus nemažai informacijos galima aptikti XIX a. pradžios botaniko S. B. Gorskio surinktų augalų herbarų etiketėse. Daugiausia žinių apie to meto darželius ir juose augintus augalus yra Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos 1843 metų rankraščiuose. Dalis jų buvo išspausdinta 2009 m. Juose pateikiama informacija apie augalus, augintus Kretingos bernardinų vienuolyno darže ir sode, kitų Žemaitijos dvarų ir klebonijų gėlynuose, soduose ir parkuose. Autorius nurodo ir kai kurių augalų kilmę. Justui Strazdui taip pat visų pirma rūpėjo konkretūs augalai, auginami prie sodybų. Etnografė Gražina Žumbakienė¹⁴⁵ į darželius žvelgia per botaninę prizmę, tirdama istorinius ir etnokultūros šaltinius, ji ieško žinių lietuviško botaninio paveldo rekonstrukcijai. Šią grupę papildo Ugnė Gudelytė¹⁴⁶, savo tyrime į tradicinius lietuviško darželio augalus pažvelgusi iš etnofarmacinės pusės. Ji „Tradiciškai Lietuvoje augintų dekoratyvinių augalų etnofarmaciniame tyrime“ pažymi, kad darželiai atliko toli gražu ne vien dekoratyvinę funkciją. Jai antrina Laimius Stražnickas¹⁴⁷, kuris teigia, kad „pirmieji lietuviškų darželių augalai būdavo vaistiniai ir prieskoniniai. Į darželius ėmė keliauti gėlės iš natūralios gamtos. Pavyzdžiui, įprastinė lietuviškų darželių gėlė buvo pakalnutė, triskiautė žibuoklė, paprastoji bitkrėslė, paprastasis sinavadas.¹⁴⁸ Pasak Lietuvos botaniko, biomedicinos mokslų daktaro Zigmanto Gudžinsko¹⁴⁹, nežinia kokie augalai buvo auginti to meto soduose, tačiau sprendžiant pagal panašius Viduramžių Europos sodus, galima manyti, kad vaismedžiai, daržovės, galbūt ir vaistažolės. Darželių kūrimosi raida labiau paspartėjo atsiradus pirmiesiems vienuolynams XIV a.¹⁵⁰ Nors vienuolynuose auginti sodai ir daržai, tačiau iš jų paplito nemažai augalų, vėliau augintų darželiuose.

¹⁴⁵ Gražina Žumbakienė, Senieji Lietuvos gėlių darželiai. Kvapnūs, puošnūs, gydantys. *Lietuvos liaudies buities muziejus*, 2021.

¹⁴⁶ Ugnė Gudelytė, *Tradiciškai Lietuvoje augintų dekoratyvinių augalų etnofarmacinis tyrimas*, magistro baigiamasis darbas, Kauno medicinos universiteto Farmacijos fakulteto Vaistų technologijos ir socialinės farmacijos katedra, 2010.

¹⁴⁷ <https://www.savaite.lt/namieirsode/geles/1451-senasodybalabiausiaipuosiatradicinisdarzelis.html>

¹⁴⁸ Istoriniai šaltiniai rodo, kad ne tik aukščiau minėtas bijūnas naudotas kaip vaistas, daugelis augalų, puošusių sodybas, buvo naudojami ir liaudies medicinoje. Šią dvigubą (dekoratyvinę ir farmacinę) paskirtį atliko ir dvarininko S. Moravskio išpopuliarintas didžiagraižis jurginas („*Georgina variabilis* Willd“). Jis lietuvių liaudies medicinoje vartotas ginekologinėms ligoms gydyti. Kaip rašo Ugnė Gudelytė „Tradiciškai Lietuvoje augintų dekoratyvinių augalų etnofarmaciniams tyrime“ (p. 30.), iš stiebų išspausa sunka lašais vartota esant nereguliarioms menstruacijoms. Manyta, jog kepti šakniastiebiai sukelia abortą, o žiedų nuovirai skatina menstruacijas ir taip pat gali sukelti abortą.

¹⁴⁹ Zigmantas Gudžinskas, Tradiciniai Lietuvos darželių augalai, 2010, p. 12.

¹⁵⁰ Zigmantas Gudžinskas, Parkai, botanikos sodai. Lietuva: šeimos enciklopedija. Kaunas, 2005, p. 178–179.

Etnografė Gražina Žumbakienė knygos „Senieji Lietuvos gėlių darželiai. Kvapnūs, puošnūs, gydantys“ įvade rašo, kad net 520 moterų iš visų šalies regionų pasakojo apie savo gėlių darželius, tvoreles ir lysveles, ir nė viena nepaminėjo kokių nors senoviniam darželiui būdingų „baldų“. Daroma išvada, kad gėlynai nebuvo valstiečių sodyboms būdingas reiškinys ir kad darželiai – dvarų įtakos rezultatas. Kiti tyrėjai darželių atsiradimą sieja su XV–XVI a. vykdyta Valakų reforma ar vienuolynų steigimu.

Monstera deliciosa iš kaimo sodybos svetainės, kur ji augo jau ne vieną dešimtmetį. Aistės Kisarauskaitės nuotr.

Bona Sforca šiek tiek nepatenkinta, kad viešojoje erdvėje retai minimi jos žemėtvarkos inovacijos, tokios kaip Valakų reforma. Rasa Leonavičiūtė-Gecevičienė daktaro disertacijoje „Bona Sforca ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: Jogailaičių dinastijos stiprinimas“, remdamasi įvairiais šaltiniais, rašo apie karalienės dvaruose jos vykdytas ūkines pertvarkas kaip pradinį visuotinės Valakų reformos etapą.¹⁵¹

Iš vienuolynų sodų, kurie turėjo ilgas augalų auginimo tradicijas ir už tai atsakingus vienuolius, ar iš dvarų į kaimus pamažu atkeliavo nauji augalai. Šio tyrimo III skyriuje minimas garsus botanikas Karolis Klusius (Carolus Clusius) – pirmasis seniausio Nyderlanduose

¹⁵¹ Rasa Leonavičiūtė-Gecevičienė, daktaro disertacija „Bona Sforca ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: Jogailaičių dinastijos stiprinimas“, Lietuvos istorijos institutas, 2016–2021 m., p. 28: „Bonos dvaruose vykdytas ūkines pertvarkas kaip pradinį visuotinės Valakų reformos etapą aptarė Ludwikas Kolankowskis, publikavęs ir nuostatus, skirtus Bonos dvarams, Vladimiras Pičeta analizavo Bonos vykdytas ūkines pertvarkas plačiame visuotinės Valakų reformos kontekste. Istorikas palygino Valakų nuostatus Bonos ir Žygimanto Augusto dvarams. V. Pičeta itin vertino Bonos ūkines pertvarkas, jos žemės ūkio politiką vadino revoliucine, o jos išleistus nuostatus dvarams – teoriniu žemės ūkio politikos traktatu.“

Leideno universiteto botanikos sodo direktorius. Jis mėgo dalintis savo tulpėmis su draugais ir kolegomis, nors ne kartą buvo ir apvogtas. Savo augalus rasdavo žymių didikų soduose. Noras turėti nematytus augalus savo soduose, parkuose, oranžerijose buvo nesvetimas ir Lietuvos didikams, tai rodo šiame tyrime aprašyta Lietuvos oranžerijų istorija, tas noras taip pat buvo nesvetimas ir valstiečiams, parsinešdavusiems iš dvarų naujo grožio augalų.

Augalai tarsi leidžia pavogti savo dalelę, jie tai skatina įvairiausiais būdais, tarp jų ir grožiu, skoniu, kvapu. Vilniuje prie Mindaugo paminklo auga ažuolas, išlakis ir tvirtas lyg suaugęs ir neseniai savo jėgą pajutęs vyras. Ažuolas gausiai mezga giles, tad rudenį jis būna pilnas savo dauginimo kompanijų – kėkštų, kurie nešasi giles ir slepia visose pakampėse. Žinoma, vėliau neatsimena kur. Daugeliui gėlininkų kyla pagunda ir gana nevienareikšmiškas klausimas „ar nesusirinkus nukritusias sėklas, o nuskynus augalo lapelį, o vėliau jį padauginus, iš tiesų vagi?“

Teisės aktai sako aiškiai – saugomų augalų ir jų dalių (žiedų, lapų, sėklų, šaknų) negalima be leidimo, kurį išduoda Aplinkos apsaugos agentūra, rinkti, iškasti, paimti ar kitaip naudoti. Nors motininis augalas lieka savo vietoje, jis pasiruošęs dalintis ir daugintis, tačiau prie saugomų rūšių geriau nesiartinti. Tačiau vagiama nuo amžių, augalai per vagystes ar geranorišką dalijimąsi iš dvarų ir vienuolynų atkeliavo į kaimo sodybas. Taip plito naujos veislės ir Lietuvoje – jurginus, atrastus Kristupui Kolumbui nukeliavus į Ameriką, iš Peterburgo atvežė ir Lietuvoje išpopuliarino Ustronės (Jundeliškių) dvarininkas, rašytojas ir keliautojas Stanislovas Moravskis, kuris turėjo didžiulę šių gėlių kolekciją ir dalijosi ja su kaimo žmonėmis.

XIX a. antrojoje pusėje beveik kiekviena sodyba, be sodo ir daržo augalų, matomoje vietoje priešais namą turėjo puošnų gėlyną, namų aplinka buvo dekoruojama sodinant medžius bei krūmus. Dauguma šių augalų, ypač tradicijos gyvavimo pradžioje (apie XV–XVIII a.), buvo vertinami ne vien dėl puošybos, bet ir dėl buityje naudingų savybių. Kaip viena iš jų auginimo priežasčių nurodomas medicininis šių augalų pritaikymas, tačiau nėra tyrimų, įrodančių ar paneigiančių gėlių darželio, kaip galimo vaistinės augalinės žaliavos šaltinio, funkciją. Žinios apie tai, kokie dekoratyviniai augalai ir kaip buvo vartojami gydymui, grimzta užmarštin.

Ruta graveolens

Jei daugelis nuotaukia, kad bijūnai ar jurginai nėra vietiniai Lietuvos augalai, tai nuomonė, kad rūta yra neabejotinai lietuviškos kilmės, vis dar giliai įsišaknijusi. Ir itin dažnai kaip pagrindinė jos populiarumo priežastis nurodomas ne dekoratyvumas, o vaistinis (ypač kontraceptinis) poveikis.

Bona pasakoja vyresniajai dukrai apie rūtą, apie, jos nuomone, visai nepaaiškinamą rūtų garbinimą ir rūtų darželio fenomeną.

– Bet rūta yra per amžius įsišaknijusi lietuvių kultūroje, – sako dukra.

– Ne, rūta yra svetimžemių augalų rūšis, į Lietuvą atkeliavusi ne taip seniai, – sako Bona, neatsistebėdama rūtos mito gajumu.

Rūta (žalioji rūta, *Ruta graveolens*) – daugiametis rūtinių (*Rutaceae*) šeimos augalas, užaugantis iki 60 cm. Aukščio.¹⁵² Ji buvo svarbi dar antikos medicinoje. Ypač didelę reikšmę ji turėjo viduramžių Europoje, kur buvo vadinama „malonės augalu“ (*Herb of Grace*). Viduramžiais kilmingos ponios nuolat su savimi nešiodavosi rūtų puokšteles, ypač išeidamos iš savo rūmų ir dalindamos išmaldą elgetoms, nes rūta turėjusi jas apsaugoti nuo Europą siaubusios antisanitarijos, įvairių užkrečiamų ligų, ypač nuo maro ar parazitų, kuriais buvo aptekę neturtingieji. Šiaurės Afrikoje, Ispanijoje ir tarp Arabijos žydų rūta žinoma kaip apsauga prieš kerus. Persijoje ji tebevadinama šventa žole. Mus pasiekusioje lietuvių tautosakoje rūta minima labai dažnai, jos vardu dažnai vadinamas ir pats darželis. Įvairiai apdainuojamos lapelių formos, žiedeliai, ji – pats garbingiausias darželio augalas, o kartu ir mergelės nekaltybės simbolis.

Povilas Višinskis, pateikęs vieną iš pirmųjų rašytiniuose šaltiniuose randamų darželių aprašymų, teigia: „Labiausiai gerbiama rūta; šis augalas laikomas šventu; padavimas sako: kada žydai kankino ir mušė Išganytoją, toje vietoje, kur nukrisdavo Jėzaus kraujo lašas, išaugdavo rūta. <...> Rūta yra mergystės simbolis, ir dainose ji pirmiausia apdainuojama; ji taip pat yra vaistai nuo širdies skausmo.“¹⁵³ Tačiau rūta, nors ir yra dekoratyvi, bet akivaizdžiai nepasižymi žiedų grožiu ar lapų spalvingumu, todėl toks išskirtinis jos garbinimas kelia daug klausimų. Kaip rašo P. Višinskis, ji padeda nuo širdies ligų, o šiais laikais įsitvirtinęs požiūris, kad plačiai paplitusį rūtos auginimą lėmė savybė (kaip ir jurgino) sukelti abortą. Žolininkė Jadvyga Balvočiūtė¹⁵⁴ daug kalba apie dažną rūtos naudojimą kontracepcijai, apie tai vis dar galima išgirsti senolių liudijimus. Tačiau kad ir kokios buvo vaistinės rūtos savybės, iš tiesų ji yra gana nuodingas augalas, galintis sukelti rimtas alergijas ir net pažeisti odą, tad susižavėjimas ja tikrai neatrodo suprantamas.

Lietuvoje auganti rūta pirmą kartą minima XVI a. rašytiniuose šaltiniuose. Pradžioje sodinta vienuolynuose ir dvaruose, iš kur paplito ir kaimo sodybose. Viduramžių Europoje ji naudota ne tik medicinoje, bet ir apsaugai nuo „blogų akių“, kerų, raganavimo, maro, įvairių nuodų ir net velnio žabangų. Greičiausiai kartu atkeliavo ir su ja siejamos reikšmės. Lietuvių tautosakoje ne kartą minima, kad į rūtų darželį velnias neinaš. Tačiau kalbant apie tautosakoje

¹⁵² Rūta – rūtinių (*Rutaceae*) šeimos žolinių augalų gentis. Augalai 20–60 cm aukščio, kilę iš Viduržemio jūros regiono, Makronezijos ir pietvakarių Azijos.

¹⁵³ Povilas Višinskis, Antropologinė žemaičių charakteristika, 1896–1897 m., sudarytojas Gintautas Česnys, Seimo leidykla „Valstybės žinios“, Vilnius, 2004, p. 60.

¹⁵⁴ Darius Sėlenis. Žolininkė Jadvyga Balvočiūtė: Merginos, moterys, nevartokite kontraceptinių priemonių, „Moteris“. <https://www.moteris.lt/lt/sveikata/g-55277-zolininke-jadvyga-balvociute-merginos-moterys-nevartokite-kontraceptiniu-priemoni>, (žr. 2023 m. balandžio 20 d.).

apdainuojamą rūtą, mes net negalime būti tikri, kad šiuo vardu vadintas dabar rūta vadinamas augalas. Jis galėjo reikšti visai kitą augalą ar augalus. Tarkim, rožėmis kartais buvo vadinamos dedešvos, piliarožės, jurginai, lelijomis – narcizai. Tai galėtų liudyti ir faktas, kad rūta etnografinių dirbinių puošyboje buvo menkai naudojama.

Perklausius nemažai dainuojamosios tautosakos pavyzdžių, Bonai tenka grįžti prie kalbinių skirtumų. Dainose ryškus faktas, kad dažnai ten minimi augalų pavadinimai ar tiems augalams priskiriamos savybės neatitinka botaninio augalo pavadinimo. Dėl to kartais neįmanoma identifikuoti apdainuojamąjį augalą. Pasitaiko dainų ir su žodžiu „ravėjo“, kuris, panašu, reiškia „rauti“, o ne mums labiau įprastą veiksmą, kai raunamos tarp gėlių ar daržovių piktožės. „Pakelėj mergelė linus ravėjo“¹⁵⁵ vargu ar reiškia piktžolių ravėjimą linų lauke. Rūtos, kaip augalo, ir dainuojamojoje tautosakoje bei papročiuose žinomos rūtos netapatumą pažymi dr. Daiva Šeškauskaitė ir Bernd Gliwa¹⁵⁶. Šeškauskaitė savo tyrimuose pateikia nemažai pavyzdžių, kai rūtos vardu tautosakoje vadinami įvairūs augalai „Etimologiškai rūta kildintina iš ide. reu- 'rauti, rausti, plėšti...', baž.-sl. ryjo, ryti 'rausti, kasti', rovb 'griovys, ravas', runo 'upelis', liet. rausti, rūsys.¹⁵⁷ Botaninė sąvoka rūta lietuviams turėjo kitą, bendresnę reikšmę.“ „Rūta buvo suvokiama kaip šaka, puokštė, kas išrauta, ir tapo perinterpretuota, kai atsirado homonimu pavadintas augalas *Ruta graveolens*.¹⁵⁸

Ji pateikia pavyzdžių: „Žilvitėliui, žaliai medeliui, sakoma: „Mes nukarpysim šitas žalias rūtelas“; analogiškoje sutartinėje vietoj „žalių rūtelių“ giedama: „Mes nukarpysime šitas žalias šakeles (SIS, Nr. 294, 295); „Žilvitėli, tūto, Žilvitėli, rūto“ (SIS, Nr. 124a).“ Sąvoka „rūta“ buvo taikoma (beržinei) vantai. Tai atsispindi pasakoje: geroji mergaitė senelį dievą peria rūtų vanta, jai priešpriešinama blogoji mergaitė, kuri senelį dievą peria kadagine vanta.“¹⁵⁹ Šeškauskaitė pastebi, kad dainoje mergelė rūbus džiauna ant rūtų šakelių, ko neįmanoma padaryti ant mums rūtos vardu žinomo augalo, „rūta“ suprantama kaip „šaka, nupjauta ar išrauta žolė“, naudojama gydymo, religiniams ar kitiems tikslams, kartais rūtos vardu vadinamos įvairios darželio gėlės. Tad galima daryti išvadą, kad rūtų darželis yra tiesiog darželis, pilnas įvairių augalų.

¹⁵⁵ Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto lietuvių tautosakos archyvas garso ir vaizdo įrašų duomenų bazė - <https://archyvas.llti.lt>, archyvinis šifras: LTRF pl, laikmenos nr.: 904, vieneto nr.: 2, tekstų rinkinio nr: 1495, teksto eilės nr: 6.

¹⁵⁶ Daiva Šeškauskaitė, Bernard Gliwa, *Rūta, die Nationalblume der Litauer. Zur Kulturgeschichte der Weinraute (Ruta graveolens L.) und zur Etymologie von litauisch rūta und deutsch Raute*, 2002. *Anthropos* 97, S. 455-467.

¹⁵⁷ Ten pat, p.462-465.

¹⁵⁸ Daiva Šeškauskaitė, *Augalai lietuvininkų ir lietuvių dainose: bendrumai ir skirtumai, Tiltai. Priedas. 2004, Nr. 24, p. 219-252.*

¹⁵⁹ Bronislava Kerbelytė, *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, Vilnius, LLTI, 1999, p. 224.

*Taip galima paaiškinti įvairius neatitikimus dainuojamojoje tautosakoje ir tai, kad vizualiojoje liaudies kūryboje rūtos motyvas sutinkamas retai, – sako sau Bona. Ji norėtų pabrėžti, kad rūtos vardu gali būti vadinami įvairūs augalai. Be abejo, atsiradus augalui *Ruta graveolens* ir susiliejus šiems dviem žodžiams, pastaroji išpopuliarėjo ir tikrai galima kalbėti apie rūtos madą, gerokai panašią į tulpių karštligę, nors ir netapusią finansiniu burbulu, bet palikusią ryškų pėdsaką lietuvių tautosakoje ir paverstą tautiniu simboliu.*

*Šis *Ruta graveolens* ir lietuviškos kilmės žodžio „rūta“ susiliejimas Bonai primena mėlynojo svogūno istoriją. Mėlynasis svogūnas yra vokiško žodžio *Zwiebelmuster* vertimas į anglų kalbą. Tai garsiojo vokiečių Meiseno porceliano raštas, tapęs šių porceliano namų etikete, kai monochromine kobalto mėlyna glazūra piešiama ant balto porceliano. Kodėl jis buvo vadinamas *Zwiebelmuster* (tai tiesiogiai reiškia svogūnų raštą), vis dar tiksliai nėra nustatyta. Kai kurie teigia, kad tai buvo dėl naudojamos technikos – sluoksninimo. XVIII a. Europa kraustėsi iš proto dėl Kinijos porceliano ir siekė pati gaminti porcelianą, kurios paslaptį saugojo kinai. Meiseno meistrai stengėsi pagaminti kažką panašaus į Ming dinastijos mėlynai baltą porcelianą, kur dažnai buvo įpintas granato motyvas. Mėlynojo svogūno raštas buvo supaprastintas Ming dinastijos porceliano dekoras. Dažnai sakoma, kad granatas Vokietijoje nebuvo žinomas, todėl meistrai jį interpretavo kaip svogūną (švelnus būdas pasakyti, kad tiesiog nukopijavo neteisingai). Deja, Meiseno manufaktūros interneto svetainė nepateikia jokios informacijos apie pavadinimą. Tiksliai jo atsiradimo data taip pat nėra aiški (apie 1740 m.). Porcelianas tapo dar vienu aistros ir kolekcijų objektu, mada, leidusia sukurti nuostabius meno kūrinius. Žymių porceliano manufaktūrų meistrai nepaprastai realistiškai tapė ir lipdė iš porceliano gėles ir jų puokštes. Dar vienas kanoninis Meiseno porceliano ženklas yra įvairių gėlių puokštė. Nuo 1740 m. Meiseno meistrai atsigrėžė į gamtą ir gėlių puokštės pirmą kartą tapo pagrindiniu porceliano tapybos motyvu. Tai natūralus žiedų grožis, gausa ir realizmas. „Išmėtytos gėlės“ ir „išmėtytos rožės“ (dažnai vadinamos „Meiseno puokšte“) ne tik tapo manufaktūros ženklu, bet ir buvo kopijuojamos visame pasaulyje net žymių porceliano manufaktūrų.*

Bona pagalvoja, kad rūta kaip žodis, reiškiantis nuskintą augalą, iš tiesų galėtų būti suprantamas ir kaip puokštė, ir kaip augalų pilna erdvė, ir kaip žolynai, bet šiame tyrime mums rūpi ne rūta, o augalų ir žmogaus buvimas kartu, tad rūtų darželis – įvairių augalų darželis – veda tolyn pasakojimą apie susižavėjimu ir bendradarbiavimu paremtus ryšius.

Taigi galime matyti, kad rūta lietuviams tokia svarbi buvo ne tiek dėl savo išvaizdumo, kiek galbūt dėl vaistinio poveikio, o nemažos įtakos rūtos garbinimui ir su ja siejamiems tikėjimams turėjo tiek katalikiškoji tradicija, tiek homonimo rūta (*Ruta graveolens*) atkeliavimas į Lietuvą ir dviejų žodžių susiliejimas. Dar viena galima rūtos populiarumo priežastis – dekoratyvinė funkcija. Ilgas žaliavimas iki pat šalnų ir gyvybingumas taip pat turėjo nemažos reikšmės. Atkeliavusi iš vienuolynų sodų, ji labai tiko želdynų aprėminimui, atliko Europoje dažniau šiuo tikslu naudojamo buksmedžio funkciją.

Jei rūta Lietuvoje pasirodė XVI a, tai dauguma tautosakoje minimų gėlių į Europą iš tolimų kraštų atvyko tik XVIII–XIX a. Jau minėta, kad tuo metu Europoje plinta iš įvairių kelionių atvežti egzotiniai augalai, šia mada užsikrėtę dvarų savininkai stato oranžerijas, kuriose apgyvendina retus augalų egzempliorius, jie, kaip ne kartą minėta, tampa statuso simboliu. Tad nauji augalai keliauja ir į Lietuvą. Tarp populiariausių dekorui naudojamų, dainose apdainuojamų gėlių antrą vietą turbūt užima lelija, bent jau Višinskis lelijai skiria antrą vietą: „Po rūtos labai gerbiama lelija – nekaltybės simbolis. Sakoma, kad senais laikais, kai dar degino burtininkes-raganas, tai toje vietoje, kur sudegindavo nekaltą moterį, pavasarį išaugdavo lelijos. Be rūtų ir lelijų, darželiuose auginama nasturtų, mėtų, kvepiančių žirnių, jurginų, saulučių, rožių ir daug kitų.“¹⁶⁰. Nors Lietuvoje natūraliai auga miškinė lelija (*Lilium martagon*), gražiosios darželio lelijos (*Lilium bulbiferum*, *Lilium candidum*, *Lilium lancifolium*) atkeliavo iš Azijos, natūralus žydėjimo plotas yra Japonija ir Kinija. Į Europą pateko tik XVIII a.

Tiesa, čia kyla tam tikrų prieštaravimų su Gimbutienės pateiktomis lelijomis ir senosios Europos kultūros sąsajomis.¹⁶¹ „Prisiminkime Nidos antkapinius paminklus – pilna rupūžių ir varlių, gryna senoji Europa. Aš pati esu iškasusi akmeninių rupūžių skulptūrėlių, kurių galvos būdavo gimimo, atgimimo simbolis – lelija.“ Tačiau lelija nėra vietinis senosios Europos augalas, tad lelijos formą skulptūrėlėse greičiausiai taip pat turi kitas augalas.

¹⁶⁰ Povilas Višinskis. *Raštai*, Vilnius, 1964, p. 144.

¹⁶¹ Marija Gimbutienė, *Laimos palytėta*, Vilnius: Scena, 2002, p. 115–124.

Jono Prapuolenio baldų komplektas, privati kolekcija.

Bona įsitikinsi, kad vis tiek visų pateiktų priežasčių nepakanka paaiškinti, kodėl būtent rūta tapo Lietuvos tautiniu augalu. Ji gali suprasti jaunos valstybės, 1918 m. vasario 16 d. paskelbusios nepriklausomybę, siekį save reprezentuoti. Netekusi sostinės Vilniaus (nuo 1919 m. balandžio iki 1939 m. rugsėjo (išskyrus 1920 m. liepos–gruodžio mėnesius) Vilniaus kraštas buvo okupuotas Lenkijos) su vienu seniausių Europos universitetų, kuriuo galėtų didžiulis, jauna valstybė pasirinko Lietuvą reprezentuoti kaip agrarinį gražios gamtos kraštą. Populiarinama etnokultūra, jos motyvai naudojami įvairiam dekorui, siekiant sukurti savitą modernizmą. Norint išnagrinėti visas tokio sprendimo priežastis, reiktų atskiro tyrimo, tačiau tuomet itin ryškus darželio populiarinimas ir tam tikras kanonizavimas. Rengiami gražiausių darželių konkursai, leidžiamos knygelės su pamokinimais, kaip auginti įvairius augalus. Tiesa, populiariausiomis tampa rūtos, tulpės, lelijos, saulutės, kurios suvokiamos kaip grynai lietuviškos darželių gėlės. Pavyzdžiu galėtų būti Jono Prapuolenio kurti baldai.

Vėliau sovietinė ideologija rūtų darželio naratyvą inkorporavo į savo ideologiją jau kaip „liaudies“, „valstiečių“ kultūros dalį. Vladas Sirutavičius straipsnyje „Stalinizmas ir etnokultūros institucionalizavimas. Pirmoji dainų šventė sovietinėje lietuvoje 1946 m.“ aprašo, kaip sovietinis (stalininis) politinis režimas iš vienos pusės kovojo su etniškumu (etnokultūros) politizavimu, su tuo, kas paprastai buvo vadinama „buržuaziniu nacionalizmu“, o iš kitos siekė

„organizuoti“ ir „kontroliuoti“ etnokultūrinę raišką. Čia jis remiasi Ronaldu Grigoru Suny: „Sovietinė valdžia taip pat aktyviai rėmė įvairias tautiškumo formas, nekėlusias grėsmės režimo stabilumui, ir skatino bei puoselėjo etnokultūros (oficialioje retorikoje – liaudiškos kultūros, kuri tapatinama su kaimo, valstiečių kultūra) plėtrą¹⁶²“, paversdama ją švenčių kultūra. „Tautiškumas tapo pramoginis: išimtas iš politinio ar visuomeninio gyvenimo kasdienybės jis tapo tarybinio gyvenimo dekoracija...“¹⁶³ Taip ir rūtų darželis tapo plačiai žinomu reiškiniu-dekoracija, tam tikru ženklu, tačiau prarado dalį savo gyvybinių šaknų ir paslėpė botaninį faktą, kad išpopuliarintos darželio gėlės, ypač rūta, yra nevietinės kilmės ir atvykusios gana neseniai. Tiesą sakant, ir didžioji dauguma dabar mūsų auginamų daržovių taip pat yra nevietinės kilmės.

Apie pirmąsias Lietuvoje augintas daržoves žinome iš archeologų, jų kasinėjimuose buvo rastos ropių sėklos. Kapliai, kastuvo liekanos suteikia žinių apie daržininkavimą Lietuvoje nuo XIII–XIV a. Tačiau svarbiausia yra tai, kad iš esmės nė viena dabar Lietuvoje auginama daržovė nėra vietinė, nes jų laukiniai protėviai mūsų šalyje neauga. Dabar žinomas vienintelis vietinės kilmės augalas, naudotas maistui XVI–XIX a., yra laukinis barštis, visos kitos daržovės yra svetimžemės.

Daržovių plitimas Lietuvoje vyko keliomis bangomis. Pirmoji daržo augalų plitimo banga atėjo viduramžiais iš Bizantijos, tiksliau, rytinės Viduržemio jūros pakrantės. Vėliau augalai plūdo XIII–XIV a. iš vokiškų teritorijų – Vokiečių ordino, trečiasis srautas vyko XVI–XVII a. – iš Italijos.

Iš vokiškų regionų atkeliavo ropės, griežčiai, krienai. Taip pat tuo metu pasirodė žirniai, pupos, pupelės, lęšiai, aguonos, rabarbarai. Vokiečių ordino vienuoliai XIV a. pradžioje atvežė kopūstus. Pasakojama, kaip lietuviai iš pradžių juokėsi iš kopūstų ir juos valgančių vokiečių. Nemažai daržo augalų XIV–XV a. atsivežė totoriai ir karaimai, kuriuos pasikvietė Vytautas Didysis. Karaimai išplatino agurkus, kurių auginimas greta karybos tapo svarbiu jų verslu. Taip buvo atvežtos česnakinių šeimos daržovės (česnakai, svogūnai). Naujų daržovių į Lietuvą atvežė ir Vytauto bei Jogailos dvaruose, Trakų bažnyčioje dirbę dailininkai ir meistrai iš Balkanų, taip pat Aleksandro dvare tarnavę vengrai, serbai ir rusėnai. Italų kunigaikštystė Bona Sforca, tapusi Žygimanto Senojo žmona, XVI a. pirmoje pusėje Lietuvoje diegė itališką dvaro kultūrą, itališką virtuvę ir skatino naujų daržovių vartojimą. Jos dėka gausiai pradėtos auginti petražolės, krapai ir morkos. Dar naujų daržo augalų atsiradimui Lietuvoje įtakos turėjo ispanų kilmės Vilniaus universiteto profesūra. Nuo XVI a. sodų ir daržų augynuose minimos kalendros, saulėgražos.

¹⁶² Ronald Grigor Suny, *The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*, Stanford, 1993, p. 101–106, 117–120.

¹⁶³ Nerija Putinaitė, *1946 metų dainų šventė: kaip politinė tauta tapo dainuojančia liaudimi*, Naujasis židinys, 2017, nr. 5, p. 47.

Taigi ne tik rūta yra svetimžemis augalas, bet ir visos dabar Lietuvoje mėgstamos daržovės. Darželio gėlių kilmė ir atvykimo laikas taip pat neigia ilgus metus kurtą mitą apie rūtų darželį kaip grynai lietuvišką ir šimtmečius gyvuojančią tradiciją.

Rūtų darželis lietuvių folklore

Kyla natūralus klausimas, kodėl šis ne toks senas reiškiny – rūtų darželis – taip įsitvirtino mūsų folklore? Žvelgiant iš botaninės perspektyvos, matyti tik tai, kad jis gana menkai reprezentuoja lietuvišką augalinį paveldą, o augalai, auginti jame, į Lietuvą yra atkeliavę sąlygiškai neseniai. Tačiau darželis, kaip ir rūta, tiesiog neatsiejamas nuo vestuvių ritualų ir tradicijų, įsitvirtinęs dainose ir papročiuose, net yra tapęs savotišku mergelės atitikmeniu. Kaip bernelio vertė buvo sprendžiama iš jo žirgelio gražumo, eiklumo, taip mergina vertinama pagal savo rūtų darželį. Ir Višinskis pažymi žemaitiškų gėlynų sąsajas su mergele: „Prie kiekvienos trobos būtinai turi būti darželis – tikras mergaičių turtas ir džiaugsmas; jei darželio nėra ar jei jis apleistas, vadinasi, mergaitės šituose namuose nėra. Mergaitės didžiuojasi darželiais: kurios jis puikesnis ir gražesnis, tą visi laiko geresne.“

Bona galvoja apie savo Valdovų rūmų sodą, kur rudenio apelsinmedžius su vazonais įnešdavo vidun. Deja, niekas nepamena kur, nors turėjo būti speciali patalpa. „Depo“ supermarkete, kur jos su dukra dažnai medžioja retesnius augalus, dekoratyvinių augalų skyriuje greta alokazijų (alocasia) ir filodendrų (philodendron) parduodami dailių pomidorų (Solanum lycopersicum) krūmeliai ar citrinmedžiai (Citrus limon) vazonuose. „Niekada nebuvo aiškos skirties tarp dekoratyvinių augalų, vaismedžių ar daržovių“, – pagalvoja. O kokie madingi buvo apelsinmedžiai jos karaliavimo laikais! Bonos Sforcos sodas galėtų būti vadinamas apelsinų darželiu.

Akivaizdu, kad šis nedidelis augalų sklypelis atliepė tam tikrus itin svarbius poreikius, jis ne tik atliko dekoratyvinę funkciją ar tarnavo farmaciniams, buitiniams tikslams. Tautosakos šaltinių rengėja ir tyrinėtoja Jurga Sadauskienė, apie rūtų darželį rašiusi tiek savo mokslo darbuose, tiek populiariojoje žiniasklaidoje, taip pat kėlė klausimą, kas lėmė tokį rūtų darželio ir rūtos populiarumą. Kaip teigia tyrinėtoja, negalima atmesti prielaidos, kad rūta į mūsų tautosaką atėjo iš kitų šalių dainų tradicijos. Darželio idilę galime matyti profesionalioje moterų prozoje, tarkim, dar XIX a. iš kritinio taško į moters dalią Lietuvos kaime žvelgusios Žemaitės rūtų darželis laisvos formos tekste „Palaidos mintys“ idealizuotas, o rūtos čia siejamos su pačia lietuvių tauta:

„O į darželį įėjus, į vadinamąją kliombą, akis traukia į visas puses, širdelė džiaugiasi: bezai, pinavijos, rožės, lelijos žydi, klesti, baltuoja, raudonuoja, mėlynuoja. O tas kvapelis Dievo duotasis! Labiausiai po lietaus... Čia turime daugybę medelių, kerų ir žolių ne mūsų krašto; kurių savotiškų vardų nežinau, o šaukia juos: buldenž, kretens, akacija, agavus, agapantus, – visi gražiai žydi, skaniai kvepia ir iškilmingai išrodo. O tarp jų lovelė garbanotų

rūtelių, iš šalies dievmedėlis, iš antros gauruotė mėlėlė, o į rinkį raudongalviai zakrastėliai. Toji mano lovelė, terpu iškilmingųjų kerų suspausta, išrodo kaip mūsų mylimoji tėvynėlė, spaudžiama galingų kaimynų. Mano rūtelėms užstoja tankiai saulelę ir smelkia didžiūnai; taip tėvynėlei neleidžia laisvės ir šviesos – spaudžia galiūnai. Vienok mano rūtelės nieko neboja, kerėjasi ir garbanojasi; labiausiai pakraščiais rūtelių maželėliai zakrastėliai: užvertę raudonąsias galveles, nenuleisdami žibančių akelių, drąsiai spokso į puikius savo spelnėjus, tarytum juokiasi iš jų puikybės... Yra, yra ir mūsų tėvynėlėje drąsių zakrastėlių!”¹⁶⁴

Du kartus gėlyno alegorija pasitelkiama pedagoginėje moralinėje Šatrijos Raganos knygoje „Motina – auklėtoja“: „Juk jei norite, kad jūsų darželis gražiai pražystų, anksti imate jį ravėti, nelaukdamas, kol piktžolės išbujos ir nustelbs gėles. Ir vaiko siela yra darželis, kuriame auga ir gražiausių gėlių, ir bjaurių piktžolių sėklos. Jei paliksite tą darželį be priežiūros, nė kiek juo nesirūpindamos, tai tikriausiai piktžolės nustelbs gėles, nes jos beveik visumet yra vešlesnės. Bet jei rūpestingai ir sumaniai ravėsite piktžoles, joms vos tepradėjus dygti, o gėles ugdysite, laistydamos, purendamos žemę, saugodamos nuo viesulų – jūsų vaikui paaugus, jo siela pražys puikių puikiausiai ir skleis į visas puses malonų kvapą.”¹⁶⁵

Iš pavyzdžių matyti, kad darželis lietuvių kultūroje yra tapęs idealios būties arba tiesiog idealo, dvasingumo vizualine išraiška. Taip jis pakylėjamas iki simbolio, kuriam būdinga „įvairiopo transcendentiško galimybė“.¹⁶⁶ Kodėl būtent gėlynui suteikiama tiek reikšmės ir jis tampa tokiu pakylėtu vaizdiniu?

Gėlynas, kaip idealo išraiška, kūryboje atsiranda ne iš gyvo įspūdžio, o greičiau kaip sakinys ar literatūrinės tradicijos šablonas.¹⁶⁷ Kas inspiruoja motyvo plėtojimą tradicijoje? „Kokio reikia išorinio impulso, kad tam tikri tradicijos dalykai būtų intensyviau reflektuojami ir semantiškai perkoduojami?”¹⁶⁸ Nerasdami stiprios literatūrinės įtakos ar gilių istorinių šaknų, galėjusių lemti atitinkamų dainų paplitimą, turime svarstyti kitas priežastis, lėmusias motyvo paplitimą ir įsigalėjimą. Viena iš tokių priežasčių galime laikyti Europą užplūdusią gėlynų ir parkų madą, kuri inspiruoja ir intensyvesnę jos refleksiją. XIX a. antrojoje pusėje Lietuvoje darželiai stipriai išplito, tam įtakos turėjo ir socialiniai bei ekonominiai pokyčiai. Kaimo gyventojų gyvenimo sąlygoms gerėjant, namų aplinkoje imta mėgdžioti dvarų estetiką. Gėlynas tampa tam tikru sodybos gyventojų reprezentantu.

¹⁶⁴ Žemaitė, *Raštai*, t. 3, Vilnius, 2002, p.140.

¹⁶⁵ Šatrijos Ragana, *Motyna auklėtoja*, Kaunas, 1928, p. 93.

¹⁶⁶ Donatas Sauka, *Tautosakos savitumas ir vertė*, Vaga, 1970, p. 235.

¹⁶⁷ Jurga Sadauskienė, *Rūtų daržas: poetinio simbolio transformacijos XIX amžiuje*, Tradicijos tėkmė, Tautosakos darbai XXXIX 2010, p.141.

¹⁶⁸ Ten pat, p.145.

Bona galvoja, kad būtent šie gana akademiški sakiniai galėtų paaiškinti rūtų darželio fenomeną. Dabar sunku suprasti susižavėjimo rūtos augalu priežastis, tačiau praėjusios mados ir aistrų objektai dažnai atrodo neverti kokio nors susižavėjimo, kaip, tarkim, filodendras Spiritus Sancti, nors dabarties problemų (rūšių nykimo Žemėje) kontekste tai atrodo suprantama, tačiau nežiūrint jo beprotiškos kainos ir garbinimo, jis neturi pakankamo vizualumo, kad matytume suvenyruose ar pramonės gaminių dekore. Bona galvoja, kad mūsų tautosaka pasakoja apie prasiautusią darželių madą. Nauji augalai ir pagaliau atsiradusi galimybė juos auginti vos ne kiekvienam norinčiam sukūrė dar vieną – rūtų darželio – maniją. Nors jos negalima vadinti finansiniu burbulu, tačiau gana nemažai požymių kaip tik atitinka kitų tokių manijų požymius.

– *Tavo rūtos buvo madingos kaip dabar Monstera Albo*¹⁶⁹, – sako Bonos dukra. – *Visi save gerbiantys ar tiesiog norintys pasipuikuoti stilingais namais perka Monstera Albo.*

„Reprezentacinį gėlyno aspektą rodo ir jo vertės iškėlimas. Gėlyno vertingumas nusakomas sėjamų sėklų brangumu, tuo, kad jos atvežtos iš toli – iš kultūros centrų. Kitas vertės matas – didelė kaina: „Vai, tai brangiai rūtelė auginta: Iš Vilnužio sėklelė parnešta, iš gartyno sėjėja samdyta, žaliu vynu rūtelė laistyta, diemedėlio kuoleliais smaigyta, baltų gulbių sparneliais dangstyta.“¹⁷⁰

Čia Bona pasakytų, kad galima padaryti net keletą labai svarbių šiam tyrimui išvadų. Visų pirma rūtų darželis, jo augalų gražumas ir retumas yra statuso (merginos) simbolis, tai būdinga daugumai anksčiau minėtų augalų madų – tulpių karštligei, dvarų parkų ir oranžerijų madai, ką tik prasiautusiai variegatinių augalų manijai, kai augalas (reti augalai) kuria ypatingą jo savininko tapatybę. Taip pat ji pasakytų, kad daugybė darželio apdainavimų, tokių, kaip „Iš Vilnužio sėklelė parnešta...“, yra poetinis kasdienio daržininko triūso, jo rūpesčių atpasakojimas. Tautosakos tyrimuose nuolat kreipiamas dėmesys į tai, kaip rūtų darželio motyvu atskleidžiama krikščioniškoji ir ankstesnė – baltiškoji – pasaulėjauta, ieškoma įvairių tikėjimų, mitų fragmentų, tačiau rūtų darželis lieka žmogaus jausmų, tikėjimų, istorijos veidrodžiu, pats tarsi neturėdamas subjektiškumo.

Dainose apie rūtų darželį įžvelgiami gausos ir vaisingumo motyvai. Ir iš tiesų tie gausos motyvai nepaprastai aiškiai matyti. Sadauskienė teigia, kad jie „kyla iš senosios žemdirbių pasaulėžiūros, kaip teigiama, tai iššaukta to, kad žmonės tiesiogiai priklausė nuo augalų derlingumo. Gausa, moters reprodukcinės galios, erotiniai motyvai siejami su rūtų darželiu ypač ryškiai atsispindi vestuvinėse dainose. Būtent didelė senųjų dainų dalis – vestuvinės, o jų apeigose rūtų darželis, rūtų vainikas užima svarbią vietą.“ Iš tiesų gėlės sietinos su erotiškumu.

¹⁶⁹ „Monstera Albo“ – variegacinė „Monstera Deliciosa“ versija. Iš tiesų efektinga, kainavusi nemažai pinigų, nors ir dabar vieno ar kelių lapų karpinys (!) kainuoja 40–50 eurų.

¹⁷⁰ BsOD I 183.

Tačiau apie gausą, užburiančią gyvybės jėgą galėtų papasakoti bet kuris dabarties augalų augintojas, besidžiaugiantis nauju žiedu ar mažam alokacijos gumbeliui išleidus šaknis.

Taip pat rūtų darželis tyrėjų matomas kaip tarsi praplėsta riba tarp šiaupus ir anapus, o mergelė darželyje yra tarpininkė tarp šių dviejų sferų. Analogišką apsauginę, su vaisingumu susijusią funkciją turi ir suvalkietiško prijuosčių ornamentika, kuri leidžia naujai pažvelgti ir į taip dažnai dainose minimą lelijų simbolinę prasmę. Čia Sadauskienė cituoja Stasę Bernotienę: „Prijuostės siejamos liaudies tradicijoje su moters padorumo, tvarkingumo samprata ir, matyt, su vaisingumo siekiais, moters įsčių apsauga“¹⁷¹ (Bernotienė 1988: VI).

Pasak Sadauskienės, darželis dažnai suvokiamas kaip rojaus sodas, kur vaikšto Ieva. Mergelė tapatinama su rojaus „kvietkeliu“, o darželis – su dangišku rojum: „Dar džiaugiesi rūtele, kur pasėjai in lovele, – mislyk, kad nepagultų ir šalna neužpultų. Nusibodo dėvėtie, rūtelę apravėtie – nelaimingos mergelės, jūs iš rojaus kvietkelės! Kad jau jūs ją numesit, niekados neatrasit.“¹⁷²

Noras žvelgti į rūtų darželį kaip į metaforą, kaip į simbolinį pasakojimą, o ne į konkrečią augalų erdvę gali lengvai pakišti koją tyrėjui, kaip dabarties ir senesnės, dainose naudojamos lietuvių kalbos, skirtumai. Bona pastebi, kad ieškant žinių apie žodžio „daržas“ kilmę, Lietuvių kalbos žodynas nurodo, kad žodis „daržas“ reiškia ir rojų. Tiesiogiai rojų, tai ne metafora.

„Daržas reikšmė:

žemės sklypas prie sodybos daržovėms; tame sklype daržovės

nedidelis žemės sklypas

sodas

rojus

aptverta vieta gyvuliams

langelis (audimo raštas)

upės dalis tarp perkolo ir užtvaros (žvejojant)

ratas apie mėnulį, drignė”

Tiesą sakant, Sadauskienės tyrime pats pavadinimas („Rūtų daržas: poetinio simbolio transformacijos XIX amžiuje“) rodo požiūrį į rūtų darželį kaip į poetinį simbolį, bet ne materialų, istoriškai buvusį, o daug kur ir esantį reiškinių. Gal todėl kai kurios išvados atrodo kiek išgalvotos. Pavyzdžiui, Sadauskienė rašo, kad „vienoje dzūkų vestuvių dainoje gėlės prilyginamos dangaus kūnams: „Pirmas kvietkas žydėjo – Kai saulalė tekėjo, Oily, oi liuly, Kai saulalė tekėjo. Antras kvietkas žydėjo – Kai mėnulis žibėjo, Oily, oi liuly, Kai mėnulis žibėjo.

¹⁷¹ Stasė Bernotienė, Lietuvių valstiečių baldai (katalogas, su Z. Budryte, 2 d.), 1988.

¹⁷² BsOD II 308.

Trecias kvietkas žydėjo – Kai žvaigždelės mirgėjo“¹⁷³“, tačiau Bonai atrodo, kad čia jokio prilyginimo nėra ir tiesiog kalbama apie augalų žydėjimo laiką.

Darželis etnografinių dainų tyrinėtojų suprantamas daugiau kaip metafora, nuoroda į liaudies tradicijas, senuosius tikėjimus ar krikščionybę, tačiau ne kaip pats darželis *per se*, kuriame buvo auginti įvairūs augalai. Tuo tarpu daugybė dainų iš tiesų kalba tiesiog paprastai apie rūpestį augalais: „Mislyk, kad nepagultų ir šalna neužpultų. Nusibodo dėvėtie, rūtelę apravėtie“. Vargu ar čia būtina ieškoti slaptų prasmų.

Bona galvoja apie tą jausmą, kuriuo dalijasi dabartiniai augalų augintojai socialiniuose tinkluose, džiaugsmo jausmą, kai išsisuka naujas augalo lapas, kai skleidžiasi žiedynai ar mažame pagaliuke iš augimo taško pradeda kaltis pumpuras. Ar tai nėra tos reprodukcinės galios, stebinančios savo paslaptimi? Gyvybės stebuklas, tik ne moters, o augalo. Žmogaus (rūtų darželio atveju – mergelės) ir augalo kartu. Tas kūrimo ir augimo kartu džiaugsmas. Bona mano, kad labai sunku į šiuolaikinę kalbą išversti etnografinio Lietuvos kaimo papročiais ir dainomis apipintą žmogaus ir augalo meilės istoriją.

Dainose dažnai kalbama apie kasdienį daržininko triūsą ir pasigėrėjimą augančiais augalais. Pavyzdžiui dainoje „Tas mano darželis: „Tas mano darželis rūtelių prisėtas; tai mano rankelėm visas apravėtas“, toliau apdainuojama, kokios gėlės ir kada pražydo, puikuojamasi jų žiedais („Niurna iš pavydo ramunės patvoriuos“).¹⁷⁴ Darželis džiugina ir dainose „Oi, gražus gražus rūtelių darželis“¹⁷⁵ (yra ne viena versija).

Sadauskienė teigia, kad „gausos, vaisingumo, gamtos ciklo motyvai persipina su moraliai teisingu mergelės elgesiu, dora, idealios būties samprata, kaip tai daroma liaudies drožyboje ar skrynių tapyboje, kur augalai, paukščiai, saulės, žvaigždės, gyvatės, vabzdžiai, religiniai simboliai susiveja į gyvybės medžio šakų pynes: „Sode mergelė vaikščiojo, tenai bitelė zirzėjo. Landė bitelė po šakų šakas. Po šakų šakas, po lapų lapus. Mergelė gėlės ravėjo, Žieduos bitelė lakiojo – nuo žieduželio ant žieduželio rinko bitelė saldų medutį“ (LTR 2704/31/). Tačiau net atmetus mitinio mąstymo apraiškas, šiuolaikinis augalų augintojas atpažins tą patį gausos, jausmą, kai bitės, gėlės, medžiai, nokstančios daržovės pinasi į vientisą gyvybės ir džiugesio audinį. Kartais apdainuojamos ir be jokių metaforų, o tiesiog paprastos gerai pažįstamos daržininkams situacijos – „Žalias rūtas pasisėjau, laistyt česo neturėjau“.¹⁷⁶ Ravėjimo ir laistymo rūpesčiai apdainuojami ir kalbant apie ištekęjus merginai jos paliktą darželį.

„Ravėti“ yra giminingas žodžiui rūta, – sako sau Bona ir nusišypso. Jos vienas bičiulis neseniai juokavo, kad jis neaugina gėlių, tik rauna. Nežmoniškai greit besidauginantys augalai

¹⁷³ LLD VIII 2.

¹⁷⁴ Ten pat, laikmenos nr.: 1078, vieneto nr.: 4.

¹⁷⁵ Ten pat, laikmenos nr.: 335, vieneto nr.: 12, tekstų rinkinio nr.: 3532, teksto eilės nr.: 18.

¹⁷⁶ „Žalias rūtas pasisėjau“. Ten pat, laikmenos nr.: 1164, vieneto nr.: 2, tekstų rinkinio nr.: 4327, teksto eilės nr.: 4.

gožia vienas kitą, tenka retinti. Bona juokauja, kad jis augina rūtų darželį, nes „rūta“ reiškia „rauti“.

Darželio gėlių grožis, jų gausa ir klestėjimas akivaizdžiai yra ir statuso simbolis – darbštumo, turtingumo, gebėjimo kurti grožį ir kartu populiarių augalų turėjimo. Tačiau nors tradiciškai tyrėjų ir populiarios nuomonės šią erdvę ir statusą priskiria mergelei, dainos liudija kitaip. Rūtos, kaip bendrinio žodžio, žyminčio įvairius augalus, ir *Ruta graveolens* atskyrimo kontekste įvairių darželių, o ne tik rūtos, mada atrodo lengviau suprantama kaip dalis pasaulyje siautusias augalų mados, o dainuojamojoje tautosakoje simbolinėmis prasmėmis pripildyti augalai galbūt turi sąsajų su Europoje XIX a. išplitusia vadinamąja augalų kalba, kuria „kalbėjosi“ tiek vyrai, tiek moterys. Ši meilės, neapykantos, kitų jausmų ir santykių kalba buvo skirta tarpusavio pokalbiams.

Boną nustebina, kad dainose rūtas (kartais rūtus) sėja ir vyriškos lyties asmenys (bernelis, broliai). Kodėl apie tai nekalba tyrėjai? – klausė savęs. Ji niekur neaptiko vyro, kaip rūtų darželio augintojo, motyvo tyrimo.

Pavyzdžiui, dainoje „Pas rūtų darželį“¹⁷⁷ žvelgiama iš bernelio perspektyvos, nuo rūtų darželio jis joja pas mergele. „Ant tėvulio dvaro pas rūtų darželį“ bernelis balnoja žirgelį“¹⁷⁸, kaip ir „Pas rūtų darželį balnojau žirgelį“¹⁷⁹, o „An tėvulio dvaro stov rūtų darželis“¹⁸⁰ bernelis nuo rūtų darželio išjoja į karą. Panašu, kad bernelio lūpomis kalbama ir dainoje „Aš pasiejau žalius rūtus“, kuri taip prasideda: „Pasėjau žalius rūtus, bus mergytė mon, mon“¹⁸¹. Panaši yra „Sėjau rūtų, sėjau mėtų“¹⁸²: „Sėjau rūtų, sėjau mėtų, jau mergelė mano; – dar, dar, bernužėli, dar ne valia tavo“, o dainoje „Septyni rūtų lapeliai“ rūtos siejamos su berneliais: „Septyni rūtų lapeliai, devyni jauni berneliai“. Ypač linksma daržininkams skirta daina „Tyki dienele be vėjo“¹⁸³: „Tyki dienele be vėjo, tyki dienele be vėjo; berneliai ropes ravėjo, berneliai ropes ravėjo; jie ravėdami sukrimto, jie ravėdami sukrimto; net jų dunteliai išvirto, net jų dunteliai išvirto“.

Beje, čia Bona įtaria, kad „ravėjo“ veikiausiai reiškia „rovė“.

Tiesą sakant, daržas etimologiškai siejamas su rovimu. Antai lietuvių *daržas* ir latvių *dārzs* galbūt giminiski, s. v. a. targa (riba, siena; apskritimas), gr. δράσσομαι (sugriebti). Tačiau

¹⁷⁷ Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto lietuvių tautosakos archyvas [garso ir vaizdo įrašų duomenų bazė](https://archyvas.lti.lt) - <https://archyvas.lti.lt>, archyvinis šifras: LTRF mg, laikmenos nr.: 1655, tekstų rinkinio nr: 4669, teksto eilės nr: 387.

¹⁷⁸ Ten pat, laikmenos nr.: 479, vieneto nr.: 9, tekstų rinkinio nr: 919, teksto eilės nr: 5.

¹⁷⁹ Ten pat, laikmenos nr.: 1616, vieneto nr.: 17, tekstų rinkinio nr: 4745, teksto eilės nr: 18.

¹⁸⁰ Ten pat, laikmenos nr.: 885, vieneto nr.: 2, tekstų rinkinio nr: 1491, teksto eilės nr: 15.

¹⁸¹ Ten pat, laikmenos nr.: 1670, vieneto nr.: 10, tekstų rinkinio nr: 4650, teksto eilės nr: 66.

¹⁸² Ten pat, laikmenos nr.: 1124, vieneto nr.: 22, tekstų rinkinio nr: 4305, teksto eilės nr: 27.

¹⁸³ Ten pat, laikmenos nr.: 1383, vieneto nr.: 26, tekstų rinkinio nr: 4475, teksto eilės nr: 90.

gal greičiau < *žardas (bet pirmenybė teikiama metatezei iš *žardas); dar kitų jis siejamas su s. isl. draga (išplėšti, traukti).¹⁸⁴

Darželis yra išsklidęs, susipynęs su mišku ar pieva, net su kapinėmis. Nors dažnai kalbama apie tai, kaip brolelis užtvėrė tvorą, bet augalai dainuojamojoje tautosakoje pereina į paukščius, darželyje sėjamos ir auga ne tik mėtos, lelijos, radastos, rožės, pinavijos, kitos gėlės, bet ir kanapės (greta prijungiamas žodis rūta, kuris, matyt, tikrai nereiskia augalo rūtos): „Pasėjau kanapį, rūta“¹⁸⁵, serbentai, apyniai, jovaras, liepa, diamedis, kriaušė („Jei daržą turime, ... bevelijame jame turėt obelis, grūšias“¹⁸⁶), kukuoja gegutė, atskrenda kiti paukščiai, o ne vienoje dainoje net degtinė (arielka) geriama („Rūtų daržely žydi lelijėlė, mūsų močiulė arielkėlė gėrė“¹⁸⁷), o kartais ir palaidojamas brolelis/bernelis. Klausant dainos „Rūta žalioj, krenta rasa ant baro“ ir kitų, kurios prasideda „Rūta žalioj“, aiškiai girdisi „Rūtoj žalioj“¹⁸⁸, t. y. veiksmas vyksta rūtoje – žolyne ar gėlyne, o ne rūtos augale, kas dar kartą patvirtina žodžio „rūta“ kilmę ir darželį parodo kaip įvairių augalų erdvę. Tačiau ši erdvė visuomet susieta su žmogumi.

Be abejo, rūtų darželis dainose persisunkęs erotiniais motyvais ir užuominomis, jis yra svarbi vestuvinių apeigų dalis, žmogaus jausmų liudininkas, iš jo išvyksta vaikinai į karą, į bažnyčią tuoktis, į jį atvyksta piršliai, o galiausiai rūtos tampa kapo žole. Darželyje vyksta visi svarbiausi žmogaus gyvenimo įvykiai ir kasdienybė (ne tik mergelės), kuri dažnai iliustruojama pridėdant daržo augimo trukmę (metus, dienas). Tad šiame gyvenimo centre vietą randa įvairiausi reiškiniai, vyksmai, net ir arielkos gėrimas. Tai liudija, koks glaudus ryšys sieja šią augalams dedikuotą erdvę ir žmogų, kuris čia tiesiog gyvena, myli, skiriasi su mylimaisiais, eina per kasdienybę, susikalba su augalais, kartu veikia. „Sėdėjau aš darželį tarp žydinčių gėlių ir gėlelės suprato, kad aš tave myliu.“¹⁸⁹

Sforcos galvoje sukasi mintys apie tai, kad darže sėjamas ne tik laikas (jaunos dieneles), dainos protagonistė (ištekęjusi moteris) pasėja net balandį – „Aš pasėjau balandėlį

¹⁸⁴ Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė, <https://etimologija.baltnexus.lt/?w=daržas>.

¹⁸⁵ Ten pat, laikmenos nr.: 1120, vieneto nr.: 23, tekstų rinkinio nr: 4308, teksto eilės nr: 176.

¹⁸⁶ Postilla Catholica. Tái est – Iżguldimas Ewangeliu kiekvienos Nedelos ir szwętes per wissús metús Per Kúnigą Mikaloiv Davkszą Kanoniką Mednikų, iż łekiszko pergūldita Su walá ir dałaidimu wíreusíui. Wilniui, Drukárnioi Akadémios Societatis Iesv, A. D. 1599.DP558.

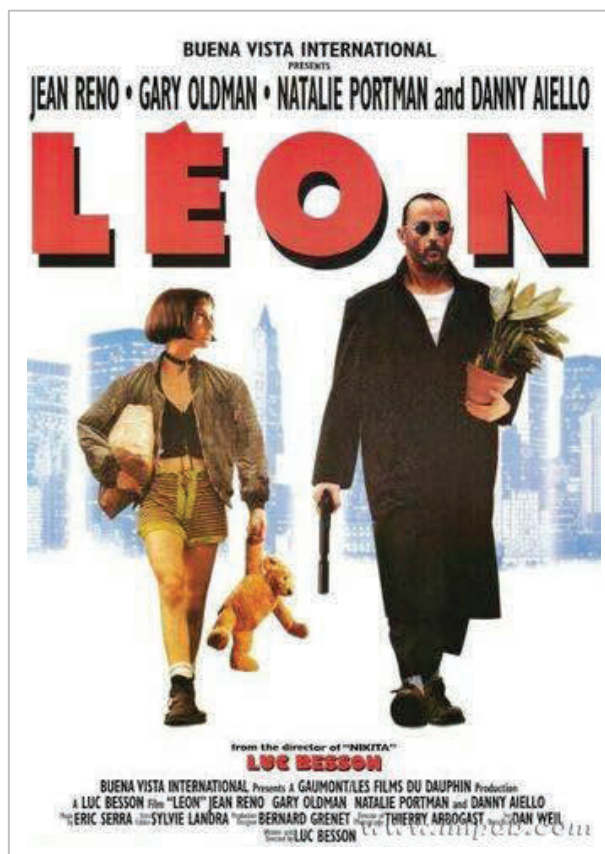
¹⁸⁷ „Rūtų daržely žydi lelijėlė“, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto lietuvių tautosakos archyvas garso ir vaizdo įrašų duomenų bazė - <https://archyvas.lli.lt>, archyvinis šifras: LTRF pl, laikmenos nr.: 398, vieneto nr.: 8.

¹⁸⁸ Ten pat, laikmenos nr.: 964, vieneto nr.: 2, tekstų rinkinio nr: 1650, teksto eilės nr: 13.

¹⁸⁹ „Sėdėjau aš darželį“, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto lietuvių tautosakos archyvas garso ir vaizdo įrašų duomenų bazė - <https://archyvas.lli.lt>, archyvinis šifras: LTRF mg, laikmenos nr.: 791, vieneto nr.: 3, tekstų rinkinio nr: 4763, teksto eilės nr: 21.

daržely“¹⁹⁰. Jame dažnai veikia įvairūs paukščiai, kartais net ištekėjusi sesė ar dukra aplanko tėvų namus pasivertusi (pavirtusi) gegute. Dainoje „Augo rūtelė žaliai daržely“ girdime: „Augo rūtelė žaliai daržely, augo rūtelė žaliai daržely penkiom šešiom šakel; kas šakytėlę tai gegutėlė, kas šakytėlę tai gegutėlė kas rytelis kukav; tolei kukavo, kol iškukavo, tolei kukavo, kol iškukavo iš močiutės dukrel“¹⁹¹. Mergelė ne tik pasiverčia gegute, bet ir iš jos kukavimo atsiranda. Šis motyvas dažnas ir interpretuojamas įvairiai – darželyje taip pat su penkiom šešiom šakelėm auga ne rūta, o klevas, diamedis, vyšnia, kurioje gegutė kukuoja ir iškukuoja merginą. Viskas susipina į gyvybės pynę – paukštis, augalai, žmogus.

Bona galvoja, kad kalbėjimas apie šias pynes nėra formalus dainuojamosios tautosakos kūrinio nagrinėjimas, priešingai, stebina ir džiugina augalų, gyvūnų, žmonių tinklas, natūralus, gyvas. Bona galvoja, kad daržas yra gyvas audinys, supintas iš daugelio virkščių – žmogaus, augalų, paukščių, žirgo, bitės ir dar viso ko, ką kasdienybė įpina į šį pasakojimą. Mergelė (kartais bernelis) čia tiek suaugusi su augalais, kad kartais nelieka skirties.

¹⁹⁰ Ten pat, laikmenos nr.: 1318, vieneto nr.: 2, tekstų rinkinio nr: 2383, teksto eilės nr: 32.

¹⁹¹ Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto lietuvių tautosakos archyvas garso ir vaizdo įrašų duomenų bazė - <https://archyvas.lti.lt>, archyvinis šifras: LTRF mg, laikmenos nr.: 435, vieneto nr.: 8, tekstų rinkinio nr: 3787, teksto eilės nr: 8.

Galima sakyti, kad labai dažnai sutinkamas merginos prilyginimas lelijai, kitoms gėlėms yra gana įprasta metafora, tačiau tradicija dažnai ne lygina merginą su lelija, o kalba apie leliją ar kitą darželio gėlę ir tik iš aprašomo veiksmo tampa aišku, kad tai mergina, o ne gėlė: „Oi lelija, lelijėla, kur tu vaikštinėji?“, „Oi pražydo lelija, sesuo brolių budina“, arba „Miegok, mergelė, daržo rūtelė“¹⁹². Darželio gėlės sudaro daugelio žaidimų-ratelių pagrindą, kai dainuojama „nežinau, nežinau, kurią gėlę skinti“ renkantis merginą. Dainoje „Sėjau rūtas“¹⁹³ sėjamos rūtos, mėtos, lelijos ir jaunos dienos, dygsta rūtos, mėtos, lelijos ir jaunos dienos, jaunos dienos ir laistomos „kaip žalios rūtelės“. Čia mergelės jaunos dienos auga kartu su kitais augalais, neįsivaizduojant jokio skirtumo.

Bona Sforca nori papasakoti apie kentaurą iš žmogaus ir augalo ir todėl ketina pakartoti iliustraciją iš skyriaus apie žaliuosius monstrus. Daržas turi rankas sėti, laistyti, ravėti, jis turi žmogaus rankas vazonui pagaminti ir jame vėliau gali keliauti, įgaudamas judėjimo laisvę.

Tiesa, šioje iliustracijoje žmogus rankoje laiko ir ginklą. Tačiau filmo siužetas pasakoja apie vienintelį šio žmogaus artmąjį – augalą vazone. Iš kitos pusės, ginklas dabar mums primena, kad Ukrainoje vykstantis karas niekur nedingo. Bonai daržas gerokai įdomesnis, nei tyrimo pradžioje. Platus šio reiškinių formų, istorinių kontekstų, transformacijų spektras leidžia permąstyti ne tik mūsų įprastai suprantamo (gerokai siauresnės) daržo reikšmės, bet ir yra derlingas laukas kūrybai. Nors šiuolaikinio meno kūriniui pakaktų vien dainos, kur pasėjamas balandis. Dainoje pasėjus balandį, ateina kazokai ir išsiveda dainos protagonistės „šelmų“ vyrą. Balandis neša teisingumą, apgina skriaudžiamą moterį. Daržas nėra izoliuotas nuo pasaulio įvykių, dainuojamojoje tautosakoje ypač dažnai daržas atspindi vaikinių išvykimą į karą. Bona galvoja, kad ir šiandien ji pasėtų daugybę balandžių tam, kad baigtųsi karas, kad būtų nubausti karo nusikaltėliai – žudikai ir prievartautojai. Kita vertus, darželis visai netikėtai atsiveria kaip vieta, tinkama gedėti ir laidoti mirusiuosius.“¹⁹⁴

Vertėtų daryti išvadą, kad dainose iš tiesų galima rasti archaiškų gamtiško pasaulėvaizdžio, senųjų ikirikščių tikėjimų pėdsakus, mitinio mąstymo apraiškų ir ryškias katalikybės įtakas, tačiau šio tyrimo dėmesys kitur – svarbu, kad lietuvių tautosakoje nėra skirties tarp gamtos ir kultūros, skirties tarp gamtos ir žmogaus. Dabar mes sakome, kad daržas yra su kultūrinta gamta, tačiau vėlgi net lietuvių kalbos žodynas nurodo tokią pirmąją žodžio „kultūra“ reikšmę: „Kultūra – (žemės) dirbimas, ugdymas, auklėjimas, lavinimas, tobulinimas, garbinimas.“ Mūsų dabartinė sąvoka „kultūra“ kilusi iš lotyniško žodžio *cultura*, žyminčio pažangų javų auginimą.

¹⁹² JD680.

¹⁹³ Ten pat, laikmenos nr.: 1049, vieneto nr.: 61, tekstų rinkinio nr.: 4205, teksto eilės nr.: 60.

¹⁹⁴ Kęstutis Grigaliūnas, *Mirties dienoraščiai*, Vilniaus grafikos meno centras, 2010.

Buvusiai karalienei maga pasiūlyti grįžti prie ištakų – kultūra turėtų būti santarvė su gamta. Ji pastebi, kad teorinį „gamtos“ ir „kultūros“ supriešinimą, pagimdžiusį žmogaus atskirtį, vis dar naikina paprastos kasdienės praktikos, kaip daržai, egzotinių augalų auginimas ar patys šiuolaikiškiausi žmogaus pasiekimai, kaip NASA daržai kosmose, kuriose taip pat sunku atskirti, kur yra „gamta“, o kas – „kultūra“. Čia ir rūtų darželis, nuvalius jam užkrautas ideologines klišes ir suformuotas nuostatas apie jį, yra labai aktualus, kaip aktuali Bruno Latouro iš graikų mitologijos pasiskolinta Gajos metafora. Rūtų darželis gali būti gaire, reikalinga dabartiniam žmogui – taikus santykis su gamta, gyvenimas ir kūrimas kartu. Galbūt tai, kad pats rūtų darželis nėra toks senas reiškinys, o yra dvarų įtakos rezultatas, tik savaip transformuotas, perkoduotas ir pakeistas pagal žemdirbio archaišką pasaulėvaizdį, daro jį dar įdomesnį, nes jis tampa jungtimi tarp dvarų sodų, parkų, oranžerijų ir archainio mitinio mąstymo, jis siūlo išcentruotą žinojimą, kuris yra diskursų ir įsitikinimų sfera, metanti iššūkį vyraujančioms institucijoms ir oficialioms tiesoms, prieštarauja reguliavimui ir vengia vienbalsių status quo išraiškų. XIX a. pasaulį apėmusi egzotinių augalų, gėlių moda, atėjusi iki Lietuvos kaimo, tampa labai svarbiu reiškiniu. Iš baudžiavos ištrūkęs mūsų žemdirbys perėmė atėjusią madą, buvo jos įtrauktas ir apsvaigintas, tačiau eliminavo Vakarų kultūroje įsitvirtinusio racionalizmo viršenybę, pritaikė darželio reiškiniui savitą kūrybišką požiūrį.

Rūtų darželis buvo ne tik augalų moda, bet ir nuoširdi aistra, gyvenimo palydovas, bendražygis, suaugęs su žmogumi kasdienybės ir kūrybos saitais. Iš dainuojamosios tautosakos aiškiai matyti Donna Haraway siūlomas čiuptuvinis mąstymas, kai viskas susipynę į nuostabias kvapą gniaužiančio grožio ir meilės pynes. Rūtų darželis, itin dažnai susijęs su vestuvių ritualais, erotikos ir meilės motyvais, nėra praradusių aktualumą šiuolaikiniame kontekste archainių tradicijų liudininkas, jis įdomus, gyvas, nes kalba apie augalų madas, kurios neišnyko, kurios kartojasi ir dabartyje, nes daržininkai lygiai taip pat ir dabar galėtų pasakoti apie savo susižavėjimą išdygusia alokacija, mėlynai blizgančiu Blue Oil paparčiu, kaip lietuvių etnografinės dainos pasakoja apie augančias lelijas. Šie susipynusių augalų, paukščių, mergelės ir bernelio gyvenimų, sekso, gimimų ir mirties ornamentai-pasakojimai primena, kad meilė augalams ir meilė žmogui gali būti viena ir ta pati – gyvybės – srovė. Bona sugalvos, kaip pasėti balandį, ji gaus balandžio sėklų.

Pavargusi rašyti šias eilutes, ji eina apžiūrėti, kaip žiedą formuoja anturis, o kai jis užbaigs šį darbą, ji galės pabandyti sukryžminti kokias dvi anturių veisles. Prie savo augalų Bona taip pat sustoja pamąstyti, pasikalbėti su jais, pasibėdavoti. Vyresnioji dukra šiais metais nevažiuoja į ilgas keliones, nes nenori palikti savo augalų prižiūrėti kažkam kitam, kas nemoka su jais elgtis. Šis pasaitėlis, surišantis žmogų ir augalus, sukuriant savotišką kentaurą, yra ganėtinai trumpas. Ir būtent tai yra rūtų darželio fenomenas – jis pilnas pasakojimų apie žmogų-augalą. Mergelė susipynusi su savo augalais, rūtos tampa ja, o ji – rūtomis, kitais savo darželio augalais.

VI. TRUMPAI APIE GĖLIŲ KALBĄ

Kalbant apie lietuviško rūtų darželio fenomeną, tautosakoje su rūtų darželiu siejamas gėlių ir kitų darželio augalų simbolizmas galėjo būti ir XIX a. naudotos „gėlių kalbos“ atgarsiai. Bet kuriuo atveju šie reiškiniai turi nepaprastai daug paralelių. Floriografija (gėlių kalba) yra kriptologinės komunikacijos priemonė naudojant ar išdėstant gėles. Gėlių kalba ir simbolika žinoma nuo amžių, ją naudojo kinai, graikai, romėnai, asirai, indai ir egiptiečiai.

XIX amžiuje Europa kraustėsi iš proto dėl gėlių. Jos buvo visur – namuose, sode, įsegtos į drabužius ar plaukus, kaip puokštės rankose... Apie merginų gebėjimus spręsdavo pagal puokščių darymo meistrystę (kaip iš rūtų darželio buvo sprendžiama apie merginą). Moterys studijavo botaniką ir skaitė spaudą užplūdusius įvairiausių patarimų, kaip sudėlioti gėles. Viktorijos laikais gėlių kalbos, kaip slaptos komunikacijos priemonės, naudojimas sutapo su didėjančiu susidomėjimu botanika.

Dažniausiai teigiama, kad pirmasis leidinys, kuriame gėlės siejamos su simboliais, yra Josepho Hammero-Purgstallo „Gėlių kalbos žodynas“ (*Dictionnaire du language des fleurs*, 1809), o pirmasis floriografijos žodynas „Gėlių kalba“ (*Le langage des Fleurs*) pasirodė 1819 m., jį parašė Louise Cortambert slapyvardžiu Madame Charlotte. Anglų kalba viena iš pirmųjų knygų apie gėlių kalbą buvo 1825 m. išleista britų botaniko, sodininkystės rašytojo ir sodininko Henrio Filipso „Gėlių emblemos arba gėlių kalbos vadovas“ (*Floral Emblems, or A Guide to the language of flowers*).

Gėlėms suteiktos reikšmės tarnavo įvairiems jausmams išsakyti, kurių pagal etiketo normas ar dėl kitų priežasčių nederėjo demonstruoti viešai. Be abejo, gėlių kalba buvo skirta flirtui ir meilei, tačiau ne vien palankiems jausmams reikšti. Balta lelija reiškė širdies tyrumą, grožį, skaistumą. Čia vertėtų priminti Povilo Višinskio lietuviškų darželio gėlių, tiksliau, lelijos, aprašymą, pateiktą skyriuje apie rūtų darželį: „Po rūtos labai gerbiama lelija – nekaltybės simbolis“¹⁹⁵. Tačiau geltona lelija jau reiškė tiesiog neapykantą.

Į puokštę buvo galima įkomponuoti ir oranžinę leliją, kuri naudojama kartu su geltonąja reiškė melagingumą ir apgaulę. Norint įgelti oponentui dėl jo nesėkmių bendraujant su priešingos lyties atstovais, galima buvo dovanoti puokštę su burnočiais, simbolizuojančiais vienatvę. O riešutai tiesiog nurodydavo į puokštę dovanų gavusio kvailumą. Puokštės buvo viena mėgstamiausių XIX a. dovanų. Joms buvo sukurti įmantrūs juvelyrikos kūriniai –

¹⁹⁵ Povilas Višinskis. *Raštai*, surinko A. Sprindis, paruošė A. Žirgulytė, Vilnius, 1964. p. 165.

puokščių laikikliai. Puokštes moterys nešėsi į teatrą, koncertą, su jomis ėjo į miestą¹⁹⁶. Ar ši tradicija neprimena daugybės lietuvių liaudies dainų apie merginos priskintas rūteles? Taigi gėlių kalba pasakoja apie XIX a. Europą užplūdusią aistrą gėlėms, kurios buvo auginamos namuose vazonuose, jomis buvo puošiamos pokylių salės, namai, žmonės puošėsi patys. Gėlėmis jie reiškė įvairius jausmus, tačiau taip pat tai reiškė ir jausmus gėlėms.

XIX a. pradžioje Prancūzijoje ir kitur buvo populiarios ne tik skintos gėlės, bet ir jų „šaltinis“ – vadinamieji gėlių sodai, kuriuose stengtasi turėti kuo daugiau žydinčių gėlių. Istorijos šaltiniai pažymi pirmosios Napoleono Bonaparto žmonos Žozefinos aistrą gėlėms. Tai paskatino ją įkurti garsiuosius Malmezono dvaro sodus, kur imperatorienė augino daugiau kaip 250 veislių rožių, atvežtų iš tolimiausių pasaulio kraštų. Gėlių kalbos kaip reiškinio šiame tyrime nepaminėti neįmanoma, tačiau, kai kurių autorių nuomone, gėlių kalba tebuvo labai siauro rato saloninis žaidimas. Jie remiasi tuo, kad, nepaisant tokios literatūros populiarumo, nėra jokių realių įrodymų, kad žmonės iš tikrųjų kurdavo puokštes tam, kad perteiktų konkrečias žinutes.

¹⁹⁶ Pagal: Lina Krasnovaitė-Siparienė, *Gėlių kalba*, Filigrania, 2015.
<http://www.filigrania.lt/lt/articles/ratione%20esse%20itaque>, (žiūrėta 2024 m. sausio 10 d.).

VII. ORNAMENTAS: UŽMIRŠTO DIALOGO LIUDIJIMAS

Šiame skyriuje siekiama pagrįsti mintį, kad augalinis ornamentas nuo seno, o ypač XVII a.–XX a. pradžioje atliko ne tik dekoratyvinės puošmenos vaidmenį architektūroje, bet ir buvo tam tikras augalinio pasaulio, gamtos tęsinys ar reprezentantas architektūroje, ypač ten, kur dėl tam tikrų sąlygų buvo jaučiamas gyvosios augalijos trūkumas. Dar daugiau – augalinio pasaulio naujovės, botanikos atradimai ir tyrimai, sodų meno vystymasis veikė architektūrą, atspindėjo interjerų dekore, inspiravo naujų meninių stilių atsiradimą, buvo savotiškas tarpininkas žmogaus ir gamtos dialoge, jų tarpusavio „kalba“.

Bus peržvelgta, kokių būdu ši „kalba“ buvo išstumta iš architektūros, paskui išstumta iš miestų, iš urbanistinės žmogaus aplinkos į užmarštį ir tai, ką ji reprezentavo – augalijos pasaulį. Modernizacija, modernizmas suformavo naują požiūrį į aplinką, suformavo ir ideologiją, kurioje gamtiškajam pasauliui neliko vietos. Jis į užmarštį buvo stumiamas per sąvokas – diegiant naują kalbą, pervadinant. Tačiau ir šiuolaikybėje kol kas tiek ornamentas, tiek augalija intensyviai urbanizuojamoje aplinkoje vis dar lieka „nereikalingos puošmenos“ bei „dekoro“ vietoje, nėra atgavę savo, atrodo, akivaizdžios reikšmės.

Ornamento ištakos siekia pačias žmonijos formavimosi ištakas. Turėdamas ir neišvengiamą puošybinę funkciją, jis visuomet buvo pirmiausia tam tikra simbolinė raiška, kalba, kuri skirtingais istoriniais tarpsniais atliko įvairias funkcijas, tačiau viena liko nekintama – nuo savo gyvavimo pradžios ornamentas yra susietas su augalijos pasauliu (išskyrus senąsias Amerikos kultūras), atkartoja jo motyvus. Šio skyriaus tikslas – pažvelgti į ornamentą ne kaip į puošybinį elementą, kurio pagal modernistinės architektūros nuostatas galima lengvai atsisakyti, o kaip į tam tikrą jungtį, tarpininką tarp žmogaus ir augalijos, jos reprezentantą.

Einant senamiesčio gatvėmis šaltą žiemos dieną, kai visą augaliją padengęs sniegas, išskyrus plikus medžių kamienus ar pušų kupolus bei eglių konusus, kurių mieste vos vienas kitas, pakėlus galvą gali matyti sustingusias gėlių pynes namų fasaduose; metaliniais balkonų, laiptinės turėklais vejasi vijokliai, skleidžiasi žiedynai, rožių žiedai atsiduria medinėse duryse, svyra vaisių pynės, virš langų ir durų kyla aukštyn akantas, stiebiasi gėlės, kai kada nukeliaudamos lubomis ir susisukdamos į dailią rozetę. „Dekoras“, įvardiname paprastai, kaip žymiajame Alaino Resnais'o filme „Praėjusiais metais Marienbade“ (1961), kur žiūrovas vedamas po ištapytais barokiniais skliautais, pro kolonas, po stiklo sietynais, puoštais stikliniais lapais, apačioje užsibaigiančiais saulėgražos žiedu, po auksuotais įmantriai supintų augalų ir žaidžiančių Amūrų lipdiniais virš durų, panašiomis lubų rozetėmis iš kriauklių ir trykštančių smulkių gėlių, toliau – į kambarį su veidrodžiais, kurių užapvalintame viršuje – grotesko ornamentas. Nuo žemyn žvelgiančio veido simetriškai svyra žiedų pynės, krinta žemyn palei

rėmo kraštus, augalai kryžiuojasi, apipina, juose atspindi jau minėtos lubų rozetės, sienų dekoras – vėl geometriniai ornamentai ir augalai, gėlės ir lapai, įkomponuoti virš durų arkų, virš karnizų, vėl svyra žiedų pynės, pabrėžiančios einančio žingsnius. Kartu į siužetą eina ir žiūrovas, kol galiausiai koridoriuje, sudalintame lipdinių juostų, durų tarpų ir apmušalų stačiakampių mus pasitinka griežto prancūziško parko graviūra.

Prancūziškas parkas kaip teritorijos užvaldymas

Šio filmo niekada neegzistavusio Marienbado viešbutyje, kaip daugelio barokinių rūmų koridoriai, laiptų baliustrados, langų, durų angos ir veiksmas nepastebimai „išeina“ iš pastato į parką, kurio griežta struktūra, taisyklingomis piramidėmis apkirpti krūmai primena statinius, ne augalus, taip naikinant ribą tarp pastato, jo erdvių ir parko. Abu susilieja, tarsi išauga vienas iš kito, filmo siužetas tuo tik naudojasi. Filme lyg kadras kadre matome vaidinamą spektaklį, už aktorių nugarų – vėl prancūziškas parkas, nutapyta taisyklingų geometrinių formų medžių alėja, tolstanti į perspektyvą.

Oficialūs prancūziški parkai nuo XVII a. gerokai skiriasi nuo savo pirmtakų renesansinių parkų, nuo itališkos ar angliškos parkų tradicijos. Pasak Kalifornijos San Diego universiteto komunikacijos ir sociologijos profesorės Chandros Mukerji, dideli simetriški Versalio sodai su geometriškai tiksliais gėlynais ir griežtai apkirptomis alėjomis dažniausiai minimi kaip klasikos ir elegancijos pavyzdys, o ne dėl savo politinės reikšmės. XVII a. Versalio, karaliaus Liudviko rezidencijos, parkas buvo suprojektuotas ne tik estetiniams malonumams, iš tiesų jis paties valdovo valia suformuotas išskirtinai kaip politinės ir karinės kontrolės apraiška, rodanti valstybės galią, kaip ir sudėtingas kanalų, tvirtovių ir miškų tinklas buvo sukurtas dominuoti virš gamtos bei kraštovaizdžio. „Prancūzijos žemės transformavimo į politikos erdvę metodai galbūt labiausiai atsiskleidžia oficialiuose soduose aplink karaliaus rezidencijas, ypač Versalį.“¹⁹⁷, – teigia Chandra Mukerji.

Dabartinis Versalis gimė Liudviko XIV galvoje, pamačius neseniai pastatytus Vo le Vikonto (Vaux-le-Vicente) rūmus netoli Paryžiaus, kuriuos supo nuostabus parkas su fontanais, tvenkiniais, kanalais, statulomis ir apelsinmedžiais, puošnumu stebino ir rūmų interjeras: prabangiai dekoruotos lubos, paausuoti salonai apstatyti gražiausiais ir brangiausiais baldais, daugybė gobelenų. Liudvikas XIV su pavydu apžiūrėjo ministro rūmus ir grįžęs nusprendė pastatyti įspūdingiausią ir gražiausią barokinę pilį. Šį architektūros šedevrą valdovas nutarė pastatyti Versalyje, perstačius medžioklės pilį, kur praleido laimingiausias vaikystės dienas. Ši maža *carton chateau* (kartoninė pilis), kurią Liudvikas XIII pasistatė, kad nereikėtų miegoti ant šiaudų, kaip savo memuaruose ją vadina Louisas de Rouvroy, Sen Simono hercogas, buvo

¹⁹⁷ Chandra Mukerji, *Territorial Ambitions and the Gardens of Versailles*, Cambridge University Press 1997, p. 2.

apsupta miškais apaugusių kalvų, kuriose lakstė laukiniai šernai ir stirnos, ji liko mėgiama ir Liudvikui XIV tapus monarchu, kur šis praleisdavo nemažai laiko.

Architektai ryžtingai priešinosi šiam Liudviko XIV prašmatnių salių ir išpūdingų parkų projektui: nuo Paryžiaus toli, vaizdas prastas, vietovė pelkėta ir nėra švaraus vandens. Vargu ar Prancūzijoje būtų galima rasti prastesnę vietą rūmams. Tačiau karalius buvo neperkalbamas. Kaip rašo buvęs valdovo dvariškis Sen Simono hercogas, „jį žavėjo mintis nugalėti gamtą ir savo turtais bei išradingumu palenkti ją savo valiai“. Rūmai buvo pastatyti ir tapo pagrindine karaliaus rezidencija.¹⁹⁸ „Versalis buvo materialaus dominavimo prieš gamtą modelis, kuris akivaizdžiai reprezentavo rėksmingas Prancūzijos galios pretenzijas.“¹⁹⁹

Šie rūmai yra ne tik baroko šedevras, bet ir iliustruoja gan akivaizdų absoliutinės monarchijos valdovo siekį bet kokia kaina įgyvendinti savo sumanymus, net jei jiems priešinasi pati gamta. XX a. lozungu tapęs žmogaus siekis „nugalėti gamtą“, palikęs mums srėbti itin nuodingą košę, kiša galvą dar čia, Valdovo-Saulės laikais. Parkų svarbą (iki pat XIX a. pabaigos) galime matyti pažvelgus į daugumą ryškesnių architektūrinių ansamblių, rūmų, ar tai būtų Ermitažas Sankt Peterburge (Mažasis Ermitažas ir jo žymusis kabantis sodas), ar Kvirinalio rūmai Romoje, kurių sodai užima net 4 hektarus, jau nekalbant apie parkų svarbą tyrinėjant įvairius valdovų užmiesčio dvarus ir rezidencijas. Visi jie yra ne tik malonumų, poilsio vieta, bet ir konstruktas, skirtas politinei bei socialinei reprezentacijai.

Sodų meno ir gėlininkystės plėtra bei įtaka

Galima sakyti, kad miesto sodas, augalija taip pat siekė atgauti valdančias pozicijas, savaip veikdami architektūrą ir urbanistikos plėtrą, skverbdamiesi į kasdienį miestiečių gyvenimą, buitį, meną ir literatūrą. Dalia Klajumienė straipsnyje „Miesto sodo“ idėjos ir praktikos atgarsiai XIX a. Vilniaus interjeruose“²⁰⁰ rašo, kad Europoje plitusios sodo meno idėjos ir Lietuvoje buvo diegiamos nuo seno. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje Vilniuje valdovo Aleksandro Jogailaičio laikais „vyko sparčios statybos ir XVII a. jau priskaičiuojami 25, o XVIII a. pab. – 32 rūmų (dažniausiai mūrinių) ansambliai su šalia esančiais mažesniais ar didesniais sodais Vokiečių, Didžiojoje, Pilies, Subačiaus, Rūdininkų, Trakų, Dominikonų g., o kai kurie, pavyzdžiui, Hilzenai, rūmus buvo pasistatę už miesto sienos“. Sodai buvę ir prie barokui būdingų didikų Kiškų, Radvilų, Sapiegų rūmų. Be pasauliečių didikų, nedidelius sodelius mieste turėjo ir vienuolynai. Tad didesnių ir mažesnių

¹⁹⁸ <https://www.vz.lt/laisvalaikis/akiraciai/2016/08/28/iliustruotoji-istorija-versalio-rumai-panasejo-i-kiaulide#ixzz5bdYcBL2V>

¹⁹⁹ Chandra Mukerji, ten pat.

²⁰⁰ Dalia Klajumienė, „Miesto sodo“ idėjos ir praktikos atgarsiai XIX a. Vilniaus interjeruose“, Acta artium vilnensis / 88–89 2018.

dekoratyviai suformuotų žalių plotų mieste iki XVIII a. pab. būta tikrai nemažai, ir tai urbanistinę panoramą darė itin vaizdingą.

XVIII a. pab.–XIX a. pr. sodų meno, ypač mieste, plėtotė visoje Europoje įgavo kiek kitokį nei anksčiau socialinį atspalvį, kadangi sodininkystė ir gėlininkystė tapo ne tik išrinktųjų aplinkos dalimi, nebe vien profesionalų, bet kone visuotiniu užsiėmimu. Padidėjęs susidomėjimas vietiniais ir egzotiškais augalais, noras juos įsigyti bei auginti, įvaldyta arba siekta įvaldyti „gėlių kalba“ paliko pėdsakų įvairiose to meto materialinės ir dvasinės kultūros srityse.“

Augalinį ornamentą tekstilėje tyrinėjusi Gabija Surdokaitė-Vitienė straipsnyje „Augalinis ornamentas XVIII a. audiniuose: kilmė, motyvai, mados“²⁰¹ taip pat į ornamentą žiūri kaip į socialinės-kultūrinės situacijos atspindį: „Pirmiausia reikia pasakyti, kad augalinis ornamentas audiniuose išreiškė tam tikrą estetinį skonį, bendrą tos epochos žmonių santykį su gamta ir botanikos mokslu, tad ir ornamento motyvų traktuotė, stilizacija ar komponavimas nulemti ne tik atsiradusių naujų technologinių galimybių, bet ir tam tikro laikotarpio ideologijos, mados tendencijų.“

Pasak Klajumienės, remiantis Vilniaus atveju, matyti, kad Europoje XVIII a. antroje pusėje–XIX a. plitusios sodininkystės ir gėlininkystės idėjos bei vykdyta praktika darė įtaką dekoratyvinės rūmų ir miestiečių būstų sienų tapybos, tiek sienų apmušalų, lipdybos, baldų raidai, o tai skatino interjero apipavidalinimo kaitą: „Atlikti šį tyrimą paskatino pastebėjimas, jog kai kuriuos Vilniaus namų sienų tapybos motyvus ir siužetus bei jų komponavimo būdus tiesiogiai paveikė XVIII a. pab.–XIX a. išpopuliarėjęs sodininkystės ir gėlininkystės menas, tapęs ne tik profesionalų sodininkų, bet ir specialių mokslų nebaigusių mėgėjų kasdieniu užsiėmimu. Į šią veiklą įsitraukė vyrai ir moterys, o domėjimasis vietine bei egzotine augmenija bei pastarosios adaptavimas vietos sąlygomis, keitimasis daigais, sodinukais, sėklomis ar vazoniniais augalais buvo laikomas išprusimo ir geros bičiulystės ženklais.“

„Dekoratyvinių, kad ir nedidelių, sodų bei gėlynų mada darė įtaką ir miesto pastatų projektavimui. XVIII a. pab.–XIX a. buvo stengiamasi, kad svetainių, salių, taip pat piešimui, muzikavimui, kavos ar arbatos gėrimui skirtų kambarių langai, verandos, balkonai būtų atgręžti į vidinių kiemelių sodelius. XIX a. Vilniaus miesto spaudoje randame nemažai žinučių apie parduodamus ar išnuomojamus namus ir butus, kur kaip privalumas nurodomas šalia esantis sodas bei į jį išeinantis balkonas. Kartais, kai dėl kokių nors priežasčių nepavykdavo minėto siekio įgyvendinti, vaizdą pro langą keisdavo peizažinė sienų tapyba arba panašaus tipo sienų apmušalai. Pasitelkus tapybą, vaizdingus apmušalus, langus būdavo savotiškai sujungiama vidaus ir išorės erdvė. XVIII a. tapo madinga sienas ištapyti sodų vaizdais ir žanrinėmis scenelėmis arba iliuzine tapyba „atverti“ perspektyvą į vaizdingą dekoratyvaus sodo panoramą.

²⁰¹ Gabija Surdokaitė-Vitienė, *Augalinis ornamentas XVIII a. audiniuose: kilmė, motyvai, mados* in: *Ornamentas: XVI–XX a. I pusės paveldo tyrimai*, sud. dr. Aleksandra Aleksandravičiūtė, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014, p. 166.

Pastaroji tradicija Vilniuje gyvavo iki XIX a. pr. ir mums pažįstama iš Antano Smuglevičiaus sukurto vyskupo Houvalto namo Pilies g. svetainės dekoro projekto, kuriame numatyta, jog esantis patalpoje ir žvelgiantis į ištapytą sieną žmogus galės pajusti, jog pro dviejų Atlantų figūras mato vidinį kiemo sodą su fontanu.“

Prancūzijos kultūra ypač stipriai veikia Europą, šį plitimo greitį Gabija Surdokaitė-Vitienė iliustruoja tokiu faktu: „1768 m. Marijos Antuanetės miegamasis buvo dekoruotas augaliniu ornamentu.“²⁰²

„Tad kalbant apie XVII a. natūralistinį audinių stilių, reikia turėti galvoje ne tik parkų kultūros, botanikos mokslo tradicijų atgimimą, bet ir Apšvietos idėjų suformuotą požiūrį į gamtą kaip meno objektą. XVIII a. audinių ornamente XVII a. baroko ornamento motyvai, papildyti naujai išpopuliarėjusių augalų fragmentų, persismelkė Apšvietos idėjomis.“²⁰³

Natūralistinis augalų ornamentas neabejotinai susijęs su domėjimusi turtingu augalijos pasauliu, augalų kolekcijų populiarumu, kurių rinkimo mada susijusi su Henriko IV (1553–1610) karaliavimo laikotarpiu, kai 1608 m. Jeano Robino sukurtas augalų rinkinys tapo išpopuliarėjusios knygos „Karaliaus sodas“ (Jardin du Roi) pagrindu.

Panašiai kaip XVII a., taip ir XVIII a. tam tikru laikotarpiu audinių raštuose buvo komponuojami augalų motyvai, kurie tuo laiku buvo madingi, kuriais žavėjosi visuomenė ir kurie buvo neseniai atvežti į Europą. XVIII a. buvo kopijuojami monarchų interjeruose ir soduose atsiradę augalai, jų nurodymu kurtos augalų kolekcijos.²⁰⁴

Sodo augalijos tąsa architektūrinėje ornamentikoje

Klajumienės tyrimai šiuo atveju reikšmingi tuo, kad parodo ornamento (tapyto ar lipdinių) reikšmę interjere. Jis svarbus ne tik tuo, kad savotiškai sujungė vidaus ir išorės erdves, bet ir kad užpildė sodo ar gamtinio peizažo stoką. Net patalpose, esančiose antrame ar trečiame aukšte, sienos ir lubos buvo ištapomos vijokliniais augalais apaugusiais pinučiais ir siekiama, kad langai atsivertę į balkonuose ar verandose sustatytus vazoninius augalus, kuriant pojūtį, kad patalpa yra sodo dalis. Siekis turėti nors nedidelį sodelį namuose ir sodininkystės tobulėjimas XVIII a. pab.–XIX a. lėmė didelę naujovę – kambarinių gėlių atsiradimą. Be to, kambarinių gėlių mada buvo vienas iš veiksmų, XIX a. pab. prisidėjusių prie naujojo meno (arba Art Nouveau, secesijos, moderno, jugendo) plėtotės.

²⁰² Ten pat, p. 185.

²⁰³ Gabija Surdokaitė-Vitienė cituoja Alainą Gruberį (*Blumen. Textilien mit naturalistischen Blumenmotive von spitenMittelalten bis zum19.Jahrhundert.Ausstellungskatalog.Fleurs. Les motifs floroux au naturel dans les arts textiles du moyen-age au XIXe siecle. Catalogue d'epositinon. Rigisberg:Abegg-Stiftung. 1986*).

²⁰⁴ Ten pat, p. 187.

Parkai bei sodai leido žmogui ne tik vizualiai stebėti peizažą iš toli, bet artimai dalyvauti augalijos augimo, virsmo procesuose. Augant miestams, keliantis į juos vis daugiau gyventojų iš kaimo, augalijos pasaulis lieka ar net vis labiau tampa reikšmingu kasdienio gyvenimo palydovu. Nuo XVIII a. antros pusės gėlės leido ne tik turiningai leisti laiką, atrasti tos srities bendraminčių, bet ir be žodžių perteikti pačius įvairiausius (romantinius ir religinius) jausmus bei vaizdinius vadinamąją gėlių kalbą (persiškai *salem*), kurios prasmės skleidėsi per profesionalią ir mėgėjišką floristinę tapybą, dirbtinių gėlių darymą, gėlių darželius bei gėlių puokščių komponavimą.²⁰⁵ Kaip matosi iš pateiktų pavyzdžių, miestams augant, paraleliai vystėsi ir sodininkystės menas, savaip formuodamas urbanistinį landšaftą, architektūrą, keliaudamas į miestiečių būstus gyvų augalų pavidalu. XIX a. pabaigoje želdynai miestų struktūroje tampa vienu iš pagrindinių elementų. Tai atsispindi didžiųjų miestų – Vienos, Berlyno, Paryžiaus ir Londono – rengiamuose generaliniuose planuose. Galime pastebėti ryškų gyvos augalijos persipynimą su architektūra. Architektūroje augalija, virtusi ornamentu, atliko svarbų vaidmenį lipdinių, sieninės tapybos pavidalu, kaip matome, užpildydama ir gyvosios gamtos stoką. Galima sakyti, kad ornamentas veikė ir kaip savotiškas tarpininkas tarp žmogaus kuriamų griežtų formų statinių ir natūralaus peizažo, gamtiškos aplinkos, nesant galimybės turėti balkoną su gamtos peizažu ar sodą, jie buvo simuliuojami, pasitelkiant augalinį ornamentą.

Net Atėnų akropolio architektūrinę struktūrą tyrusi Sophia Psarra šį kompleksą vertina visiškai kitu aspektu, įrodinėdama, kad geometriniai ryšiai tarp atskirų komplekso pastatų bei lankytojo suvokiamos eksterjero ir interjero erdvės ir jų elementai architektūros kompozicijoje visų pirma buvo skirti tam tikroms socialinėms idėjoms iliustruoti ir kultūrinei žiniai perteikti.²⁰⁶

Kaip Versalio sodas, atspindėjęs Liudviko XIV dikatoriškas ambicijas, taip ir augalinės gamtos motyvai architektūroje nebuvo skirti vien tik puošybai, priešingai, jie atspindėjo to meto kultūrinės tendencijas, požiūrį į gamtą ir atliko tam tikrą gamtiško pasaulio reprezentacijos funkciją, užpildė gamtos stokos spragas (atsiradusias miesto urbanistikoje ar dėl šaltuoju metų laiku Šiaurės šalyse ryškiai jaučiamos augalijos stokos), buvo tam tikru tarpininku tarp griežtų formų žmogaus sukurtų statinių ir gamtinės aplinkos, tarp žmogaus ir augalijos pasaulio.

²⁰⁵ Reda Griškaitė, Gėlių kalba, Atminimų sodai. Albumistikos etiudai, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos album amicorum katalogas, parengė Rima Cicėnienė ir Reda Griškaitė, Vilnius: LMAVB, 2016, p. 267–293.

²⁰⁶ Sophia Psarra, Architecture and Narrative: the Formation of Spaces and Cultural Meaning in The Journal of Architecture 15(4):543–549, August 2010.

Sophia Psarra The Parthenon and the Erechtheion: the architectural formation of place, politics and myth, The Journal of Architecture 9: 77–104. <http://dx.doi.org/10.1080/1360236042000197844> [žiūrėta 2019 04 09].

Ornamentas kaip nusikaltimas. Užmarštis

Kaip atsitiko, kad visas šis milžiniškas augalijos ir žmogaus bendrabūvio, trukusio daugelį amžių, prisitaikiusio prie miestų augimo, masyvas, atsiradęs vystant ir keičiant vienas kitą, tam tikras dialogas sodų ir ornamento pavidalu tapo išstumtas vienu ypu, kaip nereikalingas? Nors teigiama, kad šiuolaikinėje architektūroje ornamentas grįžta iš tremties²⁰⁷, tačiau dabarties architektai dažniau savo ornamentams ar pastatams, į kuriuos pačius žiūrima kaip į ornamentą, atspirties tašku naudoja pirmines daleles, tarkim, ląstelę, žvelgia į mikropasaulį, kurdami geometrinius ornamentus, o augalinis vis dar atrodo, jei ir legalizuotas, tai vis tik nepriimtas atgal. Kai vyksta tokia masinė užmarštis, ištiso gigantiško diskurso ištrynimasis iš atminties tiek, kad eidami gatve ir stebėdami istorizmo laikotarpio ar barokinius pastatus, puoštus svyrančiais vijokliais, akantais ar palmetėmis, matydami metalinius balkono turėklus iš susipynusių augalų lapų, vaisių pynės, nebesakome: obuoliai ir vynuogės, gebenė, gėlės, lapai. Greičiausiai mintyse pagalvojame – dekoras, puošyba, net sąvoka „ornamentas“ po visų išpuolių prieš jį skamba kaip kažkas menkaverčio, kas net nėra architektūra. Kaip ateina ši stulbinanti užmarštis, leidžianti mums nematyti to, ką, rodos, regi akis?

Visų pirma tai lėmė tam tikros istorinės modernizmo ir modernizacijos aplinkybės – Antrojo pasaulinio karo sugriautiems miestams ir besikeliantiems į juos kaimų gyventojams skubiai reikėję pigių greit pastatomų būstų, kur ornamentui tiesiog neliko resursų. Tačiau ornamento, kaip augalijos, gamtos pasaulio atstovo, likimas buvo nulemtas gerokai seniau. Dar 1908 m. Adolfas Loosas jį pavadino nusikaltimu. „Ornamento nebuvimas iškėlė kitus menus į netikėtas aukštumas“ – sakė A. Loosas 1908 metais parašytoje esė ir paskaitoje „Ornamentas ir nusikaltimas“ („*Ornament and Crime*“).

Taigi paskelbiamas nuosprendis, ornamentas apkaltinamas nusikaltimu ir „nužudomas“, ištrinamas (ar ne taip netrukus veiks totalitarizmas ir žmonių atžvilgiu?). Galima sakyti, kad procesas vyko keliais būdais – po Antrojo pasaulinio karo naujo identiteto, naujo pasaulio kūrimas vertė nustumti visa, kas priminė praeitį. Tam pasitarnavo ir modernizacijos procesai, iš tiesų pasiūlę naujų medžiagų ir atradimų pasaulį. Kita vertus, vyko sisteminga teorinė negatyvi redukcija, formuota, atrodo, priešingų architektūros stovyklų atstovų. Tarkim, Frankas Lloydas Wrightas savo „Testamente“ (pasinaudodamas Fredericko Froebelio mintimis) ragina neleisti vaikams patirti įprastų gamtos apraiškų, kol jie neįsisavino pagrindinių formų, slypinčių už jų pavidalo, ir teigia, kad kosminės geometrinės formos turėtų pirmiausia būti atskleistos vaiko protui²⁰⁸.

²⁰⁷ Robert Levit, Contemporary “Ornament”: The Return of the Symbolic Repressed, Harvard Design Magazine, Spring/Summer 2008.

²⁰⁸ Lloyd Wright, *A Testament*, Horizon Press, 1957, p. 15.

Le Corbusier savo ruožtu paprastas formas gyrė kaip kosmines elementarybes²⁰⁹ ir 1942 m. išvystė Moduliorą – žmogaus proporcijomis grįstą pastatų proporcijų skalę, kuri buvo savotiška Vitruvijaus traktato reminiscencija²¹⁰. Galbūt neatsitiktinai XX a. pr. iškeltos ir geštaltpsichologijos teorijos, teigiančios, kad žmogaus vizualinis erdvinis mąstymas grįstas tik pačiomis pagrindinėmis geometrinėmis formomis, kai kiekviena sudėtingesnė geometrinė forma proto suvokimu „skaidoma“ į elementarius sandus.²¹¹

XX amžius visa savo galia atsisuka ne tik prieš ornamentą, jis čia tik pradžia, nors ir svarbiausias šiame tekste. Galbūt visai dėsninga, kad pirmiausia sunaikinamas ar į užmarštį nustumiamas, atrodo, nesvarbias funkcijas turintis ornamentas – gamtos reprezentantas, o netrukus XX a. atsisuka prieš pačią gamtą ir, baisiausia, prieš patį žmogų. Šūkis „nugalėti gamtą“, paminėtas Sen Simono hercogo kalbant apie Liudviką XIV, Sovietų Sąjungoje bus kartojamas lagerių kaliniams statant Volgos-Dono kanalą, Plėšiniuose, vėliau Baikalo-Amūro magistralės tiesimo propagandinėje retorikoje.

Le Corbusier ir miesto-sodo idėja Sovietų Sąjungoje

XX a. 4 dešimtmetyje ir Le Corbusier, ir Frankas Lloydas Wrightas buvo Stalino pakviesti ir svečiavosi Sovietų Sąjungoje. 1931 m. sovietų pareigūnai paklausė Le Corbusier nuomonės apie Maskvos miesto rekonstrukciją. Savo atsakyme jis sukūrė planą, paremtą konstruktyvistų žaliojo miesto (*Green City*) idėjomis, tačiau toli lenkiantį žiaurumu Georgesą-Eugène Hausmanną, o ypač – individo poreikių nepaisymu.

Le Corbusier siūlė sulyginti su žeme istorinį Maskvos centrą, išskyrus Kremlių, Raudonąją aikštę, Didįjį teatrą ir Lenino mauzoliejų. Jo vietoje kiltų miestas, griežtai atskirtas į komercines, verslo, pramogų ir gyvenamųjų patalpų zonas. Gyvenamuosiuose rajonuose būtų didžiuliai surenkami iš unifikuotų dalių daugiabučiai pastatai, iš visų pusių apsupti parkais, *Green City* stiliumi. Miesto centre siūlė pastatyti kryžminius bokštus, suprojektuotus apgyvendinti nuo 500 000 iki 800 000 darbuotojų. Taip pat Le Corbusier rašė, kad Sovietų Sąjungoje veikia penktosios darbo dienos režimas – kiekvieną dieną penktadalis šalies darbininkų ilsisi. Šiuo penkių dienų planu ir buvo grindžiamas projektas, pagal kurį Maskvos miestas būtų sukurtas kaip milžiniškas viešbutis, kuriame gyventojai po penktos dienos pagal tikslius tvarkaraščius atvyktų pailsėti. Pagrindinę architektūrinę problemą jis matė poilsio

²⁰⁹ Wolfgang Welch, *Mūsų postmodernioji modernybė*. Vilnius, 2004, p. 176.

²¹⁰ Van der Straeten, *The Uncanny and the Architecture of Deconstruction*, Online Magazine of the Visual Narrative (ISSN 1780-678X), Vol. 5, B. 2011, p. 1. Prieiga per internetą: <http://www.imageandnarrative.be/inarchive/uncanny/bartvanderstraeten.htm> [žiūrėta 2019 04 09].

²¹¹ Ernst H. Gombrich. *Dailė ir iliuzija*, Vilnius, 2000, p. 222.

Rudolf Arnheim, *Art and Visual Perception. A Psychology of the Creative Eye*. California: University of California Press., 1974, p. 54.

vieneto žmogui ar namų ūkiui sukūrimo, vėliau grupuojant šiuos vienetus į pastatą ir dauginant juos.²¹² Žmogus čia vertinamas tik kaip darbinis vienetas, funkcinis aparatas. Paradoksalu, kad net Stalinas nepriėmė Le Corbusier projekto, tačiau šio menininko architektūra, paremta utopinėmis, antipaveldosauginėmis ir antižmogiškomis idėjomis, formavo išties architektų kartas.

Taigi, nors Sovietų Sąjungoje procesai vėlavo, tačiau nedaug, tendencijos buvo giminingos, kaip ir Europoje ar Amerikoje. 1953 m. kovo 5 d. mirus Stalinui, jau rugpjūčio 8 d. Sovietų Sąjungos Ministrų Taryba paskelbė naują ekonominį kursą, kurio esmę sudarė ne šalies karinės galios stiprinimas, o gyventojų materialinių ir buitinių interesų tenkinimas. Paskelbiamas nutarimas „Apie nesaikingumų pašalinimą iš projektavimo ir statybos“ – Komunistų partijos CK ir Ministrų Tarybos 1955 m. lapkričio 4 d. nutarimas Nr.1871²¹³, kuris iš karto užbaigė sovietinio monumentaliojo klasicizmo, kartais vadinamo sovietiniu ampyru, epochą. Ornamentas įvardinamas kaip „tuščias dekoras“ ne tik filmo „Paskutiniai metai Marienbade“ protagonisto balsu už kadro, ne tik Adolfo Looso, bet ir, kaip matome, Sovietų Sąjungoje tai buvo įvardyta beveik analogiškai.²¹⁴

Antroji užmarštis

Modernizacija pareikalavo lengvai tiražuojamų formų, atrandamos naujos dirbtinės medžiagos, kurios užvaldo vaizduotę ir buitį, tampa susižavėjimo objektais, žmogus pakyla į kosmosą, o tai vėlgi atsispindi žmogaus kurtoje aplinkoje, kine, mene, literatūroje, daiktų formose ir pan. Modernizmo reabilitavimas Sovietų Sąjungoje (kaip, beje, ir visame pokariniame pasaulyje) visų pirma buvo apspręstas ekonominių priežasčių: modernistinės formos pasirodė labiausiai tinkamos pramoniniam atkūrimui ir masiniam tiražavimui. Šiame kontekste į atšilimo periodą galima žvelgti ne kaip į tęsinį, o, greičiau, kaip į didžiulės industrinio modernizmo epochos nuo 1920-ųjų iki 1960-ųjų užbaigimą. Tiesa, Sovietų Sąjungoje modernizmo vystymasis tęsėsi iki pat šalies, kuri nesugebėjo pereiti į postindustrinę ir atitinkamai postmodernistinę fazę, iširimo.

Kad ir kokia naikinanti buvo sovietinė ideologija, tačiau būtent sovietai, nors beveik pašalinę augalinį ornamentą iš architektūros (naujo interjero idėjos itin tiksliai išdėstytos Eldaro

²¹² Sam Kinchin-Smith, *Grand plans: Le Corbusier in the USSR*, The Calvert Journal, 21 October 2015, prieiga per internetą <https://www.calvertjournal.com/articles/show/4868/le-corbusier-in-ussr-corbu-moscow-tsentsosoyuz> [žr 2019 04 09].

²¹³ „Об устранении излишеств в проектировании и строительстве“ — Постановление № 1871 ЦК КПСС и СМ СССР от 4 ноября 1955 года“.

²¹⁴ „излишество в проектировании и строительстве“ (perteklius projektavime ir statyboje) <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/257933-iz-postanovleniya-tsentralnogo-komiteta-kpss-%20i-soveta-ministrov-sssr-ob-ustraneni-izlishestv-v-proektirovanii-i-stroitelstve-4-noyabrya-%201955-g>

Riazanovo filme „Duokite skundų knygą“ (1965), vis tik išlaikė svajonę sukurti miestą-sodą. Tokia struktūra paremtas ir Vilniaus Lazdynų mikrorajono projektas. (Nors, kita vertus, nereikia pamiršti, kad toje pačioje Sovietų Sąjungoje, deklaravusioje dviejų pagrindinių klasių – valstiečių ir darbininkų – sąjungą, iki 1974 metų be pasų gyveno didelė dalis valstiečių ir tai buvo sąmoningos baudžiavinės politikos dalis. Tie, kurie dirbo su augalija, gamta, buvo laikomi esančiais žemesnėje hierarchijos pakopoje.) Sovietų ideologijai sodas ir buvo mieste, jungtyje su urbanistika. Ne tik Lazdynų projekto autoriai Vytautas Čekanauskas, Vytautas Brėdikis, Vytautas Kazimieras Balčiūnas, Gediminas Valiuškis (pažymėtina, kad už šį projektą 1974 m. buvo apdovanoti Lenino premija, o tai irgi rodo miesto-sodo idėjų palaikymą iš aukščiausios sovietų valdžios), bet ir kiti lietuvių architektai jautriai žiūrėjo į architektūros ir aplinkos santykį: Zigmas Liandzbergis, kartu su architektu Vytautu Vieliumi projektuodamas Centrinę universalinę parduotuvę (pastatyta 1974 m.), itin rūpinosi, kaip išlaikyti ryšį su landšaftu, stengėsi atsižvelgti į gamtines aplinkybes – upę, tas pats rūpestis buvo išsakytas brolių Algimanto ir Vytauto Nasvyčių, projektavusių „Lietuvos“ viešbučio pastatą (1965–1983).²¹⁵

Nors dar 1960 metais Billas McKibbenas paskelbė gamtos mirtį (viskas paliesta žmogaus, gamta tėra tik žmogaus sukurtas socialinis konstruktas), kad ir kaip būtų keista ir kaip rodo aukščiau pateikti pavyzdžiai, bandymai išlaikyti gamtos ir urbanistikos balansą visiškai nušluojami ne sovietų, o gerokai vėliau – su Sovietų Sąjungos iširimu.

Ornamento, augalinio ornamento užmarštis atėjo ne tik su naujomis modernizmo medžiagomis ir formomis. Naujai atgauta laisvė, identiteto formavimasis, naujos valstybės, tik kuriančios savo įstatymų bazę, negalėjo žvalgytis atgal, tuo labiau, kad virsmo laikotarpis pasižymėjo „laukinio kapitalizmo“ perversijomis, trumpam pasklidus bendrajai nuomonei, visą kultūrą nurašančiai kaip nevertingą. Šis net politikų kalbose pasigirdęs įsitikinimas Lietuvoje paliko ryškių pėdsakų. Sovietinė sistema turėjo savo ideologinę-biurokratinę kalbą, neoliberalistinę ideologiją atnešė savąją, pridėdama antrąją užmarštį atnešusius pakeitimus.

Taigi užmarštis buvo diegiama valingai ištrinant, pirmiausia, kaip tai daryta daugybės ideologinių sistemų, pervadinant, keičiant kalbą. Kaip katalikybė prisitaikė senąsias panteistines šventes, jas pervadinusi Velykomis ir pan., taip kadaise vyravusi „gėlių kalba“ pervadinta „tuščiu dekoru“. Galime stebėti virsmą, kaip tiek sovietinė, tiek dabartinė sistema keitė žodžius, tarkim, augalų sistemai suteikiant žmogaus poreikio, funkcijos vardą – nedidelis sodas ar parkas, prie daugiaaukščių yra tik žalioji ar rekreacinė zona, poilsio zona. O poilsio zonoje gali nebūti augalų, tik mažutė smėlio dėžė ir paprasčiausios sūpynės vaikams ar iš betono trykštantis fontanas. Poilsio zona, priešingai nei parkas, reiškia tik funkciją. Savo vardo nebeturi ir augalai, jie – tik želdiniai, vėlgi vardas, sukurtas pagal procesą, artimą funkcijai, pagaliau želdiniai jau nereiškia medžių, jie gali būti tik nutriušusi žolė. Parsinešę namo obuolį

²¹⁵ Saulės Kisarauskienės pasakojimas, 2019 m. kovo 10 d.

ar moliūgą, juos taip pat įvardiname kaip maisto produktą, maistą, tikrai vargu ar pagalvodami, kad jie – augalai, tiesiog atidavę mums savo vaisius, o žmogus atidirbo, saugodamas ir puoselėdamas obelis ar sėdamas moliūgus.

Nemaistiniai augalai viešojoje erdvėje dažnai suvokiami taip pat, kaip augalinis ornamentas – jie pakliūva į puošmenų kategoriją. Ir tai iš karto siūlo išvadą – be jų galima visai lengvai išgyventi. Mes net šuns ar katės nesiejame su gamta – tai žmogaus prijaukinti, modifikuoti gyvūnai, tarsi nebeturintys savasties. Kaip teigia Česlovas Kalenda, kolektyvizacija, melioracija bei ūkio modernizacija suardė senuosius rūpesčio žeme įpročius ir iškreipė atsakomybės už aplinką jausmą. Silpstant ryšiui su žeme, anot Č. Kalendos, įsigali plokštokas ir paviršutiniškas požiūris į pačią tikrovę, kurioje auga ir klesti neatsakingas gamtos vartojimas: „ekologinė problema sukelta ne vien technikos bei technologijos, bet žmonių, kurie prarado dvasinį ryšį su aplinka ir kurie nieko nedaro jos kokybei palaikyti, o tik gyvena joje“²¹⁶. Galima spėti, kad ne tik šviežių daržovių stygiumi, kaip dažnai teigiama, buvo grįstas sovietmečiu vykęs kolektyvinių sodų bumai. Gal taip pat pilkų dėžučių architektūros ir negalėjimu išgyventi be gamtos, be buvimo kartu, bendradarbiavimu?

Pasak istoriko Ramūno Trimako, itin besidominčio sovietmečio istorija, anų laikų palikimais, kolektyviniai sodai – nuostabus sovietinis fenomenas, daugelį žmonių išgelbėjęs nuo skurdo, kitiems padėjęs neatitolti nuo žemės ir beveik visiems garantavęs bent šiokią tokią veiksmų laisvę komunistiniame lageryje.²¹⁷ O kol augalijos pasaulis, visa gamta vis dar yra neatgavusi savo teisių, mes turime tik Eduardo Mieželaičio aprašytas kolonas, be akanto lapų kapitelyje:

*„Kaminai, jūs aprūkusios žemės kolonos,
ant kurių, regis, laikos dangus.“*²¹⁸

Gamtos išstūmimas iš žmogaus gyvenimo prasidėjo nuo ornamento, kaip reprezentuojančio augalijos pasaulį. Išskaidžius istorinius pastatus į „architektūrą“ ir „dekorą“, dekonstravus viską į sudedamąsias dalis, ornamentas paskelbiamas nusikaltimu, sovietinės valdžios – pertekliumi statyboje ir architektūroje. Tiek augalinis ornamentas, tiek gamta mieste išstumiami iš žmogaus gyvenimo sferos į užmarštį ideologinėmis priemonėmis, valingai keičiant kalbą, suteikiant gamtą atstovavusiems reiškiniams ir objektams naujus pavadinimus. Pervadintas „dekoru“, „puošmenomis“, ornamentas (o po jo lygiai taip pat pavadinama ir augalija) tampa tuo, ko lengvai galima atsisakyti kaip neatliekančio svarbios funkcijos.

²¹⁶ Česlovas Kalenda. *Achilo kulno papėdėje: pasaulinė ekologinė krizė ir Lietuva*, Vilniaus universiteto leidykla, 2016. p. 274. ISBN 978-609-459-616-2.

²¹⁷ Ramūnas Trimakas nemažai dėmesio skiria sovietinių kolektyvinių sodų fenomenui, pasisako apie tai spaudoje, tačiau nėra paskelbęs atskiro tyrimo: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/sovietiniu-lysviu-ilgesys.d?id=13923735> (žr. 2019 m. kovo 20 d.).

²¹⁸ Eduardas Mieželaitis. *Žmogus*. Vilnius, 1962.

Nežiūrint į kai kurių architektų bandymus tiek augalijos pasaulį, tiek augalinį ornamentą grąžinti į architektūrą, į urbanistinę aplinką, galime tarti, kad ornamentas vis dar lieka išstremtas – užmarštyje.

IŠVADOS

Šio tyrimo išvados tapo netikėtumu, nes paaiškėjo, kad keisdamas formas, pavadinimus, tūrius ir istorinį kontekstą, daržas yra vieta arba, tiksliau, būdas, kaip žmogus ir augalas veikia kartu, kuria nuostabias formas, pasakoja pasakojimus, saugo vienas kitą ir maitina. Jei Donna J Haraway plėtoja komunikaciją su gyvūnu ir „tapsmą gyvūnu“²¹⁹, Bruno Latour'as – tapsmą vabzdžiu²²⁰, tai lietuvių tautosakoje randame aprašytą komunikaciją su augalu ir tapsmą juo.

Tiek menininko praktika, tiek surinkta, susisteminta, permąstyta teorinė medžiaga parodė, kad pradžioje turėta nuostata apie žmogaus ir augalo santykį pasiteisina tik iš dalies, daržas pasirodė ne kaip atskirų individų (žmogaus ir augalo, augalų) santykis, o kaip sistema, hibridas, kentauras „plantatauras“ (lot. *planta* – augalas), „phytotauras“ (sen. graikų k. φυτά – augalas), kurio samprata artima Donna Haraway išdėstytai „The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness“²²¹. Jos teigimu, evoliucija panaikino ribas tarp žmogaus ir gyvūno, o mikroelektronika ir politinis kiborgų nematomumas išplovė aiškias fiziškumo linijas. Daržo atveju šis kiborgas yra sudarytas iš žmogaus, augalų, dirvos, vandens, bakterijų, vabzdžių, kitų šios sistemos dalyvių, kai visi dalyviai surišti nors ir nematomais, bet tampriais saitais. Galima daryti išvadą, kad žmogus daug labiau tapo augalu nei šunimi, nes jis maitinasi augalu, pasiimdamas didžiąją dalį jo ląstelių. Žmogus kažkuria dalimi yra ir augalas, nes augalas naudojasi žmogaus rankomis daugintis ir maitintis, o mūsų auginami augalai turi tiek daug žmogaus, ypač jo grožio supratimą.

Buvimas kartu su augalu yra ne tik intymus ryšys, bet ir priklausomybė, augalas su žmogumi surišti trumpu ne tik atsakomybės pavadėliu, bet ir siejamas stipriais meilės, prisirišimo jausmais, taip pat istorine išlikimo būtinybe, panašiai kaip žmogaus bei šuns sugyvenimas kartu. Tokia neįtikėtina džiugesio ir meilės srovė tapo svarbia kūrybinio projekto išvada.

Šis meninis tyrimas jau pradžioje parodė nemažą gedėjimo lauką, nors Donna Haraway²²² siūlo gedėjimą dėl nykstančių mūsų bendražygių – įvairių Žemės augalų ir gyvūnų rūšių, tačiau čia nemažai gėlos atsivėrė dėl sunaikintų bendrų žmogaus ir augalų kūrinių –oranžerijų,

²¹⁹ Donna Haraway, *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*, Prickly Paradigm Press, 2003, ISBN 9780971757585 (ISBN10: 0971757585).

²²⁰ Bruno Latour, *After Lockdown: A Metamorphosis*, Polity Press, 2021.

²²¹ Donna Haraway, *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*, Prickly Paradigm Press, 2003, ISBN 9780971757585 (ISBN10: 0971757585).

²²² Donna J. Haraway, *Staying with the Trouble. Kin in the Chthulucene*, Duke University Press Durham and London 2016, p. 30.

botanikos sodų ir augalų juose, dėl ištremto iš architektūros ir dizaino objektų augalinio ornamento, dėl išnykusių senųjų daržovių veislių, negalėjimo jų sėklomis dalintis su bičiuliu ar kaimynu. Tyrimas nagrinėja augalinio ornamento atsisakymą architektūroje. Tai iš esmės yra pasakojimas apie bandymą atsisakyti savo gamtiškosios dalies, kai toks atskyrimas naikina abi puses, lyg kentaurą padalintum į dvi dalis. Iš kitos pusės dalyvavimas aistringai daržininkaujančiose bendruomenėse, bendravimas su egzotinių augalų kolekcininkais atskleidė su augalais susijusius finansinius burbulus, kurie lietuviškame kontekste buvo per mažai pastebėti.

Kai kurios turėtos išankstinės nuostatos tyrimo metu nepasitvirtino, kito, suteikė kokybiškai naujų žinių. Vienas iš tokių skyrių – „žaliųjų žmogeliukų“ ir kitų žalių dabarties popkultūros herojų tyrimas. Buvo tikėtasi juos parodyti kaip mūsų santykį su augalu, įrodyti, kad žalias yra ateivis, yra svetimas Kitas, tačiau galiausiai paaiškėjo, kad šie dažnai mitologija ar pasakomis paremti herojai yra gerokai sudėtingesni ir atstovauja gamtiškajam, gaivališkam kūrybiniam, kartais ir naikinčiam pradui (todėl ir bauginančiam) apskritai, o ne tik augalams.

Šiame meniniame tyrime išbandytas ir naujas pasakojimo metodas, sukuriant fikcinį personažą – Boną Sforčą, remiantis Lietuvos Didžiosios kunigaikštienės ir Lenkijos karalienės Bonos Sforcos D’Aragonos (Bona Sforcza D’Aragona, 1494 m. Vidževanas, Italija – 1557 m. Baris, Italija)²²³ istorine asmenybe, kuris pakeičia įvardžius „aš“ ar „mes“ ir perkelia pasakojimą į trečio asmens lūpas, taip išvengiant skilimo tarp kūrybinio proceso aprašymo ir mokslinio tyrimo kalbos. Taip pat buvo labai svarbu priminti šios iškilios istorinės asmenybės nuopelnus Lietuvai, tačiau pasakojime šis personažas veikia ir dabarties laike, atskleisdamas kūrybos procesus, emocijas ir jausmus, be kurių sunku perteikti meno kūrybos procesą.

Bona Sforca eina laistyti savo anturių, kurie pamažu, labai pamažu augina žiedą. Taip, ji yra įsitikinusi, kad tik tokia gali būti išvada – kasdienis kantrus rūpestis. Ji surinks žiedadulkes ir sudės į mažyčius plastiko konteinerius šaldytuve, o vėliau užneš ant kokio nors kito anturio žiedų. Dar svarbu pažiūrėti, kaip auga „Begonia Ferox“, kurių visi sutartinai vadina ateiviu. Reikia patikrinti, ar ji gerai jaučiasi, ar netrūksta ko nors. Maži žali ateiviai tupi vazonėliuose, kartais plastiko kibirėliuose, dėžėse ir pamažu kuria savo naujas formas. Vietoje išvadų ji eina laistyti daržo, nes šiame tyrime vis tik svarbiausia yra auginti ir augti

²²³ Rasa Leonavičiūtė-Gecevičienė daktaro disertacijos „Bona Sforca ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: Jogailaičių dinastijos stiprinimas“ (Vilnius 2021, Vilniaus universitetas, Lietuvos istorijos institutas, p. 7) įvade rašo: „XV–XVI a. I pusėje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) vyko reikšmingi ekonominiai, politiniai, kultūriniai pokyčiai. Per pusantro šimto metų padariusi fenomenalų kultūrinį šuolį, XVI amžiuje, anot E. Gudavičiaus, Lietuva pritapo prie Europos. Šių įvykių kontekste į LDK politinį, ekonominį ir visuomeninį gyvenimą įsiliejo ir valdovo sutuoktine tapusi Bona Sforca (1494 m. Vidževanas, Italija – 1557 m. Baris, Italija), pademonstravusi, kad šalia valdovo atsirado svarbi žaidėja, kurios interesų Lenkijos Karalystės (LK) ir LDK didikai turės paisyti. Lenkijos karaliene ir Lietuvos didžiąja kunigaikštene (Lk ir Ldk) ji buvo beveik keturis dešimtmečius, 1518–1557 m. Per šį laikotarpį ji buvo aktyvia LK ir LDK politinio gyvenimo dalyve, administravo savo žemėvaldą, valdė muitines, plėtojo verslus, rūpinosi miestais ir miesteliais, atliko teismines funkcijas.“

kartu su visais tais kompanionais, kuriuos pati pasirinko ar jai atnešė įvykių vėjai. Pavasarį reikės važiuoti į Karmėlavos kapines, kur būna daug sudygusių gilių, susodinti jas į vazonėlius, o paskui ir į daržą, nes kada nors teks atsodinti Ukrainoje nužudytus miškus.

Menininkas Darius Žiūra buvo teisus – geriausi giliukai yra Karmėlavos kapinėse. 2019-ųjų pavasarį buvo vėlyvos šalnos, Lietuvos qžuolai rudenį nesubrandino gilių, kaip sakė menininkas, jų buvo tik Karmėlavos kapinėse (na, dar kur nors tikrai buvo, bet mes nežinom). Jau sudygusių, įleidusių šaknis į žemę. Rinkome pilnomis rieškučiomis, pasirodo, netikėtai tam turiu popierinį maišą. Kada nors teks sėti ir saulėgrąžas vietoje minų laukų, ne tas, kurios sudygs mirusių kareivių kišenėse, bet saulėtas ir džiaugsmingas salėgrąžas, nors jos visos liudys naują ciklą. O kai bus visai gerai, ten daržuose vėl augs arbūzai. Kada nors ji pasės ir balandį.

Taigi ji vietoje išvadų užsiims augalais, nes šiuo tyrimu Bona norėjo papasakoti apie meilę auginti ir būti kartu, apie bendrus kūrinius – didelius ir mažus daržus, darželius, oranžerijas, pavienius augalus. Kada nors ji užpildys tuščią Trakų Vokės dvaro žiemos sodą. Nors trumpam. Nes kol kas jis gedi savo pagrindinės dalies – egzotinių augalų ir jais besirūpinančio žmogaus. O rūtų darželis, daržas, šiltnamiai, visi jie yra kentaurai, sujungti su žmogumi gerokai stipresnėmis kraujagyslėmis, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio, sujungti meile. Bonai visai patinka būti kentauru, būti augalu. Ji visada galvodavo apie Salomėjos Nėries eilėraščių būtent taip.

DIEMEDŽIU ŽYDĖSIU

Ir vienkart, pavasari,

Tu vėl atjosi drąsiai –

O mylimas pavasari,

Manęs jau neberasi –

Sulaikęs juodbėrį staiga,

Į žemę pažiūrėsi:

Ir žemė taps žiedais marga ...

Aš diemedžiu žydėsiu –

Salomėja Nėris, 1936 03 03

SANTRAUKA

Šiuo tyrimu buvo planuota ištirti žmogaus ir augalo santykį, daržą matant kaip bendravimo ir bendradarbiavimo erdvę. Tvorą aptverta teritorija (daržas) pasirinkta kaip tam tikra kūrybinė erdvė, laboratorija, kurioje žmogaus ir augalo (daržovės) santykis yra nekonfliktiškas, paremtas abipusiu rūpesčiu – žmogus stengiasi išsaugoti augalo sėklas, jį laisto ir daugina, o augalas maitina žmogų. Kūrybinio projekto ir teorinio tyrimo pagrindinė intencija – augalų emancipacijos siekis, ekofeminizmas, tarprūšinio (angl. *interspecies*) rūpesčio praktikos.

Terminas „meno praktika“ (šiuolaikinio meno praktikose – menininkų veikloje) šiame tyrime yra kaip žmogaus ir augalo bendro kūrybinio proceso apibrėžimas, kai naujas augalų formas ar veisles kartu kuria augalas ir žmogus, žemė, bakterijos, visas tinklas, sudarantis daržą, kai menininkas kuria kūrinius, inspiruotas proceso, jį reflektuodamas, permąstydamas, kurdamas naujas žinias ir perteikdamas jas žiūrovui. Įsitraukus į šią veiklą sunku suprasti, kas yra kūrėjas ir kas kuriamasis, bendras daržo kūnas atlieka kasmetinį veiksmą, atliepiančią metų laikų kaitą.

Remtasi Donna Haraway ir Bruno Latour'o teorijų baze, architektūros tyrėjų darbais, šiuolaikinės pop ultūros reiškiniais, lietuvišku folkloru ir jo tyrėjais, istoriniais duomenimis, o visa tai pildė ir skatino kasdieniai pokalbiai su dukra ir lėčiau ar greičiau augantys augalai. Susipynimas iš įvairių šaltinių, teorinių prieigų ir fikcinių elementų leido jungti itin skirtingus meninio tyrimo fragmentus, kaip tai jungia daržas – medžiai, žolė, gėlės, daržovės padeda vieni kitiems ir visuomet šalia atsiranda neišviesintų elementų – sliekai, bitės, lietaus vanduo, nutekėjęs gilyn į dirvožemį.

Meninio tyrimo procesą pasakoja Lietuvos didžioji kunigaikštienė ir Lenkijos karalienė Bona Sforca D'Aragona. Jos, kaip pagrindinės pasakotojos, atsiradimo šiame tekste priežastis yra istoriškai reikšmingi darbai Lietuvai – naujų daržovių ir prieskoninių žolių atvežimas į Lietuvą, Valakų reforma ir šių darbų sąsajos su tyrimo tema. Ji veikia tiek savo istoriniame laike, tiek dabartyje, taip sukuriant absoliučiai fikcinį personažą. Tokio metodo pavyzdžiu galėtų būti Bruno Latour'o „After Lockdown: A Metamorphosis“.

Pirminė tyrimo hipotezė, kad daržas egzistuoja kaip atskira aptverta teritorija ir joje esanti augalų struktūra, pasitvirtino tik iš dalies. Nors jis ir aptverta teritorija, tačiau vis tiek susilieja su vaismedžių sodu ar gėlynu, pieva ar net mišku. Reikšminga, kad daržas susilieja ne tik praktikoje, bet ir pagal senesnes žodžio *daržas* reikšmes, kurias dabartinis žmogus vartoja itin retai, taip pat ir pagal etimologiją, ši teritorija išsklidusi, simpoetiška, taki. Tiriant remtasi ir „išcentruoto žinojimo“ (*Vernacular knowledge*) koncepcija. „Išcentruotas žinojimas“ pagrįstas

daugialypiškumu, kuris kyla iš už galios ribų egzistuojančių žinių laukų, iš dažnai neįvertintų vaizduotės ir realybės formavimo modelių. „Skirtingai nei monolitinės religinės ar pasaulietinės „tiesos“, „išcentruotas žinojimas“ yra dinamiškas, sklandus, dviprasmiškas, prieštaringas, pasireiškia įvairiomis formomis ir yra atviras alternatyvoms.

Pirmame skyriuje apžvelgiama senųjų vietos veislių ir jų sėklų problema. Austrijos sodininkus ir smulkius ūkininkus vienijančios nevyriausybinės organizacijos „Nojaus arka“ teisininkė Iga Niznic atkreipia dėmesį, kad Jungtinių Tautų Maisto ir žemės ūkio kultūrų organizacijos duomenimis, nuo 1900 metų pasaulyje beveik 75 proc. senųjų daržo, sodo ir grūdinių kultūrų jau yra išnykę.

Iš kitos pusės, istorija parodo nuolat atsirandant nemažai žmonių, saugančių įvairias augalų rūšis, steigusių botanikos sodus, tyrinėjusių retas veisles. Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje rašoma: „daržininkystė, augalininkystės šaka ir mokslo disciplina, nagrinėjanti augalų biologiją ir apimanti įvairias daržovių auginimo technologijas. Skirstoma į lauko ir šiltadaržių daržininkystę.“ Todėl tyrime atsirado Lietuvos dvarų oranžerijų, šiltnamių ir žiemos sodų istorija, kuri tapo ir gedėjimo tekstu – labai daug po karų ir okupacijų išlikusių Lietuvos dvarų oranžerijų ir žiemos sodų yra likę be savo pagrindinių gyventojų – be augalų. Oranžerijų ir šiltnamių vystymasis atveda iki NASA daržų. „Veggie“ – daržovių gamybos sistema, arba, kaip ją pristato NASA, kosminis sodas kosminėje stotyje.

Tyrime peržvelgiama augalų kolekcionavimo ir šios aistros sukeltų finansinių burbulų tema. Kalbama apie variegacinius augalus ir su jais susijusį finansinį burbulą. „Variegata“ – neseniai augalų augintojų aistras įkaitinęs terminas, žymintis augalus, kurių lapai yra daugiau nei vienos spalvos. Šis finansinis burbulas primena Olandijos tulpių karštinę, kuri dabar dažnai pristatoma kaip pirmasis finansinis burbulas. Pateikiamas dar vienas pavyzdys – „Philodendron Spiritus Sancti“, tapęs augalų kolekcininkų medžiojimo objektu, tačiau būtent jų dėka šis augalas apskritai išliko.

Pradėjus tirti daržą kaip nekonfliktiško bendradarbiavimo tarp žmogaus ir augalo erdvę, sunku apeiti Lietuvos folklore įsitvirtinusį reiškinių – „rūtų darželį“. Jis pradžioje matytas kaip negyva klišė, tačiau, nežiūrint, kad lietuviško rūtų darželio kilmė iš tiesų nėra sena, darželio augintojai ir tautosakos kūrėjai savitai išjautė, suprato, apdainav šią augalams dedikuotą vietą ir sukūrė savitą būdą būti kartu, pasiūlydami taikaus, kūrybinio, šiandien labai aktualaus santykio modelį.

Paskutinio skyriaus tikslas – pažvelgti į ornamentą ne kaip į puošybinį elementą, kurio pagal modernistinės architektūros nuostatas galima lengvai atsisakyti, o kaip į tam tikrą jungtį, tarpininką tarp žmogaus ir augalijos, jos reprezentantą.

Šio tyrimo išvados buvo netikėtos, nes paaiškėjo, kad augalas su žmogumi darže surišti trumpu atsakomybės pavadėliu. Nebūdami vienu matomu kūnu, jie sujungti gyvybės gijomis – laistymo, rūpinimosi, maitinimosi procesu. Šis skirtingų gyvybės formų bendrabūvis siejamas meilės, prisirišimo jausmais ir istorine išlikimo būtinybe, panašiai kaip žmogaus ir šuns

sugyvenimas kartu. Jei Donna J. Haraway plėtoja komunikaciją su gyvūnu ir „tapsmą gyvūnu“, Bruno Latour‘as – tapsmą vabzdžiu, tai lietuvių tautosakoje randame aprašytą komunikaciją su augalu ir tapsmą juo.

Taigi šis tyrimas yra apie žmogaus ir augalo kentaurą – daržą, įvairias jo formas, žmogaus santykius su augalija. Tekstas apie augalinio ornamento atsisakymą architektūroje iš esmės yra pasakojimas apie bandymą atsiskirti – toks atskyrimas naikina abi puses, lyg atskirtum kentaurą į dvi dalis.

Bona Sforca eina laistyti savo pomidorų, kurie sparčiai stiebiasi. Taip, ji yra įsitikinusi, kad tik tokia gali būti išvada – kasdienis kantrus rūpestis. Ir jai visai patinka būti kentauru, būti augalu. Augti kartu.

SUMMARY

At the beginning of the study, it was planned to investigate the relationship between man and plant, seeing the garden as a defined space for peaceful communication and cooperation. The fenced area (the vegetable garden) was chosen as a kind of creative space, a laboratory where the relationship between man and plant (vegetable) is non-conflicting, based on mutual concern - man tries to save the seeds of the plant, to water and propagate it, and the plant feeds man. The main intention of the creative project and the theoretical study is the emancipation of plants, ecofeminism and interspecies care practices. The study took the form of a braid of different gardening and creative experiences and theoretical explorations, weaving together, stimulating or denying each other and resulting in new knowledge.

The term “art practice” is used here according to the meaning used by Vytautas Michelkevičius in his article “Concepts and Contexts of Artistic Study: confusing beginnings and starting points”, where art practice is understood as an artist's activity: “in the practices of contemporary art (artists' activity)”. Art practice is understood as a definition of the co-creative process between man and plant, where new forms or varieties of plants are co-created by plant and man, earth, bacteria, the whole network that makes up the garden, where the artist creates works inspired by the process, reflecting on it, rethinking it, creating new knowledge and communicating it to the viewer. Once involved, it is difficult to understand who is the maker and who is being made, the collective body of the garden performing an annual act that reflects the change of the seasons. It was based on the theories of Donna Haraway and Bruno Latour, the work of architectural researchers, contemporary pop culture phenomena, Lithuanian folklore and its researchers, historical data, and it was all fed and stimulated by daily conversations with my daughter and plants that grow slower or faster.

The artistic study process is narrated by Bona Sforza D'Aragona, Grand Duchess of Lithuania and Queen of Poland (Bona Sforza D'Aragona, 1494, Vigevano, Italy - 1557, Bari, Italy) . Her appearance as the main narrator in this text is due to her historically significant works for Lithuania, such as the introduction of new vegetables and herbs to Lithuania, the Wallach reform, and the relevance of these works to the topic of the study. Bona Sforza operates both in her own historical time and in the present, thus creating an absolutely fictional character. An example of this approach is Bruno Latour's “After Lockdown: A Metamorphosis”.

The initial hypothesis of the study, that the garden exists as a separate fenced area and its plant structure, proved to be false. In the Lithuanian language we have separate terms - “orchard” (sodas), “flower garden” (gėlynas), “vegetable garden” (daržas) - but in reality these

areas are not clearly demarcated, and the kitchen garden is constantly changing and expanding beyond its boundaries, even if it is bounded by a fence. The physical boundaries of the garden are also scattered, like a network of roots. Even though it is a fenced area, it still blends in with the orchard or the flower garden, the meadow or even the forest, e.g. it is difficult to define the territory of the pumpkins, the roots or the mint that has spread out on the other side of the fence across the floodplain behind the fence. It is significant that the word garden (*daržas*) is merging not only in practice, but also in the older meanings of the word garden (*daržas*), which are very rarely used today, as well as in terms of etymology.

When we speak of a vegetable garden, we usually have in mind a picture of abundance, when the plants are in their apogee, already ripe, grown, etc. However, such a garden has an extremely short life, if it exists at all, because some plants replace others and ripe fruit or berries may not be around long before they drop and rot, so it is difficult to define, not only in space but also in time, when a vegetable garden is a vegetable garden and when it is not yet, e.g. are seeds a vegetable garden?

Looking at the problem of old indigenous varieties and their seeds, it is worth noting that according to Lithuanian law, we cannot exchange our own seeds with friends or neighbours. The big seed producers cannot be interested in seeds that adapt to the environment, because they themselves produce the chemicals needed to control pests. On the other hand, history shows the constant emergence of a number of people who have protected various plant species, set up botanical gardens and studied rare varieties. The Lithuanian Encyclopaedia says: “horticulture, a branch of plant science and a scientific discipline dealing with the biology of plants and including various techniques for growing vegetables. It is divided into outdoor and greenhouse horticulture.” The study therefore developed into a history of Lithuanian manor orangeries, greenhouses and conservatories, which also became a text of mourning: a large number of Lithuanian manor conservatories and conservatories, which have survived the wars and occupations, are now devoid of their main inhabitant: plants.

The development of orangeries and greenhouses leads to NASA's gardens. “Veggie” - a vegetable production system or, as NASA puts it, a space garden located on the space station. The chapter “One dot of green or plant obsession” continues the theme of plant journeys to Europe, but from a different perspective than the one in the chapter on orangeries and conservatories. It looks at the subject of plant collecting and the financial bubbles that this passion generates, and it also deals with variegated plants and the financial bubble associated with them before and during the COVID-19 pandemic. “Variegated” is a term that has recently inflamed the passions of plant breeders, referring to plants with leaves of more than one colour. They may be marked with dots, spots, stripes or edges of different colours. This financial bubble is reminiscent of the Dutch tulip fever, which is now often presented as the first financial bubble. So, strange plants, often not even good-looking or not meeting the criteria of beauty, become objects of love and admiration. This links with the next chapter, which examines the

image of green men (aliens) in pop culture, and more specifically in cinema, which shows the entrenched relationship with the plant as Other, alien, scary, ugly. Variegated plants are such “deviants” (with genetic disorders). This part of the study is thus a look at contemporary pop culture, at the characters in popular films, who are also works of art and, at the same time, expressions of our relationship with vegetation, nature and the Earth system.

When we start to explore the garden as a space of non-conflicting cooperation between man and plant, it is difficult to bypass a certain phenomenon that has been established in Lithuanian folklore and professional prose - the so-called “rue flower garden”, as an element of traditional rural architecture and a symbolic space associated with folklore, wedding customs and the unmarried girl, its popularity, which has made it a true representative of the traditional culture of the Lithuanian nation and an emblem of the country, has had its own reasons, which are to be examined here.

The result of the whole study of the rue flower garden was surprising, both in terms of the plants and in terms of the history and folklore. In general, the origins of the flower garden are quite recent, and the flower garden plants are also a relatively recent arrival in Lithuania, although this cultural phenomenon is often presented as historically old and with extremely deep roots. However, despite the fact that the origin of the Lithuanian rue flower garden is not ancient, the flower garden's growers and folklore creators have felt, understood and decorated this place dedicated to plants in their own way, and have created a distinctive way of being together, proposing a model of a peaceful, creative, and today very relevant relationship. The tentacle thinking that Donna Haraway proposes, where everything is interwoven into a wonderful web of breathtaking beauty and love, is clearly evident in the folklore she sings.

The aim of the last chapter is to look at ornament not as a decorative element, which, according to modernist architecture, can easily be abandoned, but as a kind of link, a mediator between man and vegetation, a representative of it. The modernisation processes have indeed offered a world of new materials and discoveries. On the other hand, there has been a systematic theoretical negative reduction, shaped by representatives of architectural camps that seem to be completely opposed at first sight. Frank Lloyd Wright, for example, in his “Testament” (drawing on Frederick Froebel), urges that children should not be allowed to experience the ordinary manifestations of nature until they have mastered the basic shapes behind their forms, and argues that cosmic geometric forms should first be revealed to the child's mind. The renaming of plant ornaments as “decor”, “ornaments” is followed by the renaming of vegetation (as “greenery”), which also becomes something that can easily be discarded as having no significant utilitarian function. Despite the attempts of some architects to bring both the world of vegetation and plant ornament back into architecture, into the urban environment, it can be said that ornament still “remains in exile” - in oblivion.

The findings of this study came as a surprise, as it became clear that by changing shapes, names, volumes and historical contexts, the kitchen garden is a place, or rather a way for people and plants to work together, to create beautiful forms, to tell stories, to protect each other and to nourish. Being together is not only an intimate relationship, but also a dependence, the plant and the human being bound by a short leash of responsibility. Although they are not one visible body, they are connected by the threads of life - the process of watering, caring, feeding. This cohabitation of different life forms is linked by feelings of love, affection and the historical necessity of survival, like the coexistence of man and dog. While Donna J Haraway develops communication with the animal and “becoming an animal”, and Bruno Latour - the “becoming of an insect”, in Lithuanian folklore we find a description of communication with and becoming a plant. It can be concluded that man has become a plant much more than a dog, because he feeds on the plant, taking most of its cells. The text about the rejection of plant ornament in architecture is essentially a story of an attempted break-up - this break-up destroys both sides, as if you were breaking up a centaur into two parts.

Also, both the artist's practice and the theoretical material gathered, structured, and rethought showed that the initial notion of a human-plant relationship was only partially validated, and that the garden emerged not as a relationship between individuals (human and plant, plants), but rather as a system, a hybrid. In the case of the vegetable garden, the cyborg is made up of human, plant, soil, water, bacteria, insects, and other actors in the system, all bound together by invisible but strong ties.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Adorno, Theodor W. *Aesthetic Theory*, Continuum, 2002.

Arnheim, Rudolf. *Art and Visual Perception. A Psychology of the Creative Eye*. California: University of California Press., 1974.

Aukštosios Fredos dvaro sodyba, Lietuvos kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos, Kultūros vertybių registras, unikalus objekto kodas 1113.

Bairašauskaitė, Tamara. „Kova dėl žemės: dvarininkų ir dvarų valstiečių nuosavybės santykiai panaikinus baudžiavą (XIX a. 7–8 deš.)“, *Lituanistica*. 2014. T. 60. Nr. 3(97)

Baisiogalos dvaro sodyba, Lietuvos kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos, Kultūros vertybių registras, Unikalus objekto kodas 991

Bernotienė, Stasė. Budrytė, Z. *Lietuvių valstiečių baldai*, katalogas 2 d., 1988.

Castoriadis, Cornelius. *L'Institution imaginaire de la société*, Seuil, 1975.

Čepaitienė, Auksuolė. *Atgaivinant etnini tapatumą: individas, simbolis, vieta, Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos, 1(10), 2001.*

Dainys, Augustinas. „Nuo dalyvavimo proto sąvokoje prie dalyvavimo pasaulio įvykyje“, *Žmogus ir žodis*, IV, 2013.

Daraškevičius, Marius. „Raudondvario dvaro rūmų planinės-funkcinės struktūros kaita“, *Acta Academiae Artium Vilnensis [AAAV]*. t. 97, 2020.

Dranseikaitė, Lina. „Baisiogala – mokslo ir kultūros Meka“, *Tv3.lt*, 2013 03 08
<https://www.tv3.lt/naujiena/gyvenimas/baisiogala-mokslo-ir-kulturos-meka-n721407>

Garbštienė, Laura, parodos anotacija. <https://artnews.lt/lauros-garbstienes-paroda-„laikinas-meno-fondas-galerijoje-„vartai-16486>

Garso ir vaizdo įrašų duomenų bazė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto lietuvių tautosakos archyvas, <https://archyvas.llti.lt>

Gimbutienė, Marija. *Laimos palytėta*, Vilnius: Scena, 2002.

Gombrich, Ernst H. *Dailė ir iliuzija*, Vilnius: Alma Litera, 2000.

Grigaliūnas, Kęstutis. *Mirties dienoraščiai*, Vilniaus grafikos meno centras, 2010.

Grigoravičiūtė, Akvilė. „Modernusis eksperimentas: gamtos ir kultūros priešprieša“, *Post Scriptum*, politika ir gamta, nr. 9, 2006.

Griškaitė, Reda. „Gėlių kalba“, *Atminimų sodai. Albumistikos etiudai*, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos "album amicorum katalogas, parengė Rima Cicėnienė ir Reda Griškaitė, Vilnius: LMAVB, 2016.

Grosz, Elizabeth. *Chaos, Territory, Art: Deleuze and the Framing of the Earth (The Wellek Library Lectures)*, 2008

Gudelytė, Ugnė. *Tradiciškai Lietuvoje augintų dekoratyvinių augalų etnofarmacinis tyrimas*, magistro baigiamasis darbas, Kauno medicinos universitetas Farmacijos fakultetas Vaistų technologijos ir socialinės farmacijos katedra, 2010.

Gudžinskas, Zigmantas. *Tradicioniai Lietuvos darželių augalai*, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2010.

—.. *Parkai, botanikos sodai. Lietuva: šeimos enciklopedija*. Kaunas: Šviesa, 2005.

Haraway, Donna. *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*, Prickly Paradigm Press, 2003.

—. J. *Staying with the Trouble. Kin in the Chthulucene*, Duke University Press Durham and London, 2016.

Harford, Tim. „Was Tulip Mania really the first great financial bubble?“, *BBC*, 4 March 2020.

Yeung, Yang. „Algirdas Šeškus“, *Artnews.lt*, 2022 04 01.

Jokšienė, Teresė ir Silva Žilinskaitė. *Vilniaus universiteto Botanikos sodo uždaro grunto augalų kolekcijos istorija*.

<https://www.botanikos-sodas.vu.lt/apie-mus/istorija.-apie-vu-botanikos-sodo-skyrius-ir-augalų-kolekcijų-grupes/kaip-kūrėsi-uždaro-grunto-augalų-grupė>

Kairėnų dvaras – Vilniaus universiteto Botanikos sodo sėkmės istorija, Lietuvos kultūros paveldo departamentas prie kultūros ministerijos, Sugrįžtantys dvarai (14).
<https://www.kpd.lt/kairenu-dvaras/>

Kalenda, Česlovas. *Achilo kulno papėdėje: pasaulinė ekologinė krizė ir Lietuva*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.

Kanarskas, Julius. „Juozapas Tiškevičius – žemvaldys, mokslo ir technikos naujovių diegėjas, palangos kurorto, lentvario ir kretingos rezidencijų kūrėjas“, *Genealogija, heraldika ir veksilologija*, nr. 1, 2023.

Kerbelytė, Bronislava. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, Vilnius: LLTI, 1999.

Kinchin-Smith, Sam. „Grand plans: Le Corbusier in the USSR“, *The Calvert Journal*, 21 October 2015.

King, Chris. *Chaos, Quantum-transactions and Consciousness A Biophysical Model of the Intentional Mind*, Mathematics Department University of Auckland, 2007.

Klajumienė, Dalia. „Miesto sodo“ idėjos ir praktikos atgarsiai XIX a. Vilniaus interjeruose“, *Acta artium vilnensis*, 2018, p. 88–89.

Klimavičiūtė, Jolita. „Rietavo dvaro oranžerijos augalų likimas“, *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje: kultūrinės veiklos pėdsakais*. 2, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.

Krasnovaitė-Siparienė, Lina. „Gėlių kalba“, *Filigrania*, 2015, <http://www.filigrania.lt/lt/articles/ratione%20esse%20itaque>,

Latour, Bruno. *Face à Gaïa: Huit conférences sur le Nouveau Régime Climatique*, 2015 France: Éditions La Découverte, angl. *Facing Gaia: Eight Lectures on the New Climatic Regime*, Polity Press, 2017.

Lauko ir šiltadaržių daržininkystė, sudarė prof. Pr. Svetik, Mokslas, 1983.

Leonavičiūtė-Gecevičienė, Rasa. *Bona Sforca ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: Jogailaičių dinastijos stiprinimas*, daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, Lietuvos istorijos institutas, Vilnius 2021

Levit, Robert. *Contemporary “Ornament”: The Return of the Symbolic Repressed*, Harvard Design Magazine, Spring/Summer 2008.

Liekis, Algimantas. „Kai lyginami nepalyginami dalykai ir dar svetimu matu...“, www.slaptai.lt, 2012 03 09.

Lukšionytė-Tolvaišienė, Nijolė „Romantizmo sklaida architekto Tomo Tiškeckio projektuose, skirtuose Lietuvos dvarams“, *Acta academiae artium vilnensis*, 47-48, 2008.

Michelkevičius, Vytautas. *Meninio tyrimo sampratos ir kontekstai: paini pradžia ir atspirties taškai*, *Acta academiae artium vilnensis*, 79, 2015.

Mieželaitis, Eduardas. *Žmogus*, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, Vilnius 1962.

Mikšienė, Aušra, autorių kolektyvas. *Iškalbingi praeities ženklai. Kultūros paveldo objektai Radviliškio rajone*, Radviliškio rajono savivaldybės Paveldosaugos ir turizmo skyrius, Radviliškio viešoji biblioteka, 2017.

Mukerji, Chandra. *Territorial Ambitions and the Gardens of Versailles*, Cambridge University Press 1997.

Narkowicz, Liliana. *Trakų Vokė ir Tiškevičių šeima = Waka Trocka iród Tyszkiewiczów = Traku Voke and the Tyszkiewicz family*, Vilnius, 2012.

—. *Vokės dvarvietės istorija = Dzieje dworu i pałacu w Wace*, Vilnius, 2015

Paliušytė, Gerda, „*Gharīb. Pokalbis su Andriumi Arutiunian apie Armėnijos paviljoną 59-ojoje Venecijos bienalėje*“, www.artnews.lt, 2022 m. rugpjūčio 9 d.,.

Parent, Arnaud. „Gydytojo botaniko Žano Emanuelio Žilibero pastebėjimai apie XVIII a. pabaigos lietuvių valstietijos gyvenimą“, *Liaudies kultūra*, Nr. 3 (156), 2014.

Pavord, Anna. *The Tulip: The Story of a Flower That Has Made Men Mad*, 2014, London: Bloomsbury Publishing, ISBN 978-1-4088-5903-2

Pilkauskas, Regimantas. „Joseph Paxton“, Visuotinė lietuvių enciklopedija, <https://www.vle.lt/straipsnis/joseph-paxton/>

Plungės dvaro sodyba, Lietuvos kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos, Kultūros vertybių registras, Unikalus objekto kodas 988.

Plungės dvaro sodyba, žemaičių dailės muziejus, <https://www.zdm.lt/plunges-dvaro-sodyba/>

Pradžios knyga 9,3

Psarra, Sophia. „Architecture and Narrative: the Formation of Spaces and Cultural Meaning“, *The Journal of Architecture* 15(4):543-549, August 2010.

—. „The Parthenon and the Erechtheion: the architectural formation of place, politics and myth“, *The Journal of Architecture* 9: 77–104.
<http://dx.doi.org/10.1080/1360236042000197844>

Putinaitė, Nerija. „1946 metų dainų šventė: kaip politinė tauta tapo dainuojančia liaudimi“, *Naujasis židinys*, 2017.

Rāgana, Šatrijōs, tikroji pavardė Marija Pečkauskaitė *Motyna auklėtoja*, Švyturio spaustuvė, Kaunas, 1928.

Raglan, Lady „The “Green Man” in Church Architecture“, *Folklore* Nr. 50, 1939, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0015587X.1939.9718148>

Renavo dvaro parko želdinių inventroizacija bei jų tvarkymo projektas, 2017-2021 m., projekto užsakovas: Mažeikių savivaldybės administracija, projekto vadovas: dr. J. Bačkaitis. <https://www.radviliskis.lt/naujienos/pristatyti-zeldiniu-inventorizacijos-ir-tvarkymo-projektai/>

Rogers, Richard A. *Deciphering Kokopelli: Masculinity in Commodified Appropriations of Native American Imagery*. Communication and Critical/Cultural Studies. 4 (3), September 2007.

Rohman, Carrie. “We Make Life”: Vibration, Aesthetics, and the Inhuman in The Waves“, *Virginia Woolf and the Natural World*, Liverpool University Press, 2011.

Ronald Grigor Suny *The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*, Stanford, 1993.

Rose, Carol. *Spirits, Fairies, Gnomes and Goblins. An Encyclopedia of the Little People*. Santa Barbara, 1996. CA: ABC-CLIO.

Saboliū, Kristupas. *Įsivaizduojamybė*, Vilniaus universiteto leidykla, 2013

Sadauskienė, Jurga. „Rūtų daržas: poetinio simbolio transformacijos XIX amžiuje“, *Tradicijos tėkmė, Tautosakos darbai* XXXIX 2010.

Salwa, Mateusz. *Estetyka ogrodu. Między sztuką a ekologią*, Przypis, Łódź 2016.

Sauka, Donatas. *Tautosakos savitumas ir vertė*, Vaga, 1970.

Semaškaitė, Ingrida. *Atgimę dvarai*, Leidėjas: Algimantas, Vilnius, 2012.

Sėlenis, Darius. „Merginos, moterys, nevartokite kontraceptinių priemonių“, *Moteris* <https://www.moteris.lt/lt/sveikata/g-55277-zolininke-jadvyga-balvociute-merginos-moterys-nevartokite-kontraceptiniu-priemoni>,

Sokołowska-Gwizdka, Joanna. „Rody polskie. Tyszkiewiczowie. Kretyną“, *Gazeta. Dziennik Polonii w Kanadzie*, 2005 08 07.

Straeten, Van der. „*The Uncanny and the Architecture of Deconstruction*“, *Online Magazine of the Visual Narrative* (ISSN 1780-678X), Vol. 5, B. 2011.

Strazdas, Justas. *Darželio gėlės*, Kaunas, 1930

Surdokaitė-Vitienė, Gabija. „Augalinis ornamentas XVIII a. audiniuose: kilmė, motyvai, mados“, *Ornamentas: XVI – XX a. I pusės paveldo tyrimai*, sud. dr Aleksandra Aleksandravičiūtė, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014.

Surgailis, Gintautas. „Nepriklausomybės karas“, *Visuotinė Lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/straipsnis/nepriklausomybes-karas/>

Šalaj, Jelena. „Tarp magijos ir religijos: ką Pierre’as Bourdieu pasakytų apie fotografuojančias supermamas?“, *Šiaurės Atėnai*. 2022 01 07.

Šeškauskaitė, Daiva ir Bernard Gliwa. „*Rūta, die Nationalblume der Litauer. Zur Kulturgeschichte der Weinraute (Ruta graveolens L.) und zur Etymologie von litauisch rūta und deutsch Raute*“, *Anthropos*, 2002.

Šeškauskaitė, Daiva. „*Augalai lietuvininkų ir lietuvių dainose: bendrumai ir skirtumai*“, *Tiltai*. Priedas. 2004, Nr. 24.

Tranyzas, Antanas. Macienė, Vilija. „Kultūrinė ir švietėjiška grafų Tiškevičių veikla Vakarų Lietuvoje“, *Lietuvos dailės muziejaus metraštis* [LDM metraštis]. 2002.

Trimakas, Ramūnas <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/sovietiniu-lysviu-ilgesys.d?id=13923735>

Tiukšienė, Zita ir Nijolė Sisaitė. *Pasižvalgymai po Vilnių. Miesto mikrorajonai*, Vilniaus apskrities Adomo Mickevičiaus viešoji biblioteka, 2015.

Valk, Ülo ir Marion Bowman. *Vernacular Knowledge. Contesting Authority, Expressing Beliefs*, Equinox Publishing, 2022.

Vaidelienė, Janina; Vaidelys, Jonas. *Darželio gėlės*. Kaunas, 2001.

Višinskis, Povilas. *Antropologinė žemaičių charakteristika, 1896–1897 m.*, sudarytojas Gintautas Česnys, išleista Semo leidykla “Valstybės žinios”, Vilnius, 2004

—. *Raštai*, surinko A. Sprindis, paruošė A. Žirgulytis, Vilnius, 1964

Weisberger, Mindy. „Why Do We Imagine Aliens as 'Little Green Men'?“, *Live Science*, 2016 birželio 12, <https://www.livescience.com/55370-why-are-aliens-little-green-men.html>

Welch, Wolfgang. *Mūsų postmodernioji modernybė*. Vilnius: Alma litera, 2004.

Wright, Lloyd. *A Testament*, Horizon Press, 1957.
Žemaitė *Raštai*. 3 tomas, Žara, 2002.

Žemaitienė, Rasa *Oranžerija – egzotiškiausioji dvaro dalis*,
<https://vintazokenklai.lt/dvarai/dvaro-oranzerija/>

Žilinskaitė, Silva. *Vilniaus universiteto botanikos sodas*, 2022. <https://www.botanikos-sodas.vu.lt/uploads/STRAIPSNIAI%202020/ZILIBERAS/22-Ziliberas1.pdf>

Žumbakienė, Gražina. *Senieji Lietuvos gėlių darželiai. Kvapnūs, puošnūs, gydantys*, Lietuvos liaudies buities muziejus, 2021.

Об устранении излишеств в проектировании и строительстве — Постановление № 1871 ЦК КПСС и СМ СССР от 4 ноября 1955 года.
<https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/257933-iz-postanovleniya-tsentralnogo-komiteta-kpss-i-soveta-ministrov-sssr-ob-ustranении-izlishestv-v-proektirovanii-i-stroitelstve-4-noyabrya-1955-g>

AISTĖS KISARAUSKAITĖS CV

Gimimo data: 1967 m.

Išsilavinimas

2018 spalio 1 – **2023** rugsėjo 31 Vilniaus dailės akademija, meno doktorantūra

1986–1992 Vilniaus dailės akademija, tapybos magistras.

1975 – 1986 Čiurlionio meno mokykla

Kūrybinė veikla

2022 Kūrinys „Išlikimas“ projekte „Išlikimas“ buvusiame Lukiškių kalėjime.

2022 Kūrinys „Sekretai“ parodoje „Lutus magnum“ Taikomosios dailės ir dizaino galerijoje

2021 Personalinė paroda Vilniaus Rotušėje „Svajonių būstas“.

2021 Kūrinys „Tinkanti prie interjero“ parodoje „Įminti Paryžių: VDA rezidencijos Cité Internationale des Arts istorijos“ V. Kasiulio dailės muziejuje.

2020 Bendra paroda su Danu Aleksa „Pėdsekys“ Kauno galerijoje „Meno parkas“

2019 m. Solo paroda „Sorrow, or Roses in Dad's Memory II“ Sla307 Art Space, New York

2019 m. Doktorantų parodoje „Ką darai daryk gerai“ kūrinys „1 aras“, VDA parodų salės „Titanikas“.

2018 m. Personalinė paroda „Solanum tuberosum“ projektų erdvėje „Sodų 4“

2018 m. Personalinė paroda „Still Life“, Sant Peterburgas, Repino meno akademija, galerija „Arka“

2018 m. Dalyvavimas parodoje „3D VS 2D“, kurtatorius G. Skudžinskas, „Prospekto“ galerija

2017 m. Personalinis projektas „Dark room“ Vilnius dailės akademijos projektų erdvėje „Krematoriumas/ meno krosnys“

2016 m. Personalinė paroda „Semiramidės sodai“ galerijoje „Artifex“, Vilnius

2015 m. Grupės „Raptor Contemporary“ (A. Kisarauskaite ir A. Jakučiūnas) organizuota paroda "Mano draugas dirba banke" galerijoje „Academija“

2015 m. „Cezario pjūvis“ pristatytas „Artifex“ galerijos meno mugėje ArtVilnius

2014 m. Personalinė aroda „Baltųjų ėjimai“ „Artifex“ galerija, Vilnius

2013 m. Projektas „A. Andriuškevičiaus megztiniai“.

2013 m. Dalyvavimas parodoje „Postidėja: atstatomieji darbai“, kūrinys „Fotografijos sidabras“. VDA parodų salės „Titanikas“.

2012 m. Personalinė paroda „Still Life“, galerija „Akademija“

2012 m. ŠMC, „Lietuvos dailė 2012: 18 parodų“, performansas „Vinukai“

2011 m. Konceptualios juvelyrikos projektas „Kieno miške kankorėžiai?“, galerija „Argentum“

2011 m. Fotografinis projektas "Obelys" buvo eksponuotas su R. Rakausko „Žydėjimu“ „In Focus“ festivalyje, parodoje „Present: Rytų Europos fotostrategijos“.

2010 Fotografijų serija „Paveikslai“ eksponuota In Focus festivalyje, parodoje-konkurse „Fotosofija“ „Prospekto“ galerijoje.

2007 m. Fotografijos paroda „Išvirkščios istorijos“ galerijoje „ARTima“.

1998 m. „Apie kūną, kraują ir iliuziją“, A. Kisarauskaitės ir Leilos Kasputienės skaitmeninio meno paroda, „Kairė – dešinė“.

1991-1992 m. Bendros parodos su A. Bareikiu, J. Ludavičiumi „Bokšto“ galerijoje, kiti bendri projektai.

1991 m. Tarptautinis performanso festivalis „Lango“ galerijoje – performansai „Pasaka apie karalaitę, kuri įsidūrė į pirštą“ ir „Pelyčių laidotuvės“.

1991 m. su Audriumi Novicku bendra tapybos bei objektų paroda „Metabolistinė tapyba“ „Pamėnkalnio“ galerijoje.

Kita kūrybinė veikla

2013 metais išleista trumposios prozos knyga „**39 salto mortale**“, išrinkta į metų knygų penketuką prozos kategorijoje.

2015 dr. E. Grigogavičienė, Aistė Kisarauskaitė knyga **"V. Kisarauskas: pasvirimas į ateitį"**, sudarytoja.

2023 Knyga **"Arūnė Tornau: pabaiga yra pradžia"**, sudarytoja.

Knyga apdovanota 2023 Gražiausios metų knygos apdovanojimu.

Kuratorinė veikla

2023 Dalios Truskaitės paroda „Dešinė, kairė, dešinė“ Vilniaus grafikos meno centro galerijoje „Kairė-dešinė“.

2022 LTQ'23: bendruomenės | 5-oji Lietuvos šiuolaikinės dailės kvadrienalė, Vilniaus bendruomenių paroda Titanike, kuratorė.

2019 viena iš parodos „Nebaigti reikalai. Apie meninę komunikaciją paštu“ kuratorių (Ieva Pleikienė, Danutė Gambickaitė, Aistė Kisarauskaitė).

2018 Dano Aleksos parodos „Titanikas“ kuratorė VDA parodų salėse „Titanikas“

2015 V. Kisarausko parodos „124 fotografijos ir keli objektai“, Nacionalinė dailės galerija

2014 V. Kisarausko parodos „Prieblandos valandos“ galerijoje „Akademija“ kuratorė

Galerija Trivium, įkūrėja, kuratorė.

2019-2020 parodų ciklas, skirtas 90-iesiems. Orūnė Morkūnaitė, Gediminas Akstinas, Juozas Laivys, Darius Žiūra, Dainius Liškevičius, Linas Liandzbergis ir Džiugas Katinas, Karla Gruodis.

2017-2019 du parodų ciklai, skirtas paraštėse atsidūrusiems reiškiniams, fizinėje ar socialiniėje emigracijoje besijaučiantiems menininkams. Julius Kuršis, Ieva Mediodia, Paulinos Eglės Pukytės piešiniai ir jų pavadinimai, Arūnės Tornau objektai, Spiffy Tumbleweed, Ričardas Šileika, Andrei Antonau surinktos XX a. 5-7 dešimtmečio fotografijos, Gintaro Zinkevičiaus filmai, Arūno Kulikausko tinklaraštinė fotografija, Irenos Giedraitienės vestuvių fotografija, Dano Aleksos instaliacija iš Eglės Ridikaitės vamzdžių darbams transportuoti, Remigijaus Treigio tapyba, Gintauto Trimako piešiniai, pirmoji Dainiaus Liškevičiaus retrospektyva, Vido Poškaus performansas, Gintaro Znamierovskio retrospektyva ir t. t. Donaldo Trumpo rinkimų išvakarėse buvo atidaryta Severijos Inčirauskaitės-Kriaunevičienės paroda Donaldo nuotykių / Donald Bubble Gum, o 2018 vasario 21 atsidarė kovo 8-ajai skirta Marijos Marcelionytės-Paliukės "Ne kovo 8-oji". Pirmoji paroda surengta 2015 metais.

PUBLIKACIJOS

Aistė Kisarauskaitė Vienas taškelis žalios. Ištrauka iš meno doktorantūros kūrybinio projekto „Daržas kaip meninė praktika“, 7 meno dienos, Nr. 27 (1476), 2023-09-01. Prieiga internete https://www.7md.lt/tarp_disciplinu/2023-07-07/Vienas-taskelis-zalios

Publikacijos ir kuruotos parodos, susijusios su tyrimo tema

Aistė Kisarauskaitė Pasaulis be konfliktų. Pakui Hardware paroda „Uždegimas“, 7 meno dienos, Nr. 39 (1488), 2023-11-24. Prieiga internete https://www.7md.lt/tarp_disciplinu/2023-11-24/Pasaulis-be-konfliktu

Aistė Kisarauskaitė Kas mąsto apie amarus? Arūnės Tornau paroda „Svetimkūniai“ galerijoje „The Room“, 7 meno dienos, Nr. 6 (1455), 2023-02-10. Prieiga internete <https://www.7md.lt/daile/2023-02-10/Kas-masto-apie-amarus>

Arūnės Tornau tapybos paroda Prieblandos zona.

Parodos kuravimas ir anotacija, Business Stadium Gallery (Šeimyniškių 19 B., Vilnius) 2023 m.sausio 19 d.

MENO PROJEKTAS

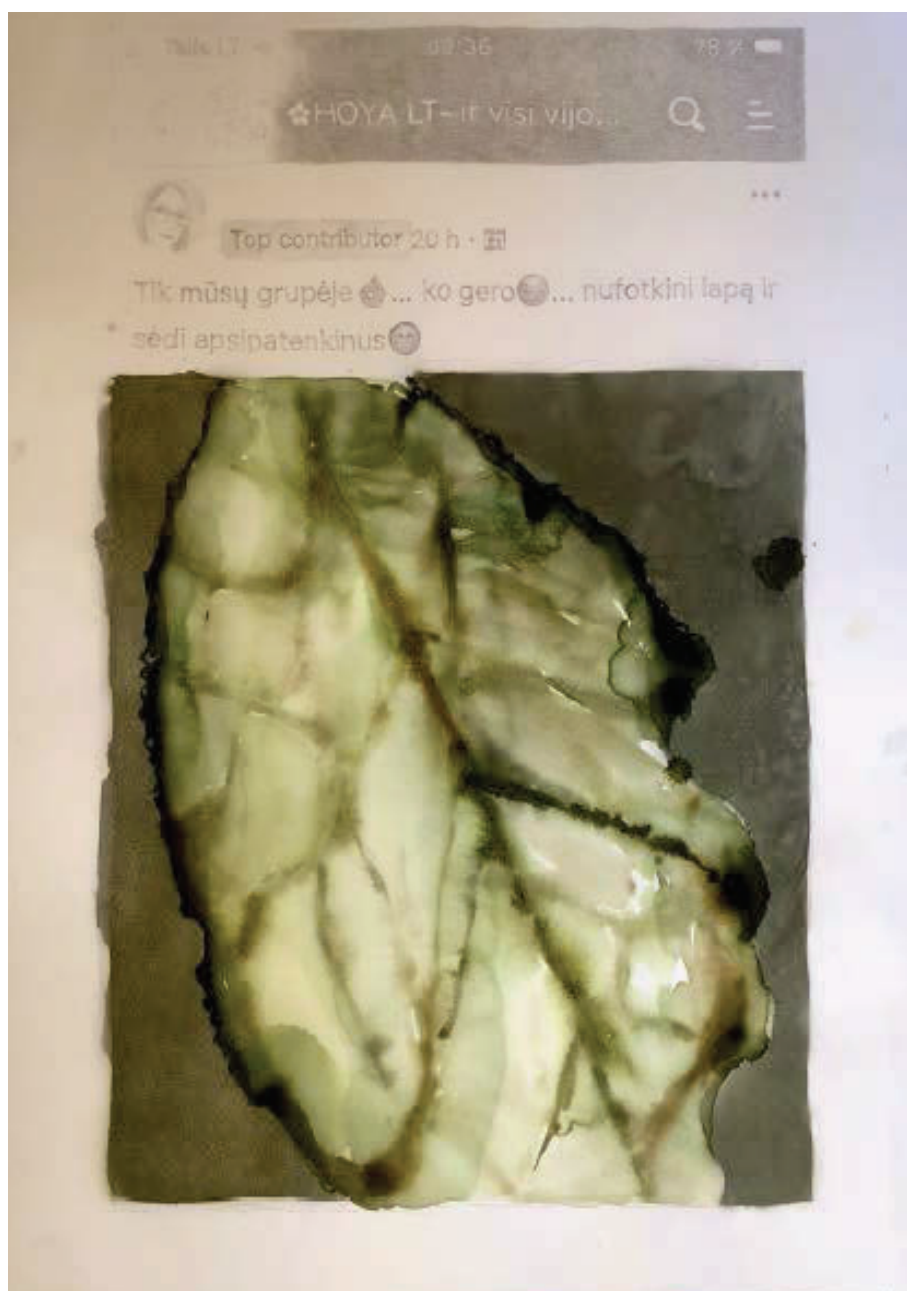
Daržas kaip meno praktika

Žvelgiant į daržą kaip į takią, simpoetinę struktūrą, susiliejančią su gėlynu, sodu tiek remiantis žodžio „daržas“ etimologija, tiek ir įvairiais daržo apibrėžimais ir nedarant skirties tarp žmogaus kūrybos ir augalo kūrybos, matant daržą kaip vientisą žmogaus ir augalo hibridą, eksponuojami tiek augalai jiems skirtose stiklinėse spintose, tiek ir mano doktorantūros metu sukurti kūriniai, iš įvairių pusių apžvelgiantys daržą, kaip kūrybinę praktiką ir kūrybinį procesą. Kūrybinį projektą sudaro ir fotografijos, kurios galima sakyti netyčia atsirado pasakojant apie augalų „pasiekimus“, ligas, daržo tvorą, lapus, sėklas ir pan.

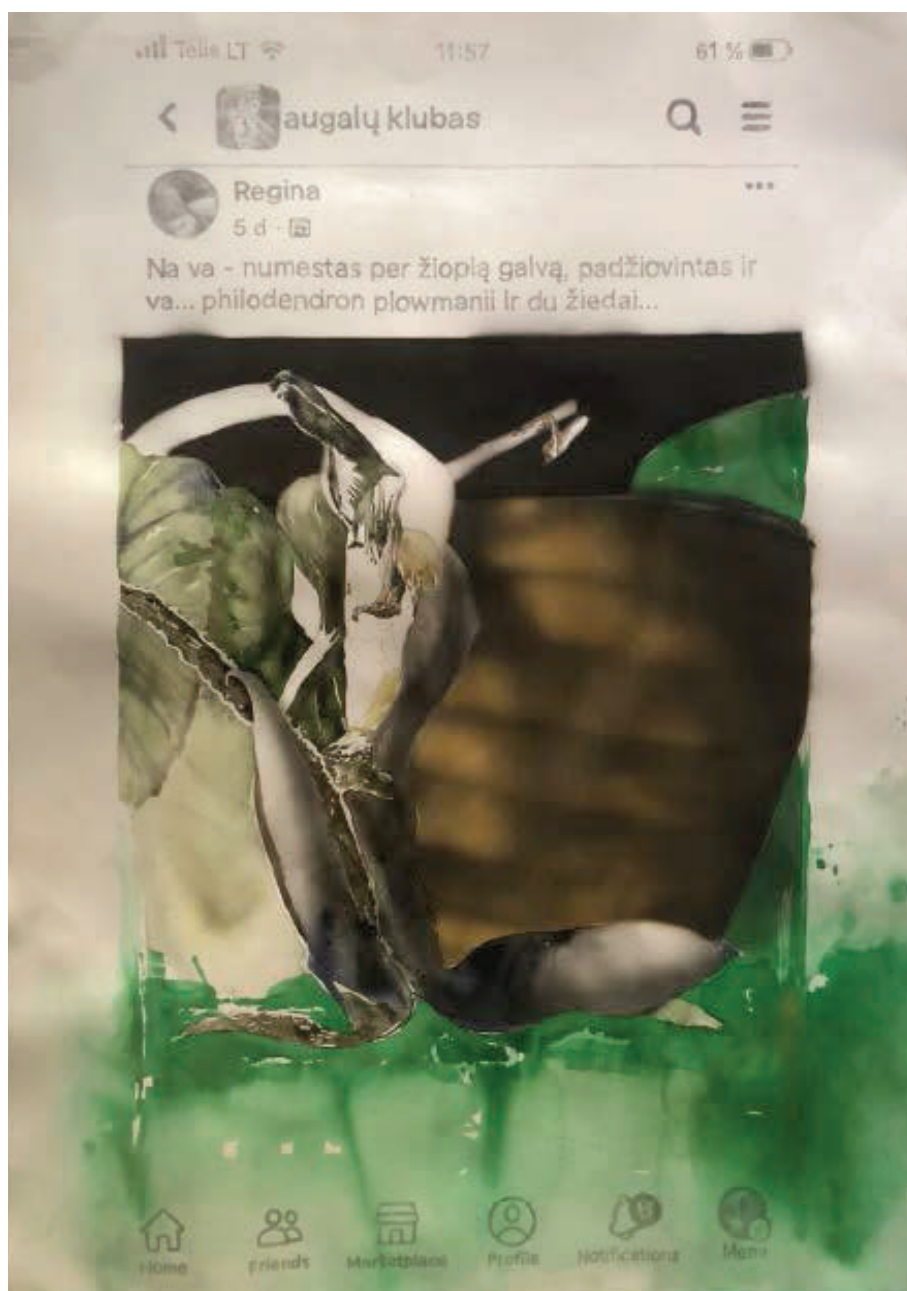
Tyrimo metu įsijungiau į egzotinių augalų augintojų ir kolekcionierių bendruomenes, grupes socialiniuose tinkluose, tad dalis kūrinių yra skirti šių bendruomenių rūpesčiams ir džiaugsams, čia atkartoti skelbimai, pasakojimai, augalų pardavimai. Akvarelė, naudota visą doktorantūros laikotarpį, pasirinkta neatsitiktinai - ją naudojo botanikai, dokumentuodami augalus. Jei daugelis ankstesnių darbų kalba apie gedėjimą („Liūdesys arba rožės mano tėvukui atminti II“), baimę („Sekretai“), tai paskutinioji akvarelių ir vitražų serija dokumentuoja augalų augintojų meilę ir džiaugsmą. Kaip ir patys augalai. Kai kurie jų, kaip pomidorai, atkeliavo iš aistringų augintojų - kolegų menininkų, tad jie liudija dalinimosi džiaugsmą.

Ciklas „Augalų klubas“, 2023-2024,
popierius, akvarelė, pieštukas.

Ciklas „Augalų klubas“, 2023-2024,
popierius, akvarelė, pieštukas.

Sekretai

Prasidėjus karui Ukrainoje, iš pradžių buvo visai neaišku, kokio pajėgumo yra Rusijos armija, ar nebus užpultos ir Baltijos šalys. Tuomet supratau, kad atėjus karui kyla pavojus ne tik žmonėms, bet ir šalies kultūros vertybėms - tėvo Vinco ir mamos Saulės Kisarauskų paveikslams, mano pačios reto porceliano kolekcijai. Porcelianas sutrupėtų net ne nuo tiesioginio raketos smūgio, bet ir smūgio bangos, kaip dūžta langų stiklai. Karas atnešė priminimą, kaip mūsų seneliai užkasdavo vertybes darže.

Parodoje eksponuotas nufilmuotas porceliano užkasimas darže prie namų ir servizai dėžėse, kuriose buvo užkasti.

Šis pasakojimas apie daržą ir karą, deja, ne tik praeities karą.

Tekstas iš video:

Mykolo Okulič-Kazarino seneliai, bėgdami nuo karo, užkasė darže servizą. Nuo karo taip ir nepabėgo. Ar servizą rado, duomenų nėra.

„Sekretai“, 2022,
Antikvariniai Rygos porceliano
fabriko servizai, faneros dėžės,
performanso
videodokumentacija.

Kasėjai Aistė Kisarauskaitė, Mykolas Okulič-Kazarinas.
Filmavo Augustė Glinskytė. Montažas Lukas Dovydenas
Eksponuota parodoje „Lutum Magnum“,
Taikomosios dailės muziejus, 2022 m.
rugpjūtis-rugsėjis.

„Virtuvės daržas“, 2022,
 Servizai su daržovių dekolėmis.
 Eksponuota Sodas 2123, „Trivium“ galerijoje

Liūdesys arba rožės tėvukui atminti II

Paroda, kurią sudaro trys objektai, primenantys urnas, ir du lakštai popieriaus su piešiniais yra atlikti naudojant rožių pelenus. Rožės yra laikomos ne tik dieviškumo, tobulo grožio, bet ir meilės simboliu, taip pat, šiuo konkrečiu atveju, jos (jų pelenai) reprezentuoja ilgesį ir atstumą, tiek laiko, tiek erdvės prasme.

„Liūdesys arba rožės tėvukui atminti II“, 2019

Popierius, rožių pelenai, gum arabic,

aukštis 1,6 m, ilgis 10 m., popierius,

Urnos 60 cm x 40 cm x 40 cm., epoksidinė derva, rožių pelenai

Solo paroda galerijoje „SLA“, Niujorkas

„Liudesys arba rožės tėvukui atminti II“, 2019

Popierius, rožių pelenai, gum arabic,

Pavadinimas paremtas Vinco Kisarausko tapybos darbu “Liudesys arba rožės tėvukui atminti” (sukurtą 1971 m., po to kai avarijoje žuvo jo tėtis), tiek paties V. Kisarausko istorija, kurio (tik) pelenai buvo pargabenti į gimtinę. Mes su šeima galėjome atsiveikinti tik su jo pelenais, kuriuos tuomet neįtikėtinomis pastangomis pavyko atsisiųsti.

Pagal šiuolaikines įvežimo į Jungtines Amerikos valstybes taisykles skintas rožės ar jų atžalas bei sodinukus įvežti draudžiama. Jokių gyvų rožių negalėčiau nugabenti ir padėti mirties vietoje. Jokio gyvo ir materialaus gedulo simbolio. Ruošdamasi paprastam skrydžiui ir skaitydama aviakompanijos Ryanair taisykles, radau: “Pelenus leidžiama vežti kaip rankinį bagažą ir jie gali būti vežami papildomai prie Jūsų vieno įprasto rankinio bagažo vieneto, tačiau būtina, kad su jais būtų mirties liudijimo kopija ir kremavimo pažymėjimas. Privalote užtikrinti, kad pelenai būtų saugiai supakuoti tinkamame inde su užsukamu dangteliu ir apsaugoti nuo sudužimo.”

Taigi, šis kūrinys ir skirtas kalbėti apie ilgesį ir atstumus. Apie ilgesį tų, kurie dematerializavosi.

„Liūdesys arba rožės tėvukui atminti II“, 2019
Popierius, rožių pelenai, gum arabic,

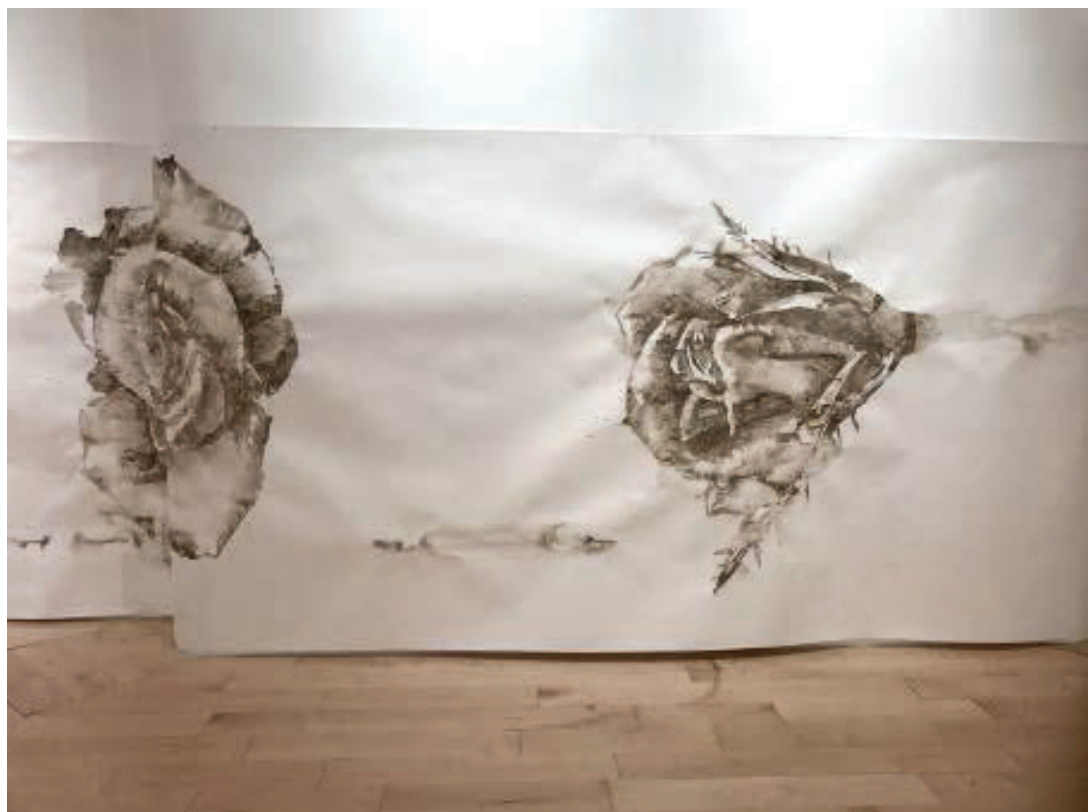
„Liūdesys arba rožės tėvukui atminti II“, 2019

Urnos 60 cm x 40 cm x 40 cm., epoksidinė derva, rožių pelenai

Solo paroda galerijoje „SLA“, Niujorkas

„Liūdesys arba rožės tėvukui atminti II“, 2019
 Popierius, rožių pelenai, gum arabic,

„Liūdesys arba rožės tėvukui atminti II“, 2019
 Popierius, rožių pelenai, gum arabic,

Solanum tuberosum (Valgomoji bulvė)

Projektas „Solanum tuberosum“ yra dedikuotas paprasčiausiai valgomajai bulvei, pristatytas parodų erdvėje Sodų g. 4 pačioje rudens pabaigoje – žiemos pradžioje. Kaip tik tas metas, kai vis dar bene pačių populiariausių lietuviškų daržovių derlius yra kepamas, verdamas, tarkuojamas, troškinamas... Metaliniai plūgai, kuriuos tikriausiai kažkada kaimo laukais traukė arkliukas, bei talpus bidonas su kraneliu (galima spėlioti – ko gero juo galėjo varvėti koks nors „nelegalus“ namų gamybos skystis) švyti sodriai mėlyna spalva – automobiliniai dažai suteikia jiems ironišką naujumo potekstę, nes slepia rūdžių, susidėvėjimo pėdsakus. Seni žemės ūkio padargai buvo įsigyti pagal skelbimą „sodybos aplinkai papuošti“. Taigi, komentaras peršasi savaime: gal keletą dešimtmečių kokiame nors ūkiniame pastate dūlėję artefaktai jau niekada nebeatliks jokios funkcijos – laikas ir aplinkybės lėmė jiems naujus vaidmenis. Šie objektai perdažyti automobilių dažais lyg bandant paversti juos Mercedesu -šiuolaikinio žmogaus pasididžiavimo objektu. Jie kalba apie ištisos epochos, tautinės savimonės, folkloro bei vaizduojamosios dailės ikonografijos virsmą.

„Solanum tuberosum“ (Valgomoji bulvė), 2019

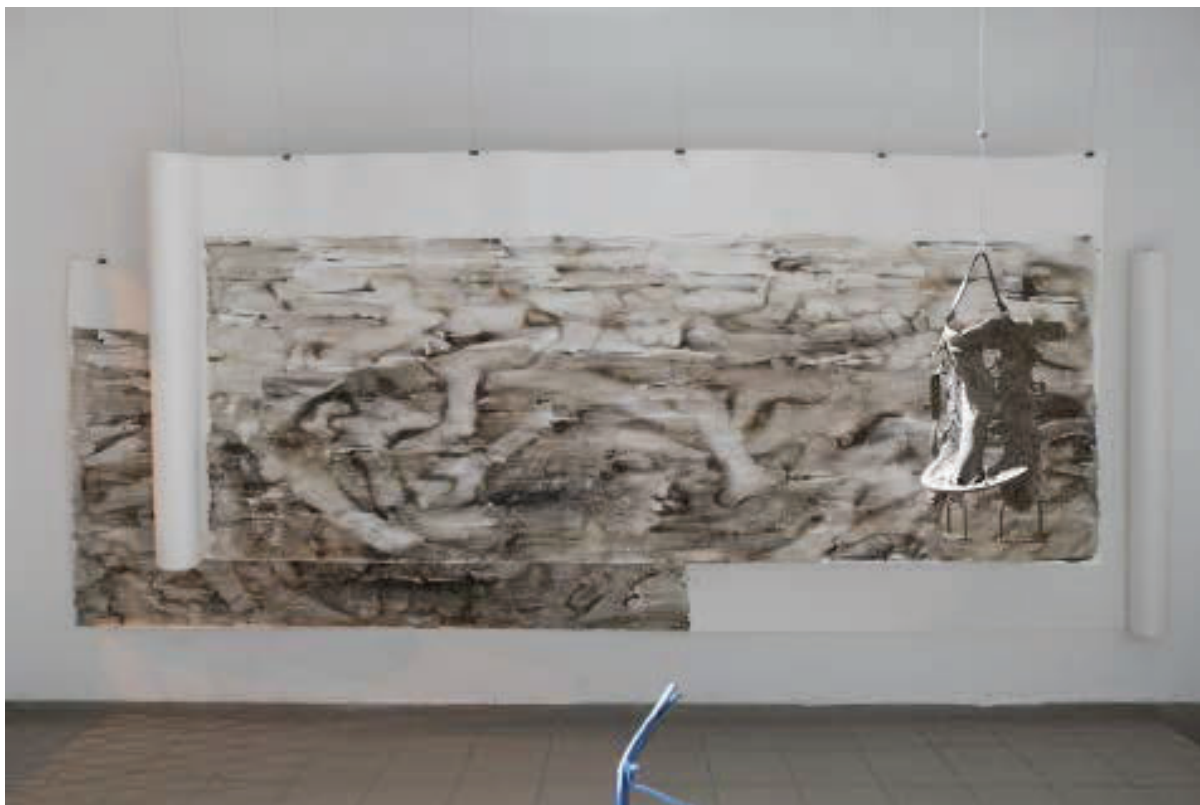
Popierius, akvarelė, objektai.

Solo paroda galerijoje „Sodų 4“.

Dažnai leidžiu vasaras Dzūkijoje, Kisarauskų šeimos sodyboje gražiam Bartelių kaime, prigludusiame prie miško ir vaizdingos Merkio pakrantės. Pastaraisiais dešimtmečiais kaimo peizažas ir kasdienis gyvenimas pakito – čia nebepamatysi vežimą traukiančio arklio, o kaimo sodybos pamažu virsta miestiečių vasaros rezidencijomis Taigi, cikliški, nuolat besikartojantys ir būtini išgyvenimui žemės darbai nuėjo į praeitį, o lietuviška žemdirbio, valstiečio dvasia tėra archajinis reliktas.

„*Solanum tuberosum*“ (Valgomoji bulvė),
2019, akvarelė.

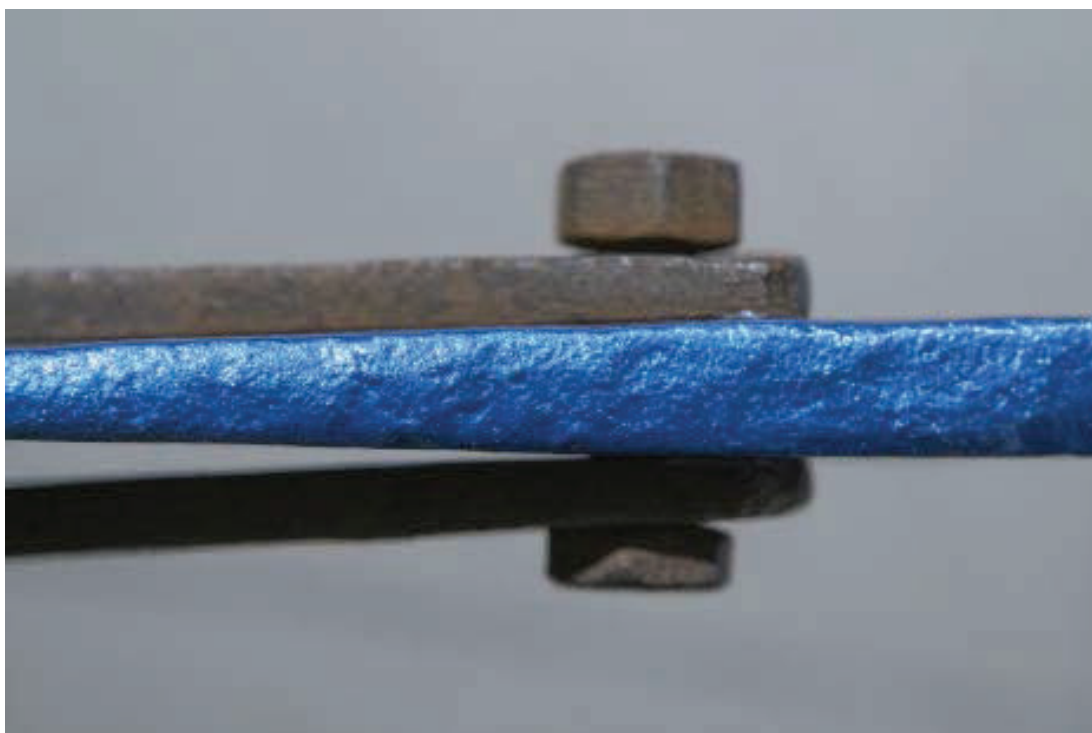
„Solanum tuberosum“ (Valgomoji bulvė),
2019, akvarelė.

„Solanum tuberosum“ (Valgomoji bulvė), 2019,
objektai.

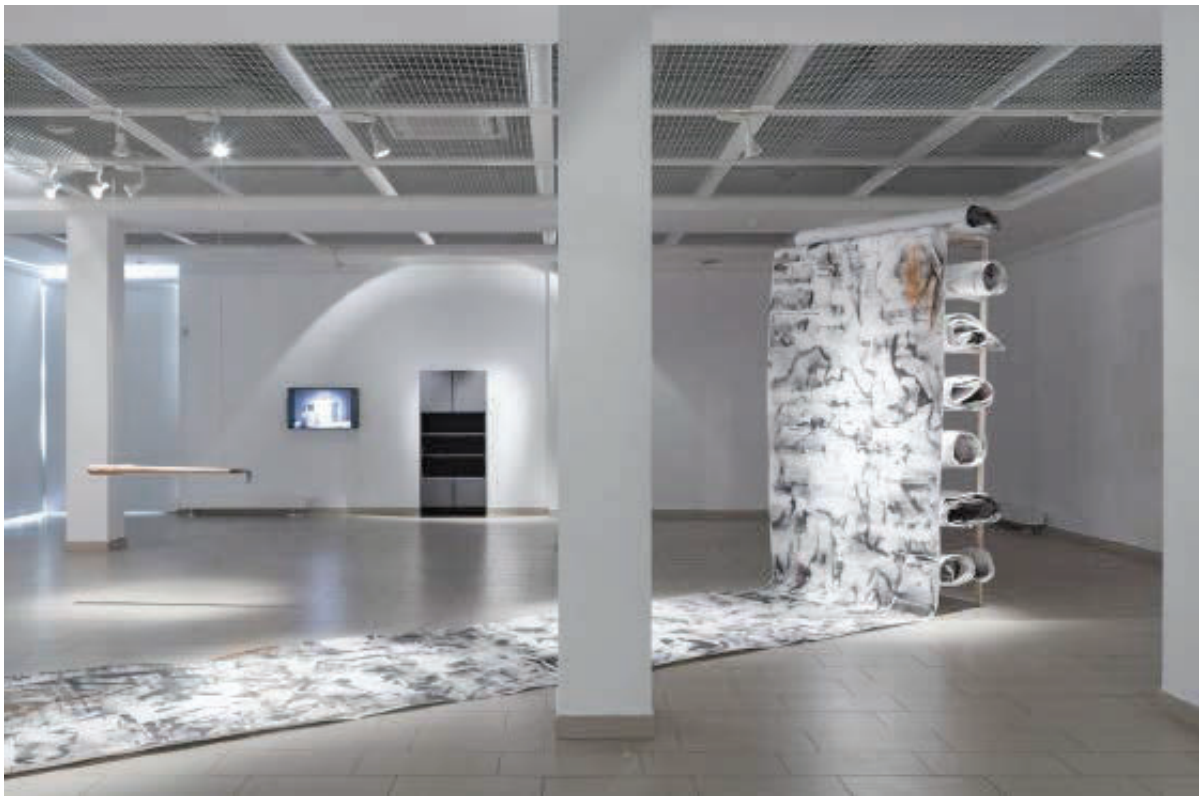
„Solanum tuberosum“ (Valgomoji bulvė), 2019,
objektai.

„Solanum tuberosum“ (Valgomoji bulvė), 2019,
objektas, fragmentas.

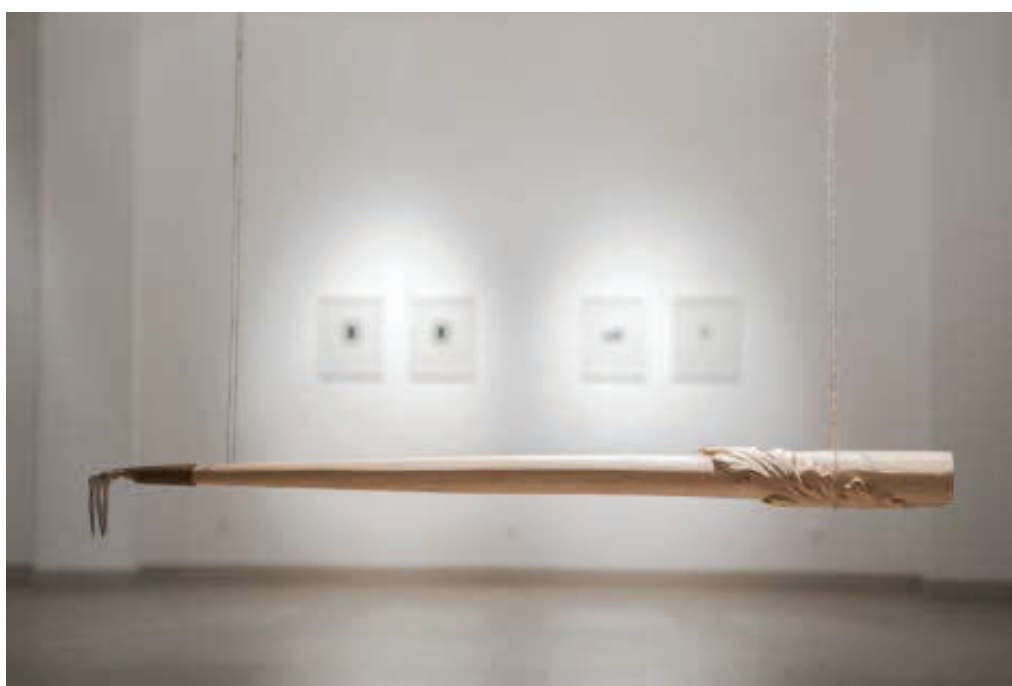
1 aras

Šis kūrinys apie mažiausią žemės matavimo vienetą, vis dar taikomą kolektyvinių sodų ar žemės sklypų aplink namą matavimui. Tačiau iš tiesų nuo žemės lopinėlio ir jo nuosdavybės teisės prasideda tiek daržas, tiek karai. Akvarelės popieriaus išmatavimai ir yra lygiai vienas aras - 10 m x 10 m.

„1 aras“, 2019,

Popierius, pigmentai gum arabic, medis, metalas.
Eksponuotas doktorantų parodoje „Ką darai, daryk gerai“, Titaniko parodų salės.

„1 aras“, 2019,

Popierius, pigmentai gum arabic, medis, metalas.
 Eksponuotas doktorantų parodoje “Ką darai, daryk gerai”, Titaniko parodų salės.

Tinkanti prie architektūros

Rožė mėgintuvėlyje ir augalai, sustingę prabangiame rėme. Sunku susigaudyti, kada tai - įkalinimas, o kada - siekis išsaugoti.

„Tinkanti prie architektūros“, 2020,
XIX a. rėmas, spalvota fotografija, rožė,
mėgintuvėlis
Eksponuota parodoje „Įminti Paryžių: VDA
rezidencijos Cité Internationale des
Arts istorijos“, V. Kasiulio dailės muziejus.

